adela becleanu iancu

GENEZA CULTUROLOGIEI ROMÂNEȘTI

EDITURA JUNIMEA

Scanned with OKEN Scanner

ADELA BECLEANU IANCU

GENEZA CULTUROLOGIEI ROMÂNEȘTI

EDITURA JUNIMEA
1974 IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL I

SCURTA INTRODUCERE ÎN CULTUROLOGIE

1. Importanța și locul culturologiei în sistemul științelor social-umanistice

Componentă permanentă și definitorie a umanului, cultura ocupă un loc proeminent în ansamblul fenomenelor social-umane.

Dezvoltarea contemporană a culturii, extensiunea polivalentă a funcțiilor sale și stringența recunoașterii organismelor culturale de diferite niveluri (individual, organizațional, teritorial), oferă suficient temei pentru desemnarea ei ca un *domeniu distinct* al practicii sociale.

În procesul caracteristic socialismului, de continuă și conștientă perfecționare a fondului spiritual în folosul dezvoltării personalității umane, cultura se distinge nu numai ca un proces creator de valori, ci și ca un factor modelator de conștiințe, ca un univers educațional cu importante perspective previzionare. Poziția centrală pe care factorul cultural o ocupă în viața socială și, respectiv, în activitatea practică și teoretică a P.C.R., factor ce a devenit, după cum afirmă secretarul general al partidului nostru, „componentă indispensabilă a societății socialiste, factor obiectiv al progresului social", reclamă o preocupare mult mai amplă și diferențiată pentru cunoașterea și cercetarea, cu toată rigurozitatea cuvenită, a fenomenului cultural.

Au devenit tot mai frecvente în ultimul timp pledoariile teoreticienilor în favoarea recunoașterii *realității*

Scanned with OKEN Scanner

culturii și, respectiv, a civilizației, a recunoașterii existenței lor ca *domenii ale activității umane*. Henri Wald, de pildă, se pronunță convingător asupra „obiectivării" culturii prin intermediul omului. Afirmația sa că „formarea omului adaugă naturii o nouă formă de mișcare a materiei : cultura" [1] conduce cu certitudine, dacă nu la recunoașterea expresă a unei asemenea „forme de mișcare a materiei", la acceptarea *planului obiectiv-existențial* al culturii, plan prin care aceasta există ca o realitate social-umană individualizată prin *manifestări și legități proprii*, se distinge ca o *realitate relativ autonomă*, în corelație cu alte realități fundamentale : natura, societatea, omul.

Definită sintetic drept „ansamblu de produse cumulative ale cunoașterii și practicii umane" [2], cultura reprezintă un *ansamblu de fenomene social-umane*, format din numeroase fapte și procese, îmbinînd, într-o unitate dialectică obiectivul și subiectivul. Fiind un domeniu al activității umane, exprimînd un aspect fundamental al modului de existență a omului, cultura este un *mod existențial*, cu o anume *specificitate*. Ea reflectă stadii și modalități ale existenței sociale și umane, ale cunoașterii și activității omului. Ca *subsistem* al unui sistem fundamental din realitatea terestră — sistemul bio-psiho-socio-cultural (omul) — cultura și civilizația formează, la rîndu-le, un sistem complex — *sistemul cultural*. Prin raporturile plurifuncționale și cauzale ale subsistemelor sale, acest sistem este unic și unitar, coerent, fiind, în același timp, un sistem deschis creației infinite, un proces continuu de creare și de utilizare a valorilor.

Specificitatea culturii se manifestă în interrelațiile componentelor acestui subsistem, în interrelațiile cu celelalte componente ale sistemului bio-psiho-socio-cul-

1. Henri Wald, *Homo significans*, București, Editura Enciclopedică, 1970, p. 80.
2. Al. Tănase, *Introducere în filozofia culturii*, București, Editura Științifică, 1968, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

tural din care face parte (individul, personalitatea, societatea), precum și în heteroraporturile sale cu alte realități esențiale, aparținînd naturii terestre și cosmice. Cultura și civilizația se află într-o permanentă corelație structural-funcțională cu toate aceste realități, fără de care ele nu ar putea exista, dar *nu se identifică* însă cu nici una din ele. *Natura* constituie *substratul, mediul natural* (geo-cosmic) în care apare și se manifestă *cultura*, constituind în același timp obiectul, materia inertă asupra căruia omul, folosind cultura, acționează. Prin cultură *omul* își manifestă trăsătura sa definitorie, își apropie natura, o umanizează, transformînd-o și transformîndu-se pe sine. Cadrul de valorificare a capacității creatoare și modelatoare revărsate de om asupra mediului în care trăiește și asupra lui însuși îl constituie *societatea*. Aceasta îi oferă omului *cadrul colectiv* în care creează și asimilează cultura, acel cadru propice de universalizare maximă a faptelor de cultură, unde se atinge nivelul *civilizației*. Societatea, la rîndul său, are un suport uman și cultural, fiind un sistem de relații între *indivizii* care creează *cultură*. Totodată, cultura nu există decît în interiorul *societății* umane, ca rezultat al acțiunii unor colective de *persoane* în direcția însușirii sau creării de valori culturale. Prin societate și cultură individul devine *personalitate*. *Individul* și, respectiv, într-un stadiu avansat de realizare, *personalitatea* sînt capabile, virtual, de *cultură*, dar acestea nu și-o pot însuși sau produce prin izolare. Cultura este o *creație umană colectivă*, realizată într-un *cadru social-istoric*. Ea presupune, deopotrivă, *omul (individul, personalitatea)* și *societatea*. Așadar, omul este *produsul* societății și culturii și, în același timp, *producătorul* acestora ; societatea și cultura sînt *produse* ale oamenilor și, în același timp, *mijloace* prin care oamenii produc valorile culturale. [3]

3. Vezi și Traian Herseni, articolele rubricii *Cultură*, în „Transilvania", nr. 4, 7, 8/1973.

Scanned with OKEN Scanner

Desemnînd deci un complex de fenomene social-umane cu dimensiuni și semnificații specifice, cultura se impune ca un *compartiment distinct* al practicii social-istorice. Individualizate prin *manifestări și legități proprii*, cultura și civilizația pot constitui în planul ontic un *domeniu relativ autonom* de reflectare, cercetare, cunoaștere, proiectare și acțiune.

Stadiul pluridirecționat pe care l-a atins cunoașterea umană contemporană stimulează multilateralitatea reflecției, descoperirea de noi dimensiuni și structuri ale fenomenelor, adîncirea spiritului analitic, diversificarea și specializarea cercetării, pătrunderea cu *mijloace spirituale variate* (știința, filosofia, arta etc.) în toate domeniile vieții și activității umane. În procesul cunoașterii se conturează noi structuri obiective și sisteme de conexiuni, apare necesitatea diferențierii accentuate a modalităților spirituale cognitive, avînd ca rezultat delimitarea și conturarea unor noi grupuri de științe și discipline, afirmarea unor conexiuni interdisciplinare noi.

Amploarea cunoașterii filosofice și cea a cunoașterii științifice generează un larg constructivism teoretic, în climatul căruia unele discipline teoretice generale se consolidează, altele noi apar, iar altele se dezvoltă ca științe particulare. Procesul de diferențiere și integrare care caracterizează dezvoltarea actuală a științelor face ca permanent cunoștințele filosofice să se întrepătrundă cu cele nefilosofice. Sarcini asumate înainte de filosofie trec în competența științelor. Cedînd asaltului unor noi sisteme și modalități de cunoaștere, vechile „sisteme ale științelor" sînt astăzi modificate prin „elasticizarea" granițelor. *Modalitatea filosofică* de investigare și generalizare a cunoașterii fenomenelor se manifestă și se dezvoltă în tot mai evidentă consonanță cu *modalitatea științifică* de abordare a realității.

Un fenomen deosebit de complex cum este cel al culturii, oferind posibilități multiple de abordare, solicită metode variate de cercetare, apelul la ambele modalități esențiale de investigare și generalizare sau, cum

Scanned with OKEN Scanner

spunea Mircea Florian, „cele două mari discipline teoretice ale spiritului" : filosofia și știința.

În sistemul general actual al cunoștințelor umane s-a impus *grupul disciplinelor culturii,* unele abia constituite, altele aflate în plin proces de afirmare. Acesta cuprinde *discipline filosofice* — filosofia culturii, axiologia — și *științele culturii* — culturologia, sociologia culturii, etnologia, antropologia socială și culturală, psihologia culturii „științele artei" ș.a.

Modalitatea filosofică de abordare a culturii și civilizației se situează la nivelul *maximei generalități,* pe poziție *sintetică* și *integratoare.* Aceasta nu numai că nu exclude, dar se bazează pe *modalitatea științifică,* pe întregul sistem epistemologic de cunoaștere furnizat de științele culturii. Sînt două modalități spirituale diferite, două sisteme de referință deosebite care, prin specificul lor, acționează diferit dar conjugat, asupra acelorași fenomene ale realității — cultura și civilizația.

Filosofia, respectiv filosofia culturii și axiologia, abordează cultura, civilizația, valorile acestora de pe poziția *concepției generale, fundamentale.* Nevoii ființei umane de cunoaștere, filosofia îi răspunde prin elaborarea imaginii de ansamblu despre fenomene, privite în *totalitatea* lor, oferind, astfel, un *plan cognitiv* specific, deosebit de cel pe care-l pot produce științele. Clădit pe cunoașterea științifică a fenomenului cultural, planul cognitiv filosofic completează și desăvîrșește, printr-o depășire calitativă, această cunoaștere. Prin generalizarea teoretică a datelor oferite de practică și de cercetarea științifică, în terenul filosofiei se elaborează *concepția sintetică* de extremă abstracție și generalitate. Reflecția filosofică adaugă planului cognitiv alte planuri, care nu se mai sprijină, în toate cazurile, pe știință, dar care vin în sprijinul științei și anume : *planul atitudinal,* prin care se formulează o opțiune, o atitudine, o angajare umană, solicitînd fixarea țelurilor individuale și colective, *planul axiologic,* în care datul științific este apreciat, valorificat pentru semnificația sa, *planul prospectiv,* care deschide

Scanned with OKEN Scanner

noi orizonturi și perspective de cunoaștere și realizare umană. Prin specificul său, cunoașterea filosofică, dirijată către esența lucrurilor, se ocupă de concretul logic, de conținutul categorial, de însușiri și raporturi de maximă generalitate, în timp ce știința vizează fapte concrete, conținuturi determinate, lucruri particulare, dînd aprecieri și explicații parțiale.

Filosofia culturii are ca obiect „cultura în integralitatea corelațiilor sale constitutive interne (autoraporturile sale) și a conexiunilor în care este înglobată (heteroraporturile sale)“ [4]. Studiind sintetic cultura, privind-o în întreaga sa multiplicitate de relații și conexiuni, în totalitatea, în integralitatea sa, filosofia culturii se deosebește calitativ de științele culturii. În preocupările sale intră stabilirea locului și rolului culturii în ansamblul vieții sociale și umane, definirea conceptului de cultură sub raport genetic, structural și funcțional, obiective pe care nici o știință particulară nu și le poate fixa.

Nivelul reflexiv la care se situează teoria generală a valorii — *axiologia* — pentru a studia „geneza, structura, interacțiunea, cunoașterea, realizarea, ierarhizarea și funcțiile valorilor în viața socială“ [5], este diferit și calitativ superior oricărei încercări de abordare a valorii culturale de pe poziția unei științe a culturii.

Avînd în față același obiectiv, *știința,* respectiv științele culturii, formează *un alt tip de creație spirituală,* un alt sistem de referință. Știința se concentrează asupra unor zone delimitate ale domeniului pe care-l cercetează, vizează fapte concrete, conținuturi determinate, lucruri particulare, ea nu-și poate propune o abordare multilaterală a fenomenelor. Știința oferă o *cunoaștere parțială,* diferențiată de cunoașterea filosofică, față de care își revendică o relativă autonomie prin delimitarea modalității de abordare a obiectului și a metodelor spe-

4. *Mic dicționar filozofic*, ediția a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 208.
5. *Ibidem*, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

cifice. Știința poate studia o formă de mișcare a materiei, o latură, un moment sau o secțiune a acestei mișcări, interacțiuni care împletesc mai multe forme de mișcare sau nivele de organizare a materiei, cum este cazul științelor naturii sau al unor științe sociale. Știința poate studia și structuri, laturi sau procese parțiale ale realității, în cazul științelor culturii. Operînd însă cu noțiuni, categorii, legi, orice știință particulară este în parte și generală, avînd astfel un *statut propriu* și o *problematică specifică*, diferită însă de *problematica filosofică*, prin gradul mai redus de generalitate atins. Între filosofie și știință există o legătură indisolubilă, o unitate dialectică, știința oferind filosofiei fondul necesar de cunoștințe, materialul potențial cognitiv, iar filosofia oferind, la rîndu-i, științei contextul semnificației general-umane, astfel că „nici știința nu poate înlocui filosofia, dar nici filosofia nu poate înlocui știința“ [6], după cum se exprima lapidar Mircea Florian.

Gradul de diferențiere a cunoașterii științifice actuale în domeniul culturii și civilizației și nivelul la care a ajuns astăzi această cunoaștere au creat posibilitatea afirmării *sistemului științelor culturii*, format din mai multe tipuri de științe. Încercarea de omologare a acestora în sistemul general al științelor, în baza principiilor generale de clasificare — cel al obiectivității și cel al subordonării — ar avea ca rezultat o primă constatare : științele culturii cunoscute și recunoscute pînă acum oferă grade diferite de cunoaștere. Ele ar putea fi grupate în trei tipuri de științe : „științe particulare subordonate“ (de exemplu sociologia culturii), „științe particulare de graniță“ (de exemplu antropologia socială și culturală, psihologia culturală) și „știința particulară fundamentală“ a culturii — culturologia *). Dacă pentru

6. Mircea Florian, *Rostul și utilitatea filosofiei*, București, Editura Socec, (fără an), p. 24.

*) Considerațiile de față au în vedere contribuțiile aduse la problema mult controversată a clasificării științelor de către I. Tudosescu în articolul *Clasificarea și sistemul științelor*, în „Revista de filozofie“, nr. 3, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

realităţile fundamentale (natura, societatea, omul) există de mult constituit un impunător edificiu ştiinţific, omologat sub categoria ştiinţelor fundamentale, pentru cultură şi civilizaţie, de asemenea realităţi fundamentale, există un edificiu ştiinţific incipient, în curs de constituire.

Prin specificul lor, primele două categorii de ştiinţe care privesc cultura studiază numai unele părţi, secţiuni sau aspecte ale fenomenului cultural (cazul „ştiinţelor particulare subordonate") sau studiază unele puncte de contact, interferenţe şi interpătrunderi ale acestui fenomen cu alte fenomene sociale (cazul „ştiinţelor particulare de graniţă"). În ambele situaţii cultura este studiată parţial, „din afară", folosindu-se ca instrumente ştiinţifice de cercetare instrumentele ştiinţelor particulare fundamentale de care aparţin ştiinţele respective. Astfel, *sociologia culturii,* subordonată unei ştiinţe particulare fundamentale — sociologia —, studiază fenomenul cultural de pe poziţiile sociologiei, ştiinţă al cărei obiect îl constituie *societatea* — un domeniu conex domeniului culturii. Sociologia culturii îşi îndreaptă atenţia numai spre *o latură,* spre un aspect al culturii, şi anume *problema raportului cultură—societate,* punînd accent pe *esenţa şi funcţiile sociale ale culturii.* În acelaşi mod se petrec lucrurile şi în cazul *antropologiei sociale şi culturale,* ştiinţă particulară de graniţă, aflată în dublu raport de subordonare cu două dintre ştiinţele particulare fundamentale (antropologia — ca ştiinţă a naturii, sociologia — ca ştiinţă socială). Antropologia socială şi culturală studiază fenomenul cultural de pe poziţiile acestor două ştiinţe, al căror obiect îl constituie natura (respectiv *omul biologic)* şi *societatea* (respectiv *omul social)* — domenii conexe domeniului culturii — oprindu-se asupra *unui aspect* al culturii şi anume, *dimensiunea sa umană.* Ea nu studiază cultura, în primul rînd, ci *omul* sub aspect psiho-socio-cultural, *comportamentul uman* în cele trei dimensiuni : societate, cultură, personalitate. Nici una dintre cele două cate-

Scanned with OKEN Scanner

gorii de științe particulare amintite nu poate studia și reflecta cultura ca pe un *domeniu întreg, distinct,* în diversitatea, complexitatea și variabilitatea sa, ca pe o realitate de sine stătătoare, conexă celorlalte realități fundamentale (natura, societatea, personalitatea).

Realitatea sistemului științelor culturii nu mai poate fi contestată. În timp ce componente importante, științele particulare subordonate și cele de graniță, și-au impus un statut existențial, *componenta principală, știința particulară fundamentală a culturii,* nu-și ocupă încă locul cuvenit în acest sistem.

Din recunoașterea realității culturii ca un compartiment distinct, relativ autonom al practicii social-istorice, decurge, implicit, și recunoașterea unei *științe proprii,* avînd un statut logico-metodologic caracteristic, cu metode proprii de cercetare, specifice acestui domeniu, a științei menite să producă și instrumentarul științific adecvat, să traseze direcția de orientare teoretică-metodologică, necesară studierii științifice a culturii și civilizației. Apare astfel necesitatea ce în sistemul „științelor particulare fundamentale" — științe care studiază „forme concrete de mișcare" sau „forme fundamentale de mișcare în întregul lor" [7], sau, extinzînd sfera, științe care studiază realități fundamentale — să fie inclusă și *știința particulară fundamentală a culturii și civilizației* — CULTUROLOGIA. În cadrul sistemului general al științelor, conform *principiului istoric* (genetic), obiectiv de clasificare, culturologia corespunde unui nivel de organizare a materiei, unei trepte în structurarea și dezvoltarea acesteia — *treapta culturală* a omului și societății și, respectiv, a nivelului de civilizație, adică „dimensiunea culturală a societății", după cum se exprimă sintetic Al. Tănase cînd se referă la civilizație. Conform *principiului obiectivității* (al reflectării), culturologia reflectă un domeniu precis, de certă existență, cel al culturii.

Desprinsă din folosofie, culturologia are ca obiect de cercetare un obiect comun cu al filosofiei culturii : do-

7. Vezi I. Tudosescu, art. citat.

Scanned with OKEN Scanner

meniul relativ autonom al culturii, dar se deosebește de aceasta prin unghiul diferit de abordare, prin modalitatea sa specifică de cercetare. Culturologia reprezintă *modalitatea științifică* de cunoaștere a unei realități social-umane complexe — cultura, respectiv civilizația sau „cultura în acțiune“ [8] — privită în unitatea celor două aspecte ale sale : cel subiectiv, spiritual (intern) și cel obiectiv, material (extern).

Ca disciplină filosofică, filosofia culturii abordează cultura în integralitatea sa, iar filosofia marxistă a culturii abordează această realitate în toată multiplicitatea de relații și conexiuni, în unitatea dialectică a laturilor și determinărilor sale, elaborînd *conceptul de cultură* de pe poziții sintetizatoare, în determinație genetică, structurală și funcțională. Filosofia culturii studiază cultura la nivelul maxim de reflexivitate, în cele patru momente constitutive ale sale — cognitiv, axiologic, creativ, comunicațional. Ea operează cu categorii și principii de maximă generalitate, creează posibilitatea unei analize complexe și a afirmării unei problematici filosofice a culturii în dimensiunile căreia se relevă nu numai definiția sintetică a culturii și momentele sale constitutive, ci și unitatea de esență a culturii, relația ei internă cu propriile determitații constitutive.

Dacă între filosofia culturii și culturologie problema delimitării apare evidentă, prin referire la raportul filosofie-știință, atunci cînd se trece însă în terenul științific de cunoaștere a culturii se pune problema unui alt grad de diferențiere, a delimitării raportului știință — știință.

Fiind vorba, în esență, de un fenomen social și de vreme ce pentru cunoașterea fenomenelor sociale există științe sociale deja constituite, s-ar putea pune întrebarea de ce este nevoie de o nouă știință care să se ocupe numai de cultură și civilizație ? Necesitatea ei poate fi înțeleasă numai dacă se are în vedere caracterul complex al acestui fenomen, faptul că el vizează *întreaga con-*

8. Vezi Al. Tănase, *Op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

diţie umană, pentru care un rol important îl are universul spiritual lăuntric. Trebuie avut în vedere, totodată, faptul că civilizaţia şi cultura *nu se reduc la social*, ci constituie o *sinteză a socialului*, reprezentînd o ipostază majoră a socialului în care se acumulează cunoaşterea şi experienţa umană, şi *a individualului*, reprezentînd actul intim al creaţiei. Apare astfel insuficient punctul de vedere sociologic în abordarea culturii, aşa cum face de pildă C. Borgeanu în articolul *Cultura categorie socială* în care cultura este definită ca „o categorie sociologică care oglindeşte un ansamblu complex, multilateral de fenomene sociale“ [9]. Autorul are în vedere doar dimensiunea socială, externă a culturii, neglijînd astfel dimensiunea ei internă, individul ca factor creator şi consumator de valori culturale.

În sistemul general al ştiinţelor, culturologia se individualizează prin delimitare la două nivele de cunoaştere cu care îşi interferează sfera de cuprindere : nivelul „ştiinţelor particulare fundamentale“ (delimitare de sociologia generală), nivelul „ştiinţelor particulare subordonate şi de graniţă“ (delimitare de sociologia culturii, etnologie, antropologie socială şi culturală, psihologie culturală etc.).

În condiţiile actuale şi mai ales, în societatea socialistă, cînd se accentuează *funcţia dinamică* a culturii, latura sa exterioară, obiectivă căpătînd largi semnificaţii praxiologice, se deschide pentru culturologie şi o altă posibilitate de clasificare, ea putînd fi nu numai o ştiinţă particulară fundamentală care studiază existentul în limitele *cognitivului*, ci şi o *ştiinţă a acţiunii*, o ştiinţă *praxiologică* orientată spre studierea uneia dintre modalităţile *transformării* de către subiect a obiectului (chiar cînd obiectul transformării îl constituie însuşi subiectul — autoperfecţionarea) şi anume, *modalitatea culturală* de transformare a naturii, societăţii şi omului. Din acest punct de vedere, pe primul plan nu mai apare cultura subiectivă (ca o acumulare individuală de

9. „Revista de filozofie“, nr. 2, 1964, p. 243.

Scanned with OKEN Scanner

cunoștințe) sau „cultura de tip epistemic", cum este uneori denumită [10]. Pe primul plan trece cultura exterioară, obiectivă, care trebuie să devină un program al întregului sistem social, un criteriu al progresului social. Culturologia poate fi astfel inclusă și în categoria specială pe care o formează științele acțiunii, științe ale activității practice de cunoaștere, transformare, organizare. În această grupă de științe sînt incluse de obicei, științele tehnice, științele pedagogice, științele activității practice de organizare a societății (la nivelul diverselor sale structuri) [11], deosebite de științele sociale și umane, dar în strînsă corelație cu acestea.

Realitatea și mai ales perspectivele culturologiei nu mai pot fi contestate. Ea se dovedește aptă să aducă o contribuție substanțială la elucidarea *problematicii culturii*, acel corpus de probleme esențiale pe care cultura ca realitate fundamentală le ridică în fața omului de-a lungul istoriei sale, în cadrul cărora problemele actuale ale culturii au atins o maximă stringență.

În fața disciplinelor culturii și, implicit, în fața culturologiei, precum și a unora dintre disciplinele conexe, stau obiective teoretice majore generate de fenomenul cultural contemporan, în determinațiile sale naționale și universale, ele trebuind să abordeze și să rezolve, de pe poziții marxiste, problemele complexe, legate de *definirea conținutului cultural și a conceptelor de bază cu care se operează în domeniul cultural, de aspectele conștientizării actului cultural, de idealul cultural, de teoria istorică a culturilor, de valorificarea patrimoniului cultural, de valorile și perspectivele dezvoltării civilizației.*

Virtual, ca știință fundamentală a culturii, culturologiei nu ar trebui să-i fie străină nici una dintre problemele care se ridică în legătură cu civilizația și cultura. Dată fiind însă modalitatea specifică, limitată a

10. Paul Caravia, *Rolul culturii în organizarea sistemului social*, în „Orizont", nr. 31, 1972.
11. Vezi I. Tudosescu, art. citat.

Scanned with OKEN Scanner

cunoașterii științifice, culturologia nu-și poate propune în același timp să-și găsească, prin mijloace proprii răspunsurile adecvate. De aceea, în abordarea problemelor culturii și ale civilizației, culturologia se întîlnește pe teren comun cu disciplinele filosofice, cu celelalte discipline științifice ale culturii și cu alte științe sociale.

La nivelul și posibilitățile sale de cunoaștere, culturologia poate da un răspuns parțial la unele probleme ce stau, în principal, în atenția disciplinelor filosofice, probleme ca: dinamica și funcțiile culturii, libertatea și creația în dezvoltarea culturii, constante și variabile în dezvoltarea civilizației, revoluția în cultură, sensul civilizator al revoluției științifice și tehnice, modelul uman și personalitatea, sensul etic al culturii.

În atenția culturologiei trebuie să stea însă obiective ce țin în primul rînd de cunoașterea pe cale științifică sau a căror rezolvare solicită efortul conjugat al științei și filosofiei, cum ar fi:

— definirea științifică a culturii și civilizației;
— constituirea culturii și elementele sale alcătuitoare;
— forme de activitate culturală a omului și societății;
— modelul culturologic al personalității;
— etapele fenomenului de cultură (creație, producție, depozitare, circulație, distribuție, consum);
— latura internă și cea externă a culturii;
— raportul tradiție—inovație și probleme ale valorificării moștenirii culturale;
— raportul național—universal în constituirea și dezvoltarea unei culturi (funcția culturală a națiunii, originalitate și influențe în cultura națională);
— tipologii culturale (tipologia și funcționalitatea instituțiilor culturale);
— sisteme și mijloace de răspîndire a culturii;
— tipuri de civilizație (sistemul civilizației naționale, tipul de civilizație socialistă);

Scanned with OKEN Scanner

— istoria ideilor despre cultură.

Abordarea de pe poziții științifice a unor astfel de probleme complexe și de mare actualitate nu se poate face decît în cadrul unei discipline specializate.

Dispunînd de concepția materialist-istorică, de metodologia pe care o oferă abordarea dialectică a fenomenelor social-umane, de principiile teoretice cu valoare metodologică privind : determinismul obiectiv și caracterul social-istoric al culturii, autonomia relativă a culturii, caracterul de clasă al culturii, culturologia marxistă se poate fundamenta ca o *știință generală despre cultură și civilizație*, capabilă să obțină rezultate noi prin propriile investigații specializate și prin colaborarea cu alte discipline. În contextul unei asemenea științe se poate realiza îmbinarea dialectică a funcției de cunoaștere și explicare (sensul cognitiv al științei) — printr-o temeinică cunoaștere a datului autentic, a structurilor și coordonatelor sistemului cultural — cu funcția de fundamentare a unor decizii și de transformare a realității sociale și culturale (sensul praxiologic al științei) — prin detectarea tendințelor de evoluție ale culturii și elaborarea de noi modele culturale, a unor diagnoze și prognoze adecvate.

2. Autonomizarea științifică a problematicii culturii

Unele teorii nemarxiste ale culturii, dezvoltate atît în direcția filosofică cît și în cea științifică, au adus o contribuție la punerea problemei privind studierea culturii ca domeniu relativ autonom și la profilarea disciplinelor culturii (în acest sens se disting școala istorică neoromantică germană, școala neokantiană, școala antropologică și funcționalistă americană, structuralismul). Acestea oferă sugestii, poziții raționaliste, unele achiziții teoretice incontestabile cu cîteva implicații pozitive și elemente preluabile, cu condiția însă a unui examen critic riguros.

Scanned with OKEN Scanner

Afirmarea culturologiei ca știință autonomă a culturii aparține, așa cum este cazul multor științe moderne, secolului al XX-lea.

Liniamentele culturologiei pot fi însă descifrate în trecutul mult mai îndepărtat al cunoașterii umane. Ele au aparținut, fără îndoială, într-o formă sincretică primelor reflecții privind cultura. Reflectînd asupra sensului culturii și asupra puterii sale formative, asupra necesității înnobilării spirituale a omului și a cultivării sale interioare, gîndirea a generat spontan prefigurările unei *problematici culturologice,* pe care istoria a fixat-o — în dimensiuni și dominante variabile, cu specificități inerente ori cu semnificații diferite — în rîndul valorilor sale permanente. Chiar dacă o astfel de problematică nu s-a impus de-a lungul istoriei spirituale printr-o existență autonomă, ea a existat totuși ca un produs indispensabil al reflecției umane, evoluînd, în cele mai multe cazuri, sub auspiciile reflecției filosofice. În cadrul acesteia sau independent de ea, *contururile culturologiei* au fost de mult schițate. Din momentul istoric în care gînditorii au reflectat asupra culturii materiale și spirituale, s-a simțit nevoia unei teorii explicite a acestui fenomen. Consemnînd începutul de drum autonom al culturologiei ca aparținînd abia secolului al XX-lea, o investigare atentă a patrimoniului de gîndire nu poate să nu desprindă unele idei timpurii vizînd direct, în profunzime, fenomenul culturii, respectiv acele *elemente culturologice* aflate cu mult mai devreme în sistemul de cunoștințe pe care omul l-a produs de-a lungul existenței sale.

Dacă ar fi să exemplificăm, alegînd numai o parte din acest sistem de cunoștințe, aceea care aparține spiritualității europene de factură modernă, ar trebui să ne oprim asupra atenției speciale pe care umanismul renascentist a acordat-o culturii, ca mijloc de realizare a idealului uman, sau asupra interesului amplu și sistematic pe care iluminiștii îl manifestau pentru fenomenul culturii, investindu-l cu funcții civilizatoare, preo-

Scanned with OKEN Scanner

cupări ce depășesc sfera filosofiei. Un exemplu în acest sens îl oferă și gîndirea românească în cadrul căreia cugetările despre cultură și despre puterea sa formativă au apărut timpuriu și s-au dezvoltat ca substanțiale premise ale *culturologiei românești.*

În cadrul filosofiei raționaliste și iluministe din secolele XVIII-XIX începeau a se afirma cu mai multă stăruință *idei distincte* privind cultura și civilizația. Astfel, Giambattista Vico era preocupat de originea și evoluția culturii, Voltaire elabora prima operă de istorie culturală, urmat, la puțin timp de Condorcet, Rousseau încerca o tratare istorică a raportului dintre natură și cultură, Herder propunea un nou ideal de cultură, Kant lansa distincția între civilizație și cultură, ajungîndu-se, prin interpretarea idealistă a lui Hegel, la postulatul autonomiei absolute a culturii. Începeau a se pune bazele unor teorii despre cultură și civilizație, teorii care, o dată cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ocupă un loc constant în preocupările filosofilor, sociologilor și antropologilor. Se deschidea epoca marilor filosofi ai culturii, care, prin diversele teorii și orientări cu privire la acest fenomen, teorii devenite, în scurt timp, „clasice", au consacrat definitiv domeniul culturii și al civilizației ca un domeniu distinct de cercetare și reflectare.

În terenul filosofiei culturii, al axiologiei, al sociologiei, al etnografiei, al antropologiei sociale și culturale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, încep a se profila și unele idei cu privire la *autonomizarea științifică a problematicii culturii,* distingîndu-se astfel și *precursorii culturologiei.*

Studiind originea și evoluția culturii, *Edward Burnett Tylor* trata cultura de pe poziții antropologiste, socotind-o un „ansamblu complex" și un fenomen specific omului și distinct. E. B. Tylor a fost primul care a ridicat problema unei „științe a culturii", după cum s-a pronunțat textual în partea I din *Primitive Culture* (London, 1871). În această lucrare, Tylor încerca să formuleze scopul și principiile acestei științe, să-i delimi-

Scanned with OKEN Scanner

teze sfera în care ar trebui să intre studierea „nu a triburilor și națiunilor, ci condiția cunoașterii, religia, arta, tradiția și altele asemănătoare cu acestea“ [12]. Meritul lui Tylor este acela de a fi pus problema necesității unei științe a culturii, încercările sale de a o defini rămînînd tributare pozițiilor etnologiste și antropologiste pe care se situa.

Neokantianul *Heinrich Rickert*, promotor al teoriei autonomiste a valorii și culturii, separa un domeniu al culturii, pe care-l denumea „al treilea regn“, de domeniul naturii. În *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft* (Friburg, 1899), el opunea „științei naturii“ o „știință a culturii“. Astfel, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, era lansat termenul adecvat pentru știința culturii — *Kulturwissenschaft* — prin care Rickert înțelegea de fapt filosofia culturii — termen folosit cu zece ani mai tîrziu și de către W. Ostwald care-l înlocuiește însă, curînd, în 1915, cu termenul consacrat — *Kulturologie*. În 1921 Rickert revine asupra acestui concept spre a-i preciza înțelesul : „Termenul de știință a culturii este adecvat tocmai pentru că se potrivește și reprezentărilor istorice ale culturii tehnice și materiale...“ [13], el rămînînd însă, prin explicațiile pe care le-a dat, în sfera filosofiei.

Leo Frobenius, filosof și etnolog german preocupat de morfologia culturii și de destinul civilizațiilor, considerînd și el cultura drept o realitate autonomă, și-a propus de asemenea să elaboreze o „teorie științifică a culturilor“.

Antropologul american *Alfred Louis Kroeber*, aparținînd școlii istoricismului cultural întemeiate de F. Boas, devine reprezentant al direcției „superorganice“ din teoria culturii. În *The Superorganic*, lucrare apărută în anul 1917, Kroeber demarca „mecanismul cultural“ de

12. E. B .Tylor, *Primitive Culture*, 5 th. edition, London, 1913, p. 5.
13. H. Rickert, *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begrieffsbildung*, Tübingen, 1921, p. 398.

Scanned with OKEN Scanner

„sociopsihologie“ și de sociologie“, socotind cultura o ordine distinctă a realității, o clasă suprapsihică și superorganică. El încerca o pledoarie în favoarea autonomizării unei științe corespunzătoare acestui domeniu. Această tentativă întîmpină opoziție din partea unor antropologi influenți — E. Sapir, A. Goldenweiser, Ruth Benedict — care-l acuzau pe Kroeber de a fi separat cultura ca pe o entitate mistică. În eseurile sale și în lucrarea *Configuration of Culture Growth* (Berkeley, 1944), Kroeber a continuat însă să se pronunțe cu privire la necesitatea unei științe a culturii.

Considerînd cultura un fenomen suprapsihic — „un lucru *sui-generis* care poate fi explicat numai în termenii săi“ *(Culture and Ethnologie,* New-York, 1917), *Robert H. Lowie* avea a se pronunța mai tîrziu asupra necesității unei „științe distincte a culturii“, avînd în vedere pentru aceasta „o metodă științifică solidă“. „În ultima sută de ani — scria el — a devenit tot mai clar că cultura... reprezintă... un domeniu distinct... a cărui investigare necesită o știință distinctă“ [14].

Antropologul american *Clark Wissler* s-a apropiat de punctul de vedere culturologic. Socotind conceptul de cultură ca un concept important cucerit de antropologie, el depășește poziția antropologistă în favoarea studierii „culturii independent de existența umană“, pledînd pentru „toată cultura“, înțelegînd prin aceasta „a urmări descoperirea legilor“ [15].

O încercare asemănătoare a făcut-o în anul 1932 și *Geo P. Murdock* în eseul intitulat *The Science of Culture.*

Sînt recunoscuți drept *fondatori ai culturologiei Wilhelm Ostwald* și *Leslie A. White,* ambii punînd, independent unul de altul, bazele științei autonome a culturii, diferită de teoriile filosofice și științifice cu privire la cultură existente în acea vreme, propunînd, pentru

14. R. H. Lowie, *Cultural Anthropology : a Science,* New-York, 1936, p. 301.
15. C. Wissler, *Man and Culture,* New-York, 1923.

Scanned with OKEN Scanner

aceasta, și un termen adecvat, — *Kulturologie*, pentru limba germană și *Culturology* pentru limba engleză — termen încetățenit de atunci încoace în tot mai multe părți ale globului.

În anul 1909, la zece ani după H. Rickert, W. Ostwald folosea termenul *Kulturwissenschaft* [16], nu în înțeles de „știință filosofică a culturii", ci în accepțiunea de „știință a culturii". În acea perioadă, cînd sociologia, în dispută cu filosofia, își cucerise un teren sigur prin care i se oferea libertatea de a-și lărgi abuziv sfera de preocupări, tentativa lui Ostwald de a smulge sociologiei și filosofiei domeniul culturii, așezînd în „sistemul științelor" o nouă știință, distinctă de acestea două, a constituit un act temerar.

Ostwald pune bazele acestei noi științe în studiile destinate inaugurării lui „Rice Institute of Houston Texas" și publicate în traducerea engleză sub titlul *The System of the Sciences* și *Principles of the Theory of Education* apărute în S.U.A. în anul 1915 [17]. În primul studiu, Ostwald clasifică științele după criteriul logic, în ordinea determinării și a gradului de generalitate. În cadrul celor trei mari grupe de științe, imaginate piramidal (științe de ordin logic și matematic, științe energetice, științe biologice), el situează culturologia în categoria științelor biologice, alături de fiziologie și de psihologie. În vîrful „piramidei științelor" el pune culturologia — „știința civilizației sau a culturii" — avînd ca obiect „factori și relații care trebuie dezvoltați în om, în opoziție cu toate celelalte animale, formulîndu-le sub denumirea specifică de civilizație umană" [18]. În acest context se semnează actul de naștere al culturologiei. Constatările lui Ostwald cu privire la „natura specială

16. Vezi W. Ostwald, *Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft*, Leipzig, 1909. El a mai folosit acest termen în anul imediat următor, în *Die Forderung des Tages*, Leipzig, 1910.
17. Vezi *The Rice Institute Pamphlet*, Houston—Texas, vol. II, No. 3, Nov. 1915, p. 101-190.
18. *Ibid.*, p. 167.

Scanned with OKEN Scanner

a culturii umane" îl determină să conchidă și asupra unei terminologii potrivite: „Propun, de aceea, acum, ceea ce intră de mult în discuție, *știința civilizației*, sau *culturologia (Kulturologie)*..." [19] *(subl. ns.)*. Ostwald reia această problemă în cel de-al doilea studiu. Relevînd specificitatea pe care cultura o imprimă activității umane, el se oprește asupra științei adecvate acestei activități. „Aceste trăsături specific umane — arăta Ostwald —, care diferențiază specia lui *Homo sapiens* de toate celelalte specii de animale, sînt cuprinse sub denumirea de cultură; de aceea știința activităților specifice umane ar putea fi numită în mod adecvat culturologie" [20].

Independent de W. Ostwald, Leslie A. White lansează, în anul 1939, în articolul *A Problem of Kinship Terminology* [21], conceptul de culturologie, pledînd în favoarea recunoașterii fenomenului cultural ca „domeniu distinct" care impune pentru investigarea sa o „știință distinctă", denumită de el culturologie.

Diferitele studii culturologice publicate de L. A. White în următorii zece ani, studii care aveau în centrul atenției omul și cultura, problema analizei și definirii culturii și civilizației de pe pozițiile propriei lor științe, au fost încununate de apariția la New York, în 1949, a primei mari cărți de culturologie din lume — *The Science of Culture* — în care White prezintă un sistem original de gîndire culturologică și pune problema afirmării culturologiei ca știință autonomă.

Preocuparea constantă în această direcție a profesorului de la Universitatea din Michigan și de la cea din California s-a materializat în alte importante articole și cărți date la iveală în intervalul de timp ce s-a scurs pînă la apariția, în 1969, a celei de a doua ediții a lucrării sale fundamentale, ediție tradusă în limbile

18. *Ibid.*, p. 167.
19. *Ibidem*
20. *Ibidem*
21. Vezi „American Anthropologist", vol. 41, 1939, p. 566-573.

Scanned with OKEN Scanner

italiană, spaniolă, sîrbă și de atunci încoace, cea mai recentă apariție fiind lucrarea *The Concept of Culture* (1973).

Omul, unicul producător al culturii. În concepția lui L. A. White un loc important îl ocupă considerațiile cu privire la legătura dintre om și cultură — „Man and Culture" este titlul mai multor capitole din diferite lucrări —, „omul și cultura constituie un cuplu inseparabil", afirmă el în ultima lucrare [22].

În procesul de adaptare la mediul înconjurător, omul este singura specie care posedă capacitatea adevărată de cunoaștere, de „înțelegere", arată White. Depășind posibilitățile animalelor superioare (primatele), înzestrate și ele cu un anume „discernămînt", cu o oarecare capacitate de „înțelegere" (intuiție, perspicacitate), proprietăți ce se manifestă însă numai la nivelul simțurilor, omul se impune în natură printr-un „nou tip de înțelegere și de adaptare", denumit și „facultatea neuro-senzorialo-simbolantă", prin care, dincolo de simțuri el „poate să sesizeze și să interpreteze lumea cu ajutorul simbolatelor" [23].

Omul este unicul animal care înțelege și dă un înțeles, care acordă semnificație lucrurilor și evenimentelor din lumea exterioară, care posedă „capacitatea de a simbola" („the ability to symbol"), sau singurul „animal simbolant" („a symboling animal"), cum îl denumește L. A. White, într-o încercare de a impune un concept specific, corespunzător acestei activități umane. Chiar dacă termenul folosit nu este poate cel mai adecvat din punct de vedere lingvistic, fapt recunoscut de însuși inventatorul lui, intenția este clară : de a scoate în evidență caracterul unic al omului de a cunoaște și acționa asupra lumii și a comunica cu semenii. Această acțiune este de-

22. Leslie A. White with Beth Dillingham, *The Concept of Culture*, Burgess Publishing Company, Minneapolis, Minnesota, 1973, p. 9.
23. Leslie A. White, *The Science of Culture. A Study of Man and Civilization*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1969, p. 397, 398.

Scanned with OKEN Scanner

numită pe scurt de către White a *simbola* * („to symbol", „symboling") și prin care el înțelege *actul conștient* grație căruia un obiect, un fenomen, un act sau o trăsătură sînt „înzestrate cu sens", cînd acestea „devin", adică sînt considerate într-un *context* ce îndeplinește funcția de *semnificant* sau, după cum se arată textual, „înzestrarea cu sens a unui obiect sau act, înțelegerea și evaluarea sensurilor astfel acordate". Acest atribut aparține în exclusivitate sferei umanului, el e dat „de o ființă umană și este înțeles și apreciat de alte ființe umane" [24].

Rezultatul acestei activități, „produsul simbolării" îl formează *simbolatele* („the symbolates") sau, după cum arată White, „o clasă de fenomene formată din obiecte și evenimente dependente de simbolare". Același simbolat poate fi considerat în *diferite contexte* (astronomic, fizic, anatomic, cultural) și în funcție de contextul respectiv el *devine* fenomen specific, cu un anume sens (fenomen astronomic, fizic, chimic, cultural). Pentru ca un anume simbolat să însemne cultură, el trebuie să corespundă unui *anume context*, denumit de către White *contextul extrasomatic*, în care simbolatele „sînt privite și interpretate în legăturile lor reciproce", [25] independent de organismul uman, dar nu de oameni.

Consecința simbolării o constituie umanizarea indivizilor, iar cea mai importantă manifestare constă în apariția și dezvoltarea culturii. *Omul* este animalul care simbolează, producînd, în *procesul de simbolare, cultura*. Aceasta are o realitate ontologică, este „o clasă distinctă de fenomene" formată, după L. A. White, „dintr-un număr de forme — gîndire, simțire, joc" și „produse care

*) Vrînd să prevină, parcă, o confuzie care s-ar putea ivi între doi termeni apropiați — *a simbola* și a *simboliza* — autorul accentuează asupra diferenței de înțeles *(The Concept of Culture*, ed. cit., 1973, p. 3). Într-adevăr, a simbola înseamnă a da un simbol, a da un înțeles la ceva, în timp ce a simboliza înseamnă a reprezenta prin simbol, a lucra cu simbolurile existente.

24. Leslie A. White, *The Concept of Culture*, „American Anthropologist", nr. 61/1959, p. 248.
25. Ibidem, p. 231, 232.

Scanned with OKEN Scanner

sînt idei, credințe, concepte, acte, ritualuri, atitudini și obiecte“ [26]. Simbolatele omului îl ajută pe acesta să-și afirme superioritatea în natură și să-și clădească modul specific de existență, sînt „materialele din care se compun toate civilizațiile, toate culturile“ [27] omenirii în dezvoltarea ei istorică.

În partea a II-a a lucrării *The Science of Culture*, intitulată „Man and Culture“, L. A. White se oprește insistent asupra „naturii umane“. Tributar orientării behavioriste, care caracterizează încă cele mai multe dintre direcțiile teoretice din Statele Unite, White identifică omul, ca sistem complex, cu „comportamentul uman“. Acesta se compune din elemente diferite, din „factori“ diferiți cu însemnătate diferită pentru activitatea umană. Astfel, „factorul biologic“ sau „neuro-senzorio-musculo-glandular — etc“ și „factorul psihosomatic“, importante pentru individ, sînt nesemnificative în contextul afirmării superioare a lui *„homo sapiens“*, după cum „factorul social“, căruia i se recunoaște o existență, este, în concepția lui White, subordonat celui mai important dintre toți factorii care compun sau acționează asupra comportamentului uman, „factorul suprabiologic“ sau „extrasomatic“, adică *factorul cultural*. White rezervă acestui factor un loc aparte, cucerit pe baza unei „supra“ și „extra“ — etajări valorice, extinsă pînă la autonomizarea sa într-un „utosistem“.

Comportamentul uman variază și este determinat de factorul cultural, este o funcție a acestuia. Cultura, o dată produsă de om, devine unica determinantă a comportamentului său, este „forma și conținutul comportamentului uman“. Factorul cultural este „suprabiologic“ prin depășirea nivelului individual uman, prin manifestarea „în afara individului“, este „extrasomatic“ prin afirmarea sa într-o sferă proprie, „în afara relațiilor indivizilor“, dar este în relație cu umanul pe care-l determină. Este vorba așadar numai de *relație* (de la cultură la om)

26. Leslie A. White, *The Concept of Culture*, 1973, p. 27.
27. Ibidem, p. 2.

Scanned with OKEN Scanner

și nu de *interrelația* lor. „Factorul supra-biologic, precizează L. A. White, înseamnă o clasă de fenomene în afara individului și care-l depășesc... care sînt semnificative în determinarea comportamentului său“ [28], relație sintetizată în formula B (behavior) = f [C (culture)].

Gînditorul american pune în discuție, în mod justificat, tendințele unilaterale și extremiste care se pot ivi atunci cînd se încearcă unele considerații teoretice pe marginea raportului om-cultură. Astfel, cultura poate să fie „biologizată“, socotită o simplă și directă expresie a individului uman, „psihologizată“, considerată drept un „mecanism psihologic“, „spiritualizată“, anulată în favoarea „spiritului“ sau „socializată“, socotită un simplu instrument al relațiilor sociale. Astfel de erori se întîlnesc, pe rînd, la fiecare dintre științele care se ocupă de cîte unul din aceste compartimente ale umanului, fără a se ocupa însă în mod direct de cultură — biologia, psihologia, antropologia (culturală sau socială), sociologia —, științe care și-au extins într-un mod nepermis ambiția de a subsuma cultura obiectului lor specific de cercetare.

Încercînd să depășească toate aceste puncte de vedere, L. A. White apelează la o știință adecvată studierii factorului cultural în desfășurarea sa multilaterală, la o știință diferită de toate celelalte, cu un statut propriu, pe care o denumește culturologie.

Poziția realistă pe care se situează pînă la un punct L. A. White îl ajută să înțeleagă marele adevăr potrivit căruia cultura nu este statică, ea se dezvoltă în timp și spațiu, se manifestă ca un proces (textual, întîlnim termenii „proces cultural“ și „progres cultural“). El nu poate da însă și explicația științifică a cauzelor acestei dezvoltări. „Culturile sînt sisteme dinamice... ele solicită energie pentru activarea lor“ [29], afirmă White în partea a III-a („Energy and Civilization“) din *The Science of Culture*, susținînd, ca și în alte ocazii, că *energia* este

28. Leslie A. White, *The Science of Culture*, p. 402.
29. Ibidem, p. 362.

Scanned with OKEN Scanner

factorul fundamental în dezvoltarea culturii. Printr-o interpretare modernă a energetismului, cu al cărui teoretician, W. Ostwald, el își găsește, de altfel, multe afinități, împărțind chiar gloria inițierii noii științe, L. A. White afirmă că, pentru sistemul cultural, energia este „semnificantă", investind-o cu funcția esențială a acestuia, funcție prin care „utilizează, direcționează și controlează". În termeni matematici raportul este următorul : E x T—>C, în care E = cantitatea de energie utilizată, T = eficiența mijloacelor folosite pentru cheltuirea energiei, C = gradul de dezvoltare a culturii [30]. Reluînd ideea, culturologul american arăta recent că „sistemul cultural este un sistem termo-dinamic", avînd la bază *energia umană* — „culturile nu pot fi construite în afara energiei" [31]. „Progresul cultural" își află deci sorgintea, după L. A. White, tot la om, fără însă a fi luat în considerare adevăratul factor obiectiv care determină acest progres, ci un factor obiectivat „ad-hoc", identificat în energia pe care specia *homo sapiens* o autoproduce și o cheltuiește pentru propriul său folos.

Cultura — „sistem supra-biologic". Admițînd concepțiile unor reputați înaintași savanți antropologi (E. B. Tylor, R. H. Lowie), potrivit cărora cultura reprezintă trăsătura specifică a omului, Leslie A. White se îndepărtează progresiv de terenul antropologiei sociale și culturale, pentru a studia nu *omul*, în primul rînd, ci *cultura*, pe care o *autonomizează* astfel, în mod conștient, cu intenția de a stimula aprofundarea cercetării, cu *mijloace științifice*, a unui domeniu pe cît de important, pe atît de neglijat de către știință. Din acest moment antropologul White devine culturologul White, care, în numele analizei concrete, la și în obiect, folosește metoda studierii culturii „independent de oameni", socotind-o un „sistem supra-biologic" — deosebit de om („sistemul bio-

30. Ibidem, p. 368.

31. Leslie A. White, with Beth Dillingham, *The Concept of Culture*, 1973, p. 58, 62.

Scanned with OKEN Scanner

logic") și de societate — care „se comportă în concordanță cu propriile principii și legi" [32].

Încercările lui L. A. White de a defini *conceptul de cultură* sînt numeroase și conțin importante elemente care-l situează în rîndul teoreticienilor realiști. Astfel, el distinge cele două planuri ale culturii, cel *ontic* — „cultura existențială reală" — și cel *logic* — „conceptul de cultură", adică acel „cuvînt care desemnează credințe, obiceiuri, instituții, artă, unelte etc. pe care le are orice popor" [33]. Referindu-se la *conținutul* culturii, L. A. White afirmă că aceasta constă în „organizarea fenomenelor — *acte* (modele de comportament), *obiecte* (unelte, lucruri), *idei* (credințe, cunoaștere) și *sentimente* (atitudini, valori) — bazate pe simbolare" [34] *(subl. ns.)*. Într-un alt loc întîlnim și explicația prin care cultura constă în „obiecte materiale — unelte, ustensile, ornamente, amulete etc. — fapte (acțiuni), credințe și atitudini în contextul simbolării" [35] și se atrage atenția asupra diferitelor aspecte ale culturii („material, social, ideologic"). L. A. White insistă asupra „substanței consistente a culturii („the hard substance of culture"), cultura fiind formată „din lucruri și evenimente reale care pot fi observate direct sau indirect în lumea exterioară", cu „existență în spațiu și timp" [36]. Specificul culturii este determinat prin „acțiunea de simbolare" și prin „contextul extrasomatic" în care este „privită", „cultura este o clasă de obiecte și evenimente dependente de simbolare, privită într-un context extrasomatic" [37]. În acest fel sensul culturii este redus, în mod unilateral, la una din calitățile sale, la *valoarea de semnificație*.

32. Leslie A. White, *The Science of Culture*, p. XXXII și 406.
33. Leslie A. White, with Beth Dillingham, *The Concept of Culture*, 1973, p. 21.
34. Leslie A. White, *The Science of Culture*, p. 125.
35. Ibidem, p. 363.
36. Leslie A. White, *The Concept of Culture*, ed. cit., 1959, p. 235.
37. Ibidem, p. 234.

Scanned with OKEN Scanner

Neputînd să facă abstracție totală de factorul social și de cel psihologic, L. A. White le subordonează, potrivit sistemului său teoretic, celui cultural, afirmînd, fără a se explica : „cultura este un mecanism psihic de apărare", sau, „cultura constă în *n* semnale sociale diferite corelate cu *m* răspunsuri diferite" [38]. Într-un alt context, în care se fac referiri la „transmisibilitatea" culturii (proprietate ce se exercită „pe cale nebiologică", autorul neprecizînd însă, dacă are în vedere calea socială), aceasta este apreciată drept „atributul său semnificativ". Cultura constituie astfel „un transmițător lesnicios și la îndemînă al mecanismelor sociale, individuale, al generației, vîrstei, al poporului, al unei regiuni", ea reprezentînd „forma eredității sociale". Aceste tentative „sociologice" sînt contracarate însă prin precizarea repetată privind specificul culturii de a fi „un ordin continuu și suprabiologic, extrasomatic al lucrurilor și evenimentelor" [39]. Intențiile salutare de la care pornește L. A. White de a releva individualitatea domeniului cultural ajung să se transforme, prin insistențele obsedante asupra acestui aspect, într-o sesizabilă poziție autonomistă și absolutizantă în spiritul căreia cultura devine un sistem universal, un „autosistem", integrator al întregii vieți materiale și spirituale a omului.

Excursul pe care Leslie A. White îl întreprinde în intimitatea culturii îl conduce la unele concluzii corecte privind „locul culturii" sau, cum am spune noi, planul obiectiv-existențial al acesteia. La cugetarea despre „existența în timp și spațiu" a culturii el adaugă precizarea că aceasta se manifestă *tridimensional* : „intraorganism", formînd „concepte, credințe, emoții, atitudini", „interorganism", exprimînd „procesele interacțiunii sociale între ființe umane" și „extraorganism", formînd „obiectele materiale", situate „în afara organismelor umane", dar reprezentînd „tiparele interacțiunii so-

38. Ibidem, p. 227.
39. Leslie A. White, *The Science of Culture*, p. 363.

Scanned with OKEN Scanner

ciale“ [40]. Dezvoltînd în continuare ideea modalității de manifestare a culturii, gînditorul american este capabil să descifreze unitatea celor două aspecte pe care fiecare fenomen cultural le implică : cel *subiectiv* (intraorganic) și cel *obiectiv* (extraorganic), arătînd că „fiecare element cultural, fiecare trăsătură culturală, are așadar un aspect subiectiv și unul obiectiv“ [41].

Prin ampla sa concepție despre cultură, culturologul american avansează un răspuns categoric, chiar dacă nu pe deplin științific, teoreticienilor contemporani ai culturii care definesc cultura din diferite viziuni unilaterale. El analizează aceste orientări, reținînd, cu o obiectivitate care-i face cinste, ideile valabile. Astfel, orientării net behavioriste, în lumina căreia cultura este identificată cu comportamentul uman, White îi opune concepția sa despre „comportamentul cultural“, care nu este totuna cu cultura.

Susținerile absolutizante ale lui W. W. Taylor sau E. A. Hoebel, de pildă, potrivit cărora cultura constă numai din idei, sînt ameliorate prin contribuția lui L. A. White care întregește conținutul conceptului de cultură, adăugînd la „idei“ și „atitudini, acțiuni, obiecte“, opunîndu-se categoric tuturor acelora care neagă aspectul material al culturii. Pe A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, R. Linton, A. Radcliffe-Brown, care nu văd „realitatea ontologică“ a culturii, socotind-o o pură „abstractizare logică“, îi trece în rîndul celor care fac greșeala de a „confunda conceptul de cultură, care este o construcție logică, cu cultura existențială reală...“ [42].

Cînd unii reprezentanți ai antropologiei culturale și etnologiei (Fr. Boas, Ruth Benedict, Margaret Mead, G. P. Murdock) îi acuză pe alții (și pe White însuși) de „reificarea culturii“ sau de „misticizarea“ ei, întemeietorul culturologiei a răspuns acestor acuzații atrăgînd atenția asupra existenței reale a culturii, ca „o clasă distinctă

40. Leslie A. White, *The Concept of Culture*, 1959, p. 235.
41. Ibidem, p. 36.
42. Ibidem, p. 238.

Scanned with OKEN Scanner

de lucruri și evenimente reale" din lumea exterioară și pe care unii cercetători (E. B. Tylor, R. H. Lowie, C. Wissler, L. A. White) nu au făcut decît să o „descopere ca atare". L. A. White face precizarea potrivit căreia „cultura nu este o entitate care există și se mișcă singură și izolat de oameni". Aprobînd concepția lui R. H. Lowie, greșit interpretată de unii critici, White arată : cultura „este un lucru *sui-generis* care poate fi explicat numai în termenii săi..." [43], căci, o dată constituită, ea nu mai depinde de natura biologică a omului, procesele sale, variațiile sale în timp și spațiu fiind dependente de „contextul extrasomatic" al omului și nu de om propriu-zis. Dar, insistă White, aceasta nu înseamnă nicidecum „reificare" sau misticizare a culturii.

Tendințelor sociologizante din sînul antropologiei sociale și culturale (R. Linton, B. Malinowski, C. Osgood) care condiționează existența culturii numai de manifestările unei pluralități de indivizi, L. A. White le opune propria-i concepție în lumina căreia, pentru afirmarea culturii ca un întreg sau a unuia din elementele sale, nu contextul social constituie condiția esențială și specifică, ci contextul extrasomatic, în care se desfășoară acțiunea de simbolare. Contextul social nu este ignorat de către White, în el se află toate elementele culturale, dar sfera acestuia este mult mai largă, el cuprinzînd și alte elemente, neculturale. De reținut că, în sprijinul afirmațiilor sale după care „fiecare membru al societății omenești este supus, bineînțeles, întotdeauna stimulării socioculturale din partea membrilor grupului său" [44], în care descifrăm o recunoaștere a condiționării sociale, White citează lucrarea lui K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*.

O poziție realistă ni se dezvăluie la Leslie A. White și cînd face referiri la „cultură ca sistem", temă dezvoltată pe un spațiu considerabil în lucrarea *The Science of*

43. Ibidem, p. 240.
44. Ibidem, p. 244.

Scanned with OKEN Scanner

Culture și căreia părintele culturologiei îi acordă prioritate în prezent, fapt ilustrat de capitolul cu acest titlu din ultima carte publicată în 1973 — *The Concept of Culture* — și de lucrarea aflată în pregătire, intitulată *The Concept of Cultural System.*

Cultura este, după L. A. White, un „sistem integral, organizat", compus din trei „subsisteme" — „tehnologic", „sociologic" sau „social", „ideologic" sau „filosofic" —, în care rolul „determinant" îl are cel tehnologic [45]. Componenta fundamentală — subsistemul tehnologic — constituie factorul prim pe care se sprijină „întreaga viață și cultură umană", fiind formată, în principal, din „instrumente materiale, mecanice, fizice, chimice" și „folosirea lor tehnică" [46]. Subsistemul social, secundar celui tehnologic, în care White vede, într-un mod simplist, o „funcție a sistemului tehnologic", se situează deasupra relațiilor interpersonale, exprimă „modelul de comportament colectiv", reprezentînd „efortul oamenilor în folosirea instrumentelor de subsistență ; atac și apărare, protecție" [47]. Acesta cuprinde, la rîndu-i, alte subsisteme, cum ar fi : „economic", „de rudenie", „etic", „politic", „profesional", „eclesiastic", „recreativ" etc. În sfîrșit, cel de al treilea subsistem, cel ideologic se sprijină pe celelalte două de la care își obține „conținutul și orientarea", fiind „expresia tipului de tehnologie și a proprietăților și trăsăturilor subsistemului social" [48]. În această a treia componentă a sistemului cultural, White include cea mai mare parte a culturii spirituale — „idei", „credințe", „cunoștințe" — identificată în „mitologii", „legende", „literatură", „filosofie", „științe", „cultură populară" etc.

Culturologia — știința fundamentală a culturii. În ultima parte, a IV-a, intitulată „Culturology" din lucrarea de căpătîi a lui L. A. White, *The Science of Culture*, se fundamentează o nouă știință — culturologia — căreia

45. Leslie A. White, *The Science of Culture*, p. 364.
46. Ibidem, p. 365.
47. Idem.
48. Ibidem, p. 366.

Scanned with OKEN Scanner

i se stabilește specificul și locul în sistemul științelor sociale și umane.

Referindu-se mai întîi la știință în general, gînditorul american o consideră un instrument pentru realizarea „înțelegerii" de către om a lumii, „o tehnică a interpretării", o „cale de a face lumea inteligibilă" prin „folosirea simbolului". Încă la începutul acestei cărți L. A. White pune accentul pe *universalitatea* științei, cînd afirmă categoric : „Știința este posibilă în orice sector al experienței" [49].

O scurtă incursiune în istoricul acestei „înțelegeri" îl conduce pe White la sintetizarea a *trei tipuri,* căi de cunoaștere pe care omul le-a folosit în decursul existenței sale : „tipul filosofic", redus pe nedrept la „filosofiile animiste, supranaturaliste și antropomorfice", care nu au îndeplinit o funcție explicativă, „tipul metafizic", la fel de inconsistent, dar superior celui precedent, pentru că, dînd posibilitate omului să intre „în legătură directă cu lumea reală", deschide calea spre cea de a treia cale, „tipul științific", bazat pe o interpretare realistă, singurul mod de cunoaștere care conferă autenticitate și eficiență înțelegerii și comunicării umane. Primele două tipuri au avut o existență îndelungată, cu influențe nefaste asupra gîndirii omului, ele continuînd să mai exercite încă unele influențe, împiedicînd astfel „extinderea științei în toate domeniile", acțiune ce se impune astăzi imperios. Științele sociale și umane actuale păcătuiesc, după părerea lui White, prin faptul că nu au reușit să depășească tipul metafizic de interpretare.

Divorțul între știință și filosofie, care trebuie înțelese ca modalități diferite, dar indispensabile și inseparabile de cunoaștere, apare evident în concepția lui L. A. White și din acest punct de vedere, indiferent de serviciile pe care le aduce științei, el poate fi criticat pentru pozitivismul său.

Încercînd o clasificare a științelor actuale în funcție de obiect, după „determinante", cum le denumește L. A.

49. Ibidem, p. 2.

Scanned with OKEN Scanner

White, acestea se împart în : a) „neînsufleţite", „ştiinţele naturale", de exemplu astronomia, geofizica, b) „individuale" — biologia, anatomia, fiziologia, c) „supraindividuale" — sociologia, d) „metaindividuale", corespunzătoare comportamentului uman — psihologia, culturologia. Ultima categorie este superioară celorlalte şi corespunde „tipului ştiinţific" autentic „de înţelegere", în favoarea căruia White pledează neobosit.

Cultura, prin existenţa şi specificul său, impune un „mecanism" propriu de „explorare şi interpretare ştiinţifică", îşi reclamă propria ştiinţă. În spiritul orientării „deterministe", L. A. White se referă la un nou punct de vedere plauzibil pentru studierea fenomenelor culturale, „teoria determinismului cultural", după care „cultura constituie o clasă distinctă de fenomene", ea „se comportă în concordanţă cu propriile principii şi legi", fiind deci „explicabile numai în termeni culturologici" [50]. Referindu-se la un „principiu al cauzalităţii", White are în vedere, de fapt, autodeterminarea în cadrul sistemului cultural — „un proces cultural este explicabil prin el însuşi" sau „orice situaţie culturală dată este determinată de alte evenimente culturale" [51] — sistem pe care gînditorul american, fără a-l izola de om şi de societate, îl autonomizează dincolo de determinismul real, în numele unui imprecis „determinism cultural".

Pentru fundamentarea ştiinţei culturii, White are pretenţia de a se menţine în terenul „pur" al ştiinţei, folosind metodele, tehnicile de interpretare specifice ştiinţei, luînd ca exemplu, într-o modalitate uneori forţată şi neconvingătoare, ştiinţele naturale, care şi-au cucerit de mult o recunoaştere unanimă. Cum ştiinţa trebuie să aibă un „obiect substanţial", „real din punct de vedere ontologic", care să fie observabil, în speţă, culturologia are un *obiect precis*, o „clasă specială de fenomene" : clasa lucrurilor şi evenimentelor constînd din

50. Ibidem, p. 406.
51. Ibidem, p. 407, 413.

Scanned with OKEN Scanner

sau dependente de simbolare“ [52], iar *diferența specifică* prin care aceasta se deosebește de celelalte științe o constituie „contextul extrasomatic“ în care este considerată clasa respectivă. După L. A. White obiectul culturologiei îl formează cultura și civilizația luate ca întreg, precum și cultura manifestă în oricare dintre elementele sau formele sistemului cultural.

Culturologia răspunde, după întemeietorul ei, cerințelor și caracteristicilor științei, fiind capabilă să parcurgă fiecare etapă de afirmare a cunoașterii științifice. Prin ea omul cunoaște un domeniu fundamental al lumii externe, mai întîi prin *simțuri, percepții*, traduse în *concepte* manipulate în cadrul procesului de *gîndire*, apoi, formulînd *premise, generalizări, concluzii*, care sînt validate de *experiență*. Prin ea cercetătorul *experimentează* și *clasifică*.

Culturologia constituie „un nou sector al cunoașterii“, un mijloc prin care „înțelegerea“ se „dezvoltă“, se „lărgește“, oferind largi posibilități interpretative nu numai pentru domeniul culturii, dar și pentru „majoritatea sectoarelor experienței umane (intelectuale, sociale)“.

Atenția principală a lui L. A. White este ca, beneficiind de „extinderea orizontului științific“, să convingă o opinie cît mai largă asupra posibilității și mai ales a utilității „separării“ culturii de psihologic și social în folosul studierii acesteia cu mijloace eficace în cadrul unei „științe a culturii“.

Aparținînd sistemului de științe social-umane, culturologia „se deosebește de alte puncte de vedere“, arată promotorul ei, prin faptul că deține „alt context, alte probleme, alte soluții“, că este un „alt fel de scientizare“ și rezolvă probleme științifice specifice ce nu pot fi rezolvate de alte științe.

Culturologia se delimitează, în primul rînd, de psihologie, cu care își dispută domeniul de investigație —

52. Leslie A. White, *The Concept of Culture*, 1959, p. 230.

Scanned with OKEN Scanner

„comportamentul uman". În timp ce psihologia se ocupă de relațiile comportamentale în sfera organismului uman, privind simbolatele în „context somatic", culturologia are în vedere relațiile reciproce ale simbolatelor, relații ce se desfășoară independent de organismul uman, în „contextul extrasomatic", adică relațiile care facilitează apariția, manifestarea și dezvoltarea culturii. În terenul psihologiei există întotdeauna pericolul absolutizării, al unui panpsihologism — „orice problemă e psihologică pentru că aparține omului", gîndește psihologul, după White — ceea ce face ca această știință să „nu distingă fenomenele culturale de cele neculturale" [53].

Culturologia trebuie să se delimiteze de sociologie, deoarece aceasta din urmă, arată White în continuarea susținerilor lui W. Ostwald și ale lui A. L. Kroeber, comite greșala de a „asimila cultura conceptului său fundamental de interacțiune, transformînd culturalul într-un aspect sau un produs secundar al procesului social de interacțiune". Această „confuzie a gîndirii" face ca sociologia să „sufere de defectul fatal", conchide White, acela „de a nu putea distinge culturalul de social" [54]. Întemeind culturologia, L. A. White consideră că îndreaptă această eroare, punînd culturalul în drepturile sale, dar comite, la rîndu-i, o alta, tot atît de condamnabilă, exprimată de data aceasta în sens invers, prin subordonarea socialului culturalului, după cum reiese și din frazele de încheiere ale cărții sale despre știința culturii : „structurile și procesele societății umane sînt funcții de cultură" [55].

Părăsind terenul antropologiei, sub auspiciile căreia a produs primele idei cu privire la afirmarea științei culturii, L. A. White delimitează culturologia de principalele orientări din antropologia contemporană, avînd

53. Leslie A. White, *The Science of Culture*, p. 414.
54. Idem.
55. Idem.

Scanned with OKEN Scanner

în vedere, mai precis, cele două mari direcții : antropologia socială (engleză) și antropologia culturală (americană). Datorită caracterului polivalent, în fapt, eclectic al antropologiei, prin faptul că acest termen desemnează „atît de multe genuri diferite de activități", încît obiectul său specific nu poate fi descifrat, argumentează White, antropologia nu este capabilă să acorde atenția cuvenită unui domeniu special și complex cum este cel al culturii, astfel că această știință „nu poate fi restrînsă acum la sarcina specifică și particulară de a interpreta procesul cultural și numai pe acesta" [56]. În speță, antropologia culturală păcătuiește prin același neajuns, ea are în vedere „o mare varietate de genuri de interpretare", arată White, în timp ce „antropologia socială este virtualmente de nedeosebit de sociologie" [57].

Legitimitatea culturologiei ca știință distinctă este demonstrată de către inițiatorul său prin relevarea specificității obiectului de reflectare și cercetare, obiect ce se constituie independent de sociologie, pe de o parte, care dizolvă culturalul în sfera socialului și independent de psihologie sau antropologie, pe de altă parte, care subordonează culturalul organismului și comportamentului uman. Ori, atunci cînd se are în vedere „sistemul om-cultură", arată L. A. White trebuie să se accepte că în acest sistem nu organismul uman e determinant, ci cultura, astfel că, „forma și conținutul comportamentului uman sînt determinate de cultură, nu de om" [58].

În lucrarea *The Concept of Culture* (1973) L. A. White se referă pe scurt la *problematica* ce stă în atenția culturologiei. După el, această știință își îndreaptă preocupările asupra determinării *conținutului* și *locului* culturii, asupra analizei a *trei coordonate principale* care se pun în legătură cu cultura luată ca întreg sau cu fiecare cultură ori element cultural în parte și anume :

56. Ibidem, p. 415.
57. Idem.
58. Ibidem, p. 406.

Scanned with OKEN Scanner

originea culturii, *funcțiile* culturii, *variațiile* ei în funcție de timp, de spațiu și de etnicitate.

* * *

Eforturile celor doi fondatori ai culturologiei — W. Ostwald și L. A. White — sînt astăzi recompensate prin cîștigul unui teren tot mai larg pe care-l cucerește această știință în diverse părți ale globului.

Extrăgînd cîteva exemple din ampla „inventariere" a adepților culturologiei, făcută de însuși White, nu pot fi omise cărți ca: *Oriental and Occidental Cultures Contrasted* de Cheng Che-Yu, publicată în 1943 la Berkeley, avînd ca subtitlu *An Introduction to Culturology*, cartea semnalată la Buenos Aires, *Epitome de Culturologia* de J. Imbelloni, articolele consacrate culturologiei de unele dicționare și enciclopedii prestigioase (*A Dictionary of the Social Science*, The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, London, 1964, *International Enciclopedia of the Social Sciences*, vol. III, David L. Sills ed., 1968, *Webster's New International Dictionary*, 1961, *International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore*, vol. I, Copenhaga, 1960), precum și înscrierea termenului în tot mai multe dicționare de dată recentă (așa cum se procedează și în cuprinsul *Micului dicționar filozofic*, ed. a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 126). La acestea ar putea fi adăugate *Essays in the Science of Culture in honor of Leslie A. White*, New York, 1960, scrise de colaboratorii lui White și lucrarea antropologului englez (de origine poloneză) *Branislaw Malinowski, Teoria științifică a culturii* (apărută în anii 1958-1960 în Polonia și în Anglia [59]). Dînd o extensie deosebită conceptului de cultură și dorind să elaboreze o teorie cuprinzătoare despre cultură ca sistem, Malinowski încearcă să reunească diferitele poziții de pe care este astăzi studiat

59. Vezi B. Malinowski, *Naukowa teoria Kultury*, Warszawa, 1958 și *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*, New York, Oxford University Press, 1960.

Scanned with OKEN Scanner

acest fenomen, acordînd importanță nu numai axiologiei și antropologiei, ci și științei, „teoriei științifice a culturii".

În prezent și în țările socialiste se disting teoreticieni care, aprofundînd fenomenul cultural actual, puși în fața complexității lui, ajung la concluzia privind necesitatea unei științe autonome despre cultură. Astfel, sovieticul *Ț. G. Arzakanian*, preocupat de aspectele istorice ale culturii și civilizației și de găsirea unor soluții de abordare a problemelor teoretice pe care aceste fenomene le determină, se pronunță pentru „o știință a culturii" pentru care crează un termen potrivit limbii ruse — *Kulturovedenie* — sinonim cu culturologia. În studiul intitulat *Cultura și civilizația : probleme teoretice și istorice,* [60] Arzakanian definește această știință ca : „studiul totalității problemelor teoretice și practice ale culturii, construcției culturii, istoriei culturii și ale tuturor formelor de activitate culturală a omului și societății." [61] Analizînd diferitele definiții, concepții și orientări contemporane cu privire la cultură, teoreticianul sovietic afirmă că studiul științific al culturii derivă din fundamentările teoretice ale filosofiei și istoriei. Știința culturii trebuie să răspundă unor „întrebări ce se pun în practica construcției culturale" privind : definiția culturii și civilizației, dezvoltarea culturală, valorile culturale, moștenirea culturală, formarea și evoluția trăsăturilor culturale ale unui popor și ale societății respective, problema originii și istoriei culturii. Obiectul acestei științe îl constituie o anume parte a activității omenești — activitatea culturală —, care cuprinde trei domenii. „Știința culturii — scrie Arzakanian — nu se poate ocupa în mod amănunțit de toate genurile activității omului, căci în acest caz ea s-ar transforma într-o reunire mecanică a tuturor științelor. De aceea, ea de-

60. Vezi Ț. G. Arzakanian, *Kultura i țivilizația : problemî teorii i istorii*, în „Vestnik istorii mirovoi kulturî", nr. 3, 1961, p. 52-72.
61. Ibidem, p. 53.

limitează (desprinde) *principalele direcții* din activitatea omului și a societății și anume trei : materială, spirituală și artistică, cărora le corespund trei *domenii ale culturii* societății omenești — materială, spirituală și artistică..." [62] *(subl. ns.)*. Acest tip de activitate umană este analizat pe larg în articol, unde se dau explicații asupra componentelor celor trei domenii ale sale, explicații încununate de o definiție marxistă a culturii, care înseamnă, în concepția lui Arzakanian „rezultatele esențiale ale activității materiale, spirituale și artistice a oamenilor și societății, mijloacele pentru realizările practice ale acestor activități și fiecare din această activitate ca proces creator neîncetat, condiționat de producția materială." [63]

Alți teoreticieni marxiști europeni au inclus în cercetările lor punctul de vedere culturologic, adoptînd și terminologia internațională. Un exemplu în această privință îl constituie gînditorii polonezi și sîrbi care utilizează termenul și poziția culturologică în mod curent în studiile lor. Astfel, în articolul intitulat *Locul problematicii culturii în teoria societății,* [64] *Wladislaw Markiewicz* abordează această problematică din viziune culturologică. Cu ocazia editării la Belgrad a traducerii lucrării lui Leslie A. White, *The Science of Culture,* teoreticianul *Zagorka Pešić-Golubović* a așezat în fruntea acestei ediții un amplu studiu introductiv intitulat *„Culturologia" și marxismul,* [65] în care concepția lui L. A. White este analizată temeinic, autorul expunîndu-și; totodată și punctul său de vedere cu privire la afirmarea culturologiei ca știință.

---

62. *Ibid.*, p. 62.
63. *Ibid.*, p. 65.
64. Vezi W. Markiewicz, *Miejsce problematyki kulturowej w teorii Spoleczeństwa socjalistycznego,* în „Kultura i społeczeństwo", nr. 2, 1970, Warszawa.
65. Vezi Z. Pešič-Golubović, *„Kulturologija i marksizam"*, în Leslie Vajt, *Nauka o Kulturi,* Beograd, Kultura, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

3. Necesitatea unei schițe istorice a culturologiei românești

În țara noastră culturologia, recunoscută de unii teoreticieni ca o disciplină științifică autonomă (Al. Tănase, Traian Herseni, C. I. Gulian, V. V. Caramelea, Pompiliu Caraioan, acestuia din urmă revenindu-i unele merite de inițiator în statuarea culturologiei *), se află în stadiu incipient.

Al. Tănase consideră culturologia o „disciplină generală" și o „disciplină particulară" *(Op. cit.*, p. 15, 16), iar Tr. Herseni o definește ca „știință proprie", aflată „în curs de constituire" *(Almanahul civilizației,* Editura științifică, 1969, p. 17) ori ca „știința de fenomene de masă (culturi și civilizații)", care ocupă, în sistemul „științelor sociale și culturale", un loc de egală importanță cu cel al sociologiei sau al personologiei (revista „Transilvania" nr. 4 și nr. 8/1973). Dar, prin folosirea mai mult spontană a termenului, atît în studii de specialitate cît și în unele scrieri literar-eseistice, ori prin referiri accidentale, nu se poate însă fundamenta o știință. [67]

Preocupat de multă vreme de problemele culturii sub diversele ei aspecte, acad. C. I. Gulian acordă în mai multe din articolele sale o atenție specială „teoriei culturii", iar în una din cărți — *Istoria, omul, cultura,* — pledează pentru o „teorie istorică a culturii." În locul „sociologiei teoretice" a culturii, în favoarea căreia a militat cu ani în urmă *(Sociologia culturii,* 1947), C. I. Gulian propune această teorie care trebuie să aibă ca obiect „totalitatea faptelor semnificative, esențiale care alcătuiesc fenomenul culturii" sau „relevarea tuturor articulațiilor, momentelor și interacțiunilor care au loc atît în struc-

*) Activitatea în folosul culturologiei a acestui neobosit propagator este prefigurată și în impresionantele proiecte rămase după dispariția sa.

67. Problema afirmării culturologiei ca știință nouă a fost semnalată de noi, mai mult sub forma unui deziderat, în articolele apărute în revistele: „Forum", nr. 7, 1970, „Cronica", nr. 5, 1970, „Ateneu", nr. 7, 1972, „Cronica", nr. 6 și nr. 11, 1973, „Revista de filozofie", nr. 5, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

tura, cît și în evoluția culturii.“ [68] Este știut că viziunea totalizatoare, în general și în problemele culturii, în special, aparține și trebuie să aparțină filosofiei, respectiv filosofiei culturii. „Teoria istorică a culturii“ pe care C. I. Gulian o propune nu este sinonimă cu filosofia culturii, căreia, în alte scrieri, teoreticianul român îi acordă locul cuvenit și îi recunoaște statutul existențial. În viziunea autorului, „teoria istorică a culturii“ nu este o disciplină filosofică, ci una științifică, delimitîndu-se deci de filosofie, după cum reiese din însăși argumentația cărții, unde se afirmă că în evoluția sa, în epoca noastră, „teoria culturii“ a trecut din sfera filosofiei, din sfera generalităților, în cea a științei, a concretului. Aparținînd deci domeniului științific, această „teorie“ pare a se profila ca o știință specifică fenomenului cultural. Dacă nu este o știință de factură sociologică — autorul însuși făcînd delimitarea netă în acest sens în spiritul principiilor clasificării disciplinelor în cadrul sistemului general al științei și al subsistemelor sale —, îndrăznim să avansăm ideea potrivit căreia această știință ar putea fi știința culturii, respectiv culturologia, termen ce implică mai multă precizie în determinarea obiectului cunoașterii la care se referă C. I. Gulian.

Amploarea fenomenului cultural, dimensiune fundamentală a societății noastre socialiste, reclamă stringent abordarea lui multilaterală și diferențiată într-un cadru teoretic larg și în modalități variate care să poată permite lărgirea și aprofundarea fundamentelor sale teoretice-științifice, acțiune strict necesară conducerii științifice pe care factorul conștient o exercită în toate compartimentele vieții sociale. În concert cu alte discipline ale culturii, aflate în plin proces de constituire, culturologia, aflată la noi într-un stadiu incipient, poate contribui cu mijloace specifice la elucidarea vastei problematici pe care o generează un fenomen atît de complex.

68. C. I. Gulian, *Istoria, omul, cultura*, București, Editura politică, 1970, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

Afirmarea unei noi științe marxiste, respectiv a culturologiei, în domeniul social-uman, avînd la bază concepția materialismului dialectic și istoric, ar reprezenta nu numai un act de îmbogățire a posibilităților cognitive a omului. Aceasta ar constitui o nouă contribuție la adîncirea funcției ideologico-educative a științelor sociale și umane, prin participarea lor efectivă la procesul complex al modelării personalității umane, potrivit principiilor socialismului.

Cum construcția unei discipline este posibilă doar pe baza unui material istoric, *logicul trebuind să se întemeieze pe istoric,* culturologia marxistă românească poate face din contribuțiile înaintașilor nu numai premise, ci și elemente componente reintegrate în sistemul de azi al valorilor științifice.

Cugetările despre cultură și despre puterea sa formativă au fost rodul timpuriu și al spiritualității românești, devenind componente importante, uneori primordiale, ale gîndirii multora dintre cărturarii noștri, căpătînd nu de puține ori semnificații militante în contextul emancipării sociale și naționale.

Preocupările teoretice românești pentru cultură nu sînt apanajul epocii moderne. Aceste manifestări devin relevante cu mult mai devreme, într-un moment esențial al dezvoltării poporului român — afirmarea conștiinței de sine la nivelul cultural — constituindu-se într-o *permanență a culturii scrise*. Timp de patru secole, pînă cînd cultura românească a căpătat fizionomia unei culturi naționale, în înțelesul modern al cuvîntului, spiritul românesc aliniat orientărilor umaniste și iluministe a generat importante și numeroase reflecții despre cultură.

Studiată din perspectiva concepției marxiste, ca un proces istoric, în care dialectica continuității și discontinuității își exercită prerogativele obiective, cultura unui popor nu poate tinde spre desăvîrșire dacă nu are ca suport întregul univers de valori, emanat din adîncurile geniului său creator. Efortul de edificare a noii civili-

Scanned with OKEN Scanner

zației trebuie să aibă la bază sinteza științifică a civilizației trecute. Socialismul, proces cuprinzător, de asimilare a celor mai valoroase creații ale înaintașilor, oferă posibilitatea reevaluării lor critice prin prisma actualității, confruntînd dimensiunile trecutului cu dimensiunile prezentului și stabilindu-le filiațiile firești. Faptele semnificative de cultură din trecut au stimulat reflecții teoretice asupra determinismului și sensului culturii. S-a constituit astfel un relevabil *fond de idei privind cultura,* fond în care se poate descifra configurația unor afirmări cu o prelungită actualitate.

În evoluția sa, suprastructura societății românești înglobează în sistemul general de cunoștințe și *un sistem culturologic*, care a apărut și a evoluat corespunzător procesului de cristalizare și afirmare a fenomenului cultural românesc.

Prezent în fiecare etapă istorică la marile desfășurări de forțe spirituale europene, poporul român a conlucrat cu popoarele din marile zone de civilizație ale Europei, aducîndu-și contribuția creatoare la faptele de cultură universală, impunînd o cultură autentică, cu un profil propriu. Identificăm legături complexe cu mai toate marile curente de cultură ce au frămîntat continentul nostru. Umanismul renascentist și cel iluminist au aparținut, în determinări specifice, și culturii noastre, acestea fiind, de fapt, primele mari curente care au străbătut spiritualitatea românească aflată la începutul său de drum, cînd ea se contura prin procesul de conștientizare.

Gîndurile celor mai de seamă dintre învățații care au aparținut primei etape din cultura noastră (adică pînă către mijlocul secolului al XIX-lea, cînd se pun bazele culturii moderne) — începînd cu principele erudit Neagoe Basarab, cu Nicolaus Olahus, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir și continuînd cu pleiada de cărturari ai Școlii ardelene, cu Gheorghe Asachi, Gheorghe Lazăr, Ion Heliade Rădulescu, George Barițiu și mulți alți prepașoptiști și pașoptiști — au fost pătrunse de predilecte

Scanned with OKEN Scanner

aspecte ale preocupărilor culturale, chiar și atunci cînd predominante erau problemele de ordin național. Enunțînd idei cu privire la cultură ca atribut existențial al omului, la educabilitate, la rolul civilizator al culturii, la ridicarea poporului prin cultură, la semnificația trecutului cultural, ori la idealul cultural, ei aduceau în prim-planul reflecției probleme majore ale oricărei culturi, precum și pe cele specifice culturii românești. Nu este vorba, firește, de o elaborare sistematică, cu greutate teoretică în sensul modern al cuvîntului, ci, în cele mai multe cazuri, de aprecieri, intuiri și idei schițate sporadic, idei care capătă însă semnificația unor *tradiții românești în teoria culturii.* Izvorîte și împlîntate în realitatea clocotitoare a luptelor date de țările române pentru apărarea ființei lor, astfel de gînduri nu se consumau în gol ; ele țînteau o finalitate constructivă și precisă, înscrisă pe traiectoria formării și dezvoltării conștiinței de sine a poporului român. Azi, cînd luăm cunoștință într-o lumină nouă de întregul nostru trecut cultural, descoperim cu surprindere dimensiuni și valențe nebănuite ce au stăruit în gîndirea primilor cărturari.

Iată de ce o încercare de *aplicare istorică a culturologiei* prin exemplul gîndirii românești, din prima sa etapă, schițarea *liniamentelor istoriei culturologiei românești* ni se par pe deplin justificate.

O cercetare atentă a conținutului tezaurului nostru spiritual ne dezvăluie existența timpurie în gîndirea românească a unor *idei perene privind cultura,* idei ce se impun conștiinței culturale contemporane ca veritabile *premise ale culturologiei românești.*

Reflecțiile teoretice despre cultură, atestate documentar, ne apar nu ca manifestări întîmplătoare ori sporadice, favorizate de unele perioade de înflorire ale culturii sau de influențe exterioare, ci ca *manifestări cu caracter permanent* și aparținînd spiritului creator românesc. Statornicite odată cu primele forme avansate de cultură scrisă, ele au însoțit constant, deși cu intensitate variabilă, diversele acte de cultură.

Scanned with OKEN Scanner

Modalitatea specifică de afirmare a fenomenului cultural românesc a generat de timpuriu și unele valori culturologice spontane, direcționate spre cîteva *dominante* care au străbătut mai modest sau mai amplu, mai ponderat sau mai pregnant, în funcție de condițiile concrete, prima epocă importantă a civilizației noastre. Orientarea spre problemele existențiale ale culturii și spre formarea unei culturi proprii, încrederea în valorile culturii și în posibilitățile ei civilizatoare, exemplele în direcția angajării prin cultură, funcționalizarea culturii pe calea social-politică și în spiritul unui ideal constituie *liniamentele culturologice* schițate în epoca umanismului renascentist amplificate prin iluminism, preluate apoi și îmbogățite în epoca modernă într-o gîndire matură despre cultură și civilizație, gîndire în care contemporaneitatea descifrează azi o tradiție valoroasă, cu importante valențe, demne de a fi înglobate culturologiei actuale.

Liniamentele culturologice trasate în această îndelungată epocă aveau să-și afle dezvoltarea și împlinirea semnificațiilor o dată cu epocile modernă și contemporană, în care s-au afirmat cei dintîi teoreticieni moderni ai culturii române — pașoptiștii, A. D. Xenopol, Mihai Eminescu, Vasile Pârvan, Simion Mehedinți etc. — și apoi marii teoreticieni sau filosofi ai culturii noastre — Garabet Ibrăileanu, Eugen Lovinescu, Lucian Blaga, Tudor Vianu, Dimitrie Gusti, Petre Andrei, Mihail Ralea, Nicolae Bagdasar — pentru a se constitui, prin dialectica raportului tradiție-inovație, într-o dimensiune indispensabilă a culturii noi de astăzi.

În cele trei țări române s-au conturat din vreme un mod propriu de a gîndi și o modalitate originală de a organiza cunoștințele. Trasmise și îmbogățite permanent, acestea s-au constituit ca o viguroasă *tradiție de cultură* în care *contribuțiile culturologice* ocupă un loc notabil, ceea ce ne îndreptățește să strămutăm începuturile afirmării teoretice a românilor mult mai înapoi decît au făcut-o unii teoreticieni ai culturii române (Garabet Ibră-

Scanned with OKEN Scanner

ileanu, Eugen Lovinescu) și să le situăm la nivel apropiat de cel atins în această direcție de către o bună parte a culturii europene a epocii.

Nefiind vorba de o expunere istorică a ideilor respective, prin relevarea, într-o strictă succesiune cronologică, a apariției și dezvoltării lor, lucrarea de față pune accentul pe *semnificația* acestor idei, răspunzînd, *în primul rînd*, unor imperative *axiologice*. Se înțelege că nu poate fi neglijat criteriul istoric, el fiind implicat în fiecare dintre capitole.

Fără a se respecta rigorile unei periodizări istoriografice, este vizată o epocă precisă din istoria noastră culturală, epocă pe care ne luăm îngăduința de a o denumi, convențional, „prima etapă din cultura românească", etapă marcată prin începuturile procesului de conștientizare la nivel cultural (secolele XV—XVII), continuată pînă în pragul afirmării elementelor de cultură modernă (prima jumătate a secolului al XVIII-lea) — în esență, etapa umanismului de tip renascentist și a preiluminismului — și amplificată de începutul procesului formării culturii naționale moderne (sfîrșitul secolului al XVIII-lea, prima jumătate a secolului al XIX-lea) — în esență, etapa iluminismului prepașoptist.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL II

PREMISE EXISTENȚIAL — ISTORICE

Analiza și definirea unei culturi, a corelatelor sale fundamentale și a modului de reflectare a acestui fenomen în conștiința oamenilor nu pot fi făcute cu temeinicie și cu obiectivitate decît pe baza factorilor social-istorici, în al căror context se situează faptele de cultură. Valorile culturale statornicite pe teritoriul locuit de români, într-o fază superioară de afirmare, constituie premise existențial-istorice pentru apariția și dezvoltarea unor reflecții despre cultură și civilizație.

Începutul culturologiei românești vizează coordonate ample, momente efervescente și fapte semnificative ale istoriei culturale, pînă cînd aceasta a început a-și dura fizionomia matură și a-și stabiliza formele culturale definitorii.

1. Fenomenul cultural românesc (Secolele XV—XVIII)

Cultura românească s-a manifestat încă de la început ca o individualitate puternică, constituind un exemplu de afirmare a vitalității unui popor care-și trasa drumul ferm în niște condiții vitrege hărăzite de istorie. Ea s-a înscris în contextul civilizației europene cu trăsături proprii, imprimate de modul specific în care făuritorul și purtătorul său, poporul român, își croia făgașurile dezvoltării. *Cadrul cultural românesc* s-a afirmat prin conviețuire și întrepătrundere culturală în sistemul general de civilizație pe care l-a oferit Europa (prin partea sa cen-

Scanned with OKEN Scanner

trală și prin cea de sud-est), încă din primele etape ale existenței românilor.

Încheind, într-un sincronism pe care o analiză comparativă a faptelor de istorie universală îl poate oricînd demonstra, etapa etnogenezei și a primelor întocmiri statale, în procesul de fuziune etnică din Europa primului mileniu al erei noastre, poporul din spațiul carpato-dunărean punea temeliile unei noi civilizații europene a evului mediu — *civilizația românească*.

Dezvoltarea culturii românești de început, pînă să se cristalizeze ca o cultură națională, a parcurs un drum propriu, avînd la bază sinteza Apusului cu Răsăritul, grefată în permanență pe elementul autohton. Timp de cîteva secole, în cultura românească s-au întîlnit, înfruntat și întrepătruns tendințe diferite, care s-au manifestat prin continuitate, influență, receptare, selecție (creatoare), asimilare și integrare organică (a bizantinismului prin filieră slavonă, spre exemplu), tendințe din a căror confruntare (slavonism-latinism sau neoelenism-latinism, de pildă) a rezultat *modul specific de manifestare a fenomenului cultural românesc*, exprimat prin permanența elementului autohton, niciodată izolat de marile curente ale culturii europene.

În cultura sud-estului european s-a profilat ca o componentă de primă importanță un fenomen cultural cu multiple posibilități de afirmare, o civilizație viguroasă pe care o edifica poporul român, popor ce intra într-o fază matură a dezvoltării sale, în direcția social-economică și în cea spirituală, prin constituirea trăsăturilor fundamentale morale și culturale. O dată cu secolul al XVI-lea sau chiar al XV-lea (Transilvania), în țările române începea a se pune accentul pe activitatea culturală, activitate concretizată în apariția unor personalități de seamă și a unei varietăți de scrieri, în transformarea și extinderea culturii, în diversificarea preocupărilor intelectuale, în triumful limbii române ca limbă a culturii, prin cucerirea terenului temporar deținut de limbi străine poporului (slavonă, neoelenă). Prin vitalitatea sa, feno-

Scanned with OKEN Scanner

menul cultural românesc s-a impus în aria de cultură europeană ca un *fenomen original*, cu trăsături specifice. În ciuda unor condiții vitrege în nenumărate rînduri poporul român și-a creat o cultură îndreptată pe făgașuri specifice care i-au imprimat și acele *trăsături esențiale*: înclinația către creațiile spirituale raționale și realiste, adaptate unor nevoi sociale și naționale imediate, vocația umanistă, predilecția pentru îndrumare și instruire pe căi accesibile, larga deschidere pentru informare, preponderența formelor laice de cultură, vocația manifestă către acțiune, formarea timpurie a conștiinței istorice, legătura directă între preocupările de ordin cultural și politic.

Îndreptată cu precădere către valorile istorice, etice, social-politice și culturologice, cultura românească s-a impus astfel încă de la începutul existenței sale prin caracterul *umanist și laic*. Este cunoscut că primele forme de cultură nu au aparținut în exclusivitate terenului religios. Chiar atunci cînd, prin filiera slavonă, cultura religioasă a pătruns masiv la noi, pe calea traducerilor, și nu a creațiilor originale, ea a ocupat numai temporar acest loc și niciodată exclusiv. Primele noastre eforturi creatoare n-au apucat calea speculațiilor teologice, ci s-au orientat către valorile social-politice și istoriografice, elemente teoretice care puteau servi nevoilor concrete de demonstrare a unei comunități etnice și culturale originare ilustre și apărării acestei comunități în fața adversităților străine, atît de frecvente în acele vremuri.

Revoluția spirituală ce s-a produs o dată cu consolidarea vieții economice și de stat în țările române din secolele XVI—XVII și cu cristalizarea patrimoniului cultural a stimulat procesul de conștientizare a culturii românești. Dezvoltarea centrelor urbane, care a avut loc îndeosebi în secolul al XVII-lea, a impulsionat și ea fenomenul cultural. În decursul celor două secole de afirmare a contribuțiilor creatoare din cultura românească s-au stabilizat *principalele valori culturale*, bază

Scanned with OKEN Scanner

trainică pe care se vor edifica, pe o linie ascendentă, toate manifestările culturale de mai tîrziu. Diversificarea preocupărilor culturale, începută în secolul al XVI-lea și accentuată în secolele următoare, a contribuit la afirmarea în cultura românească a unei varietăți de forme culturale, a căror evoluție va releva o maturizare progresivă. În această perioadă, cînd se cristalizau social-mente trăsăturile specifice ale poporului român, se fac simțite primele eforturi creatoare și cele dintîi elemente de gîndire originală, au început a se permanentiza formele culturale definitorii ale societății noastre, culturii populare nescrise adăugîndu-i-se cultura scrisă. Bazele unei culturi originale, repectiv *elementele culturii naționale*, încep a se pune încă din secolele XVI—XVII, cu mult mai devreme decît au considerat sau mai consideră unii teoreticieni [69], acțiune ce avea să-și capete desăvîrșirea în secolele XVIII—XIX.

Ampla mișcare de regenerare națională ce a cuprins societatea românească aflată în pragul formării națiunii, cînd procesul de destrămare a feudalismului se accentua sub imperativul dezvoltării materiale și spirituale accelerate, a determinat mutații remarcabile pe plan spiritual, producînd o înnoire a ideilor, cu mult superioară premiselor materiale existente. Subsumată idealului emancipării sociale și naționale, cultura română cunoștea, prin procesul de modernizare, un *ritm accelerat* de dezvoltare, pășea spre faza ei de consolidare într-o *cultură națională*, cu trăsături specifice, integrată în circuitul culturii europene. Larga ofensivă iluministă a afectat întregul mod de gîndire, stimulînd o fervență mișcare de idei și circulație a valorilor, ceea ce a făcut, după cum arăta Tudor Vianu, ca „întreaga creație culturală a românilor să intre într-un ritm de dezvoltare atît de

69. Spre exemplu, în articolul intitulat *Politica culturală în fața filosofiei*", („Contemporanul", nr. 33, 1973) Gabriel Liiceanu, referindu-se la cultura românească din perioada interbelică, afirmă fără temei că „ea dezvoltă *acum (subl. ns.)* primele elemente de gîndire originală".

Scanned with OKEN Scanner

rapid, cu succese atît de remarcabile, încît dobîndește impresia unei mari declanșări a energiilor creatoare, comprimate și împiedicate să se manifeste în lunga epocă a împilării și exploatării feudale.“ [70] Prin parcurgerea aproape sincronică în cele trei provincii române a principalelor momente sau prin identitatea elementelor componente cultura românească aflată în prag de modernizare își configura, totodată, *caracterul unitar*, dincolo de frontierele feudale sau de opreliști politice care împărțiseră (fără a putea desparte) pe români în locuitori a trei țări distincte.

Cultura noastră dobîndea un *caracter specific*, distingîndu-se în comunitatea sud-est europeană ca un *sistem cultural original și omogen*, dispunînd de capacitatea de a exprima un ethos specific. Prin permanența și vigoarea sa cultural românească a putut să se manifeste, totodată, printr-o timpurie *deschidere spre universalitate* și să facă, astfel, din poporul român un demn părtaș al civilizației europene.

În această primă mare etapă din istoria românilor, cultura devine preponderentă, captînd atenția și energiile tuturor gînditorilor noștri și capătă atributul necesității, începînd a se impune ca un *fenomen distinct, ca o permanență* a societății românești.

În răstimpul celor patru secole de manifestare culturală, pînă cînd cultura românească și-a statornicit caracterul modern, s-au cristalizat *principalele direcții de activitate culturală*: scrisul, educația, arta — exprimate în numeroase *fapte și momente* semnificative — direcții care vin să întregească posibilitățile oferite de primele și cele mai vechi forme ale culturii— cultura limbii și cultura populară. În această primă etapă s-a format, în linii esențiale, tezaurul intelectual, moral și artistic pe care avea să se edifice întreaga dezvoltare organică și conștiința de sine a culturii românești. Un

70. Tudor Vianu, *Studii de literatură română*, București, E.S.P.L.A., 1965, p. 562.

Scanned with OKEN Scanner

teren obiectiv atît de bogat nu putea să nu genereze o puternică ideație.

2. Momente semnificative ale culturii românești de început

Cele dintîi manifestări culturale ale românilor au cunoscut forme și mijloace esențiale, care intră în componența oricărei culturi, conturînd direcțiile de orientare ale unei civilizații aflate la începuturile ei.

Limba și cultura populară au constituit primele creații culturale ale poporului român.

Limba română a format, la început, singurul mijloc de comunicare ce asigură legătura între păturile populației și care putea să îndeplinească funcțiile unui instrument comun de cultură, mai întîi ca limbă vorbită și apoi ca limbă scrisă. Ea a permis dezvoltarea unei culturi scrise comune și caracteristice pentru un popor investit cu drepturi și aptitudini creatoare. După o perioadă relativ scurtă, din punct de vedere istoric, de dominație, niciodată exclusivă, a limbii slavone ca limbă de cultură (un triumf vremelnic al ortodoxismului bisericesc ce socotea limba română inferioară), imperativele societății românești au impus instaurarea limbii române în drepturile ei firești. Triumful limbii vorbite ca instrument de cultură — început ca proces în secolul al XVI-lea, împlinit în următorul secol — a deschis perspective, cu profunde consecințe asupra dezvoltării culturii, a însemnat o revoluție în cultura românească scrisă, marcînd apariția și statornicirea unui „curent național", în jurul căruia aveau a se desfășura multe „bătălii." Așezarea limbii naționale la temelia culturii, dotarea culturii române cu o limbă literară bazată pe graiul viu al poporului a constituit o biruință obținută prin mijloace și forțe autohtone asupra monopolului unei culturi străine. Limba slavo-bisericească, aparținînd clericilor și marilor feudali, devenise improprie societății românești.

Scanned with OKEN Scanner

Demonstrînd posibilitățile culturale ale limbii române, ca moștenitoare a unei limbi superioare celei slavone — limba latină —, cărturarii români ai secolelor al XVI-lea — XVII-lea au deschis drum unei dezvoltări de mare anvergură, ce avea să capteze energiile viitoare, angajate pe calea luptei naționale.

Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung, de la 1521, primul document în limba română ajuns pînă la noi, impresionant prin fraza închegată și ortografia precisă, ori *Cronica lui Mihai Viteazul*, prima creație literară originală în limba română, nu sînt acte întîmplătoare, ci expresia unui moment istoric în care limba română pătrunde, cu drepturi egale, în familia limbilor europene. S-a produs astfel o revoluție spirituală nu numai în interiorul culturii românești, ci și în legăturile sale externe, creîndu-se posibilitatea transformării ei dintr-o cultură eminamente răsăriteană într-una pe deplin europeană. [71]

Formă permanentă a culturii, durată într-o existență unitară, sintetizînd specificitatea spiritualității unui popor viguros, *cultura populară* a fost continuatoarea tradițiilor de cultură dezvoltate pe aceste meleaguri și înnoită în procesul istoric de etnogeneză a unui nou popor, poporul român. Produs specific al ethosului popular, coordonată fundamentală și dinamică a întregii culturi — prin valorile definitorii pe care le cuprinde —, model trainic de sensibilitate și înțelepciune, cultura populară românească s-a concretizat într-o multitudine de manifestări, de înaltă ținută artistică, orientate spre o bogăție de sensuri, de la literatura orală, mit, poezie și basm, la muzică, dans, arte plastice, decorative și aplicate, arhitectură și pictură, mărturisind un gust estetic rafinat și o neîntrecută măiestrie artistică. Rod al unei experiențe multimilenare, cu o tradiție bogată ce-și află obîrșia în fondul traco-iliric, cultura populară româ-

71. Tema a fost pe larg dezbătută de P. P. Panaitescu, în *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Științifică, 1965.

Scanned with OKEN Scanner

nească exprimă un sistem durabil de valori în care elementele de constanță, de continuitate sînt permanent revigorate într-un proces de perfecționare continuă. Folclorul, prima creație literară a românilor, inepuizabilă creație literară și muzicală, plastica anonimă au îndeplinit și continuă să îndeplinească o funcție permanent activă. Profunzimea de gîndire și varietatea sensurilor meditației exprimate în folclor au făcut din acesta și purtătorul unei atitudini filosofice, care anticipează filosofia ca disciplină, apărută mult mai tîrziu în cultura noastră.

O direcție culturală prezentă în viața socială a poporului român încă din epoca primelor sale manifestări mature, a constituit-o *cultura pedagogică*, orientată către cea mai răspîndită formă a sa, *cultura școlară*, promovată la început prin școlile mănăstirești și episcopale. Prima școală cunoscută de pe pămîntul nostru a luat ființă încă la începutul secolului al XI-lea, pe lîngă mănăstirea din Cenad (zona Aradului), reședință a voievodului Glad din Banat. Aici se folosea un sistem de învățămînt sincronizat cu cel existent în Europa pe acea vreme, aliniat spiritului religios, caracteristic feudalismului pe deplin instituit. Activitatea ecleziastică, ce își pusese amprenta pe orice formă de manifestare spirituală, a patronat importante fapte cu semnificație culturală. Întemeierile de mitropolii (Vicina, Suceava, Severin), fondarea centrelor cărturărești în mănăstiri (Cozia, Tismana, Vodița, Moldovița, Putna, Neamț, Peri, Ieud, Prislop), existența unui cler cu preocupări intelectuale au contribuit la instituirea unei importante activități școlare și cărturărești, activitate ce a cunoscut de timpuriu o remarcabilă înflorire, și la întreținerea procesului de instruire.

Paralel însă, pe lîngă curțile domnești și centrele orășenești, se dezvolta învățămîntul laic, susținut de profesori (ritori și dieci), laici, din rîndul cărora istoria începuturilor noastre i-au consemnat pe cei mai importanți : Lucaci, Oprea, Eustatie. Ei pregăteau pe școlari

Scanned with OKEN Scanner

pentru viața civilă, în special pentru activitățile intelectuale de la curțile domnești sau boierești. Acești profesori activau în școlile din centrele culturale dezvoltate în toate cele trei țări române, cum ar fi școala din Scheii Brașovului, școlile de la Putna și de la Cotnari, sau colegiul din Hîrlău. Acesta din urmă, existent în secolul al XVI-lea, este socotit, într-o lucrare de istorie a culturii române „prima școală laică de grad mediu în Moldova.“ [72] Nu mai puțin importantă a fost și activitatea depusă pe acest tărîm de către un alt dascăl laic, Daniel sau Staico grămăticul, aparținînd școlii de limbă și cultură slavonă, de un tip superior micilor școli de slovenie, școală ce funcționa la Tîrgoviște în timpul lui Matei Basarab. Dascălul Daniel îmbina activitatea didactică cu cea de traducător, încercînd în același timp să dea, la mijlocul secolului al XVII-lea, prima gramatică românească.

Se pare că românii au cunoscut mult mai devreme decît se atestă în documentele existente și forma superioară de cultură școlară, academia, identificată, tot de St. Bârsănescu, în prelungirea presupunerilor emise de Gh. Asachi, Sextil Pușcariu ș.a., în „Academia domnească a lui Alexandru cel Bun“, care ar fi existat după anul 1400 sub forma unui „cerc de cărturari în jurul domnului.“ E posibil ca din acest cerc să fi făcut parte cărturarul Grigore Țamblac, despre care se știe că și-a petrecut o parte a vieții sale în Moldova și că a scris una din cărți la Suceava, Iosif, mitropolitul Moldovei, Juga, protopopul, dascăl al propriilor fii, ajunși în funcții înalte în societate, Moisă filosoful ș.a. Deși în plin ev mediu, fenomenul are o rezonanță renascentistă. Prin activitatea acestora, curtea domnească devenea un focar de cultură (așa cum se va întîmpla în timpul multor alți domnitori români) prefigurînd, astfel, învățămîntul superior organizat care avea să apară nu prea tîrziu și în țările române. Secolul al XVII-lea statornicea presti-

72. Șt. Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești, sec. X—XVI*, București, Editura Academiei, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

gioasele școli domnești de învățămînt superior (Academia Vasiliană din Iași, unde au studiat Milescu și Dosoftei, Colegiul Sf. Sava din București, ctitoria lui Șerban Cantacuzino și apoi a lui Constantin Brîncoveanu).

Documentele istorice consemnează drept primul lăcaș de învățămînt în limba română pe cel din Scheii Brașovului, existent deja la 1495, în jurul căruia s-au concentrat cărturari merituoși aparținînd mai multor generații (diacul Oprea, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea), și care a devenit un focar principal de răspîndire a culturii în limba poporului. Spiritul iluminist avea să instituie însă un adevărat curent al școlii naționale în limba poporului. Semnalul dat de Inocențiu Micu Clain în favoarea dezvoltării școlii românești va fi amplificat, în dimensiuni fără precedent, de cărturarii Școlii ardelene, deveniți și dascăli renumiți, de confrații și urmașii acestora din țările surori de peste munți — Gheorghe Lazăr, Gheorghe Asachi, Ion Heliade Rădulescu, Damaschin Bojinca, Petrache Poenaru — pionieri ai școlii naționale române. Paralel cu instituirea învățămîntului superior național, eforturile cărturarilor patrioți se îndreptau și spre învățămîntul elementar sătesc sau gimnazial în limba română. Exemplul lui Șincai, care a înființat 300 de școli („trei sute de izvorașe ale culturii", cum spunea N. Iorga) este edificator.

În concert cu sistemul școlar (laic sau bisericesc), existent încă de la începuturile afirmării culturale a poporului român, permanentizat apoi și amplificat în epoca premodernă, s-au dezvoltat și alte componente ale culturii.

Cultura scrisă la români durează de aproape un mileniu. Cea mai veche inscripție chirilică descoperită pînă azi aparține secolului al X-lea și a fost găsită pe teritoriul nostru. Atestarea documentară a unei astfel de tradiții este însă și mai impresionantă cînd se ia în considerație dezvoltarea timpurie a unei trainice *civilizații a cărții,* care a făcut ca țările române să devină

Scanned with OKEN Scanner

purtătoare ale unor focare interne de cultură și să constituie, pentru o bună perioadă, centre ale culturii sud-est europene. Cele mai vechi cărți slavone cunoscute în lume *(Savina Kniga, Codex Suprasliensis)* au fost scrise la noi, iar prima carte tipărită în limba română *(Liturghierul lui Macarie* de la 1508) a apărut la puțin timp după debutul primei cărți tipărite cu alfabet slav. Prin interesul și sprijinul acordat culturii slavone, dominante în secolul al XV-lea și al XVI-lea în sud-estul european, țările române devin, în această perioadă, centrul acestei culturi. În secolele XVI-XVII tiparnițele românești imprimau cărți pentru întreaga lume ortodoxă de limbă slavă, iar cîteva orașe devin adevărate centre tipografice europene, ca, de pildă, Tîrgoviște, leagănul primelor tipărituri de pe pămîntul românesc, al patrulea oraș cu tiparniță slavonă după Veneția, Cracovia și Cetinije. După cum arăta P. P. Panaitescu, „slavonismul cultural la români a făcut parte dintr-o mare mișcare de cultură medievală... ca un capitol de istorie universală a evului mediu.“ [73] Acest curent a avut la început, un rol pozitiv în stimularea activității culturale, el nu a însemnat o „negură medievală slavonă“, cum socotea istoriografia mai veche (N. Iorga).

Cartea românească — în manuscris și tipărită — a ținut pasul cu nivelul atins de spiritualitatea românească pe parcursul dezvoltării sale, pe care a imortalizat-o, fixînd-o în variate tipuri de exprimare. Primele forme de manifestare a culturii scrise românești ar putea fi grupate în cîteva genuri principale, cum ar fi : a) *manuscrisele slave* din secolele XIII—XV (acel „izvor intern al vechii culturi românești“, cum le-a estimat P. P. Panaitescu), importante și pentru începutul timid de gîndire originală exprimat în *însemnările* marginale ale copiștilor ori ale posesorilor ; b) *cronici și letopisețe (Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei,* denumit și *Cronica lui Ștefan cel Mare* sau *Letopisețul de la*

73. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești,* București, Editura științifică, 1969, p. 337.

Scanned with OKEN Scanner

Bistrița, socotit prima operă laică originală din literatura cultă românească, preluat de cei dintîi cronicari români — Macarie, Eftimie, Azarie, precursori ai marilor noștri cronicari, *Cronica lui Mihai Viteazul*, *Letopisețul Cantacuzinesc* etc.; c) *codexuri și codice* (*Codicele Voronețean*, *Codicele Hurmuzaki* din secolul al XVI-lea); c) *evangheliere*, *octoihuri*, *cazanii*, *psaltiri*, *liturghiere* (*Psaltirea Șcheiană*, cărțile lui Macarie, Filip Modoveanul și ale lui Coresi din secolul al XVI-lea; e) *sbornice și cărți populare* (sfaturi și istorisiri morale cuprinse în legendele apocrife, cu mare receptivitate în păturile de jos; f) *pravile* (*Pravila de la Govora*, *Îndreptarea legii*, apărute în secolul al XVII-lea; g) *învățături*, *cărți de îndrumare*, *pilde* (*Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, scrise la începutul secolului al XVI-lea, „cărțile de înțelepciune" din secolele XVII—XVIII).

În prag de epocă modernă, această formă a culturii — cultura scrisă — se diversifică și mai mult, exprimîndu-se și prin alte modalități. Mișcarea iluministă transformă cartea într-un instrument de educare și de luptă socială, făcînd să predomine cărțile profane și de utilitate practică. În acest climat apar noi genuri de carte: a) *cartea didactică* (manualele școlare specializate, traduse sau originale, înlocuitoare ale bucoavnelor — *Întîia învățătură pentru tineri*, Rm. Vîlcea, 1726; b) *gramatici*, *dicționare*, *lexicoane* (inițiate de Dimitrie Eustatievici — autorul primei gramatici românești — rămase în manuscris), Samuil Micu (autorul primei gramatici românești tipărite în 1780), Ioan Budai-Deleanu (autorul primului lexicon, tipărit în 1818), Ienăchiță Văcărescu, Radu Tempea, Petru Maior etc.); c) *literatură de popularizare* (almanahuri, existente în manuscris încă din secolul al XVII-lea, calendare, sfaturi practice).

Răspîndită pe întreg cuprinsul teritoriului locuit de poporul român, cartea a contribuit la cristalizarea *conștiinței culturale* și la afirmarea culturii române pe plan universal, a îndeplinit un rol hotărîtor în realizarea

Scanned with OKEN Scanner

misiunii formativ-educative a culturii, a alimentat procesul de *„cultivare"* instituit prin curentul umanist și amplificat apoi în iluminism.

În răstimpul celor patru secole de activitate culturală, cultura românească a dobîndit o fizionomie modernă, s-au cristalizat cîteva *componente ale culturii scrise*. Apariția primelor specii literare — poemul prin Miron Costin, versurile prin Dosoftei, romanul alegoric și social prin D. Cantemir, narațiunea prin Neculce, portretistica prin Ureche și Costin, genul oratoric prin Antim Ivireanul — și apoi a unor noi modalități literare de exprimare — fabula prin D. Țichindeal, lirica erotică prin poeții Văcărești — au orientat *literatura beletristică* pe făgașuri sigure și spre posibilități multiple de manifestare, asigurîndu-i dezvoltarea într-un proces continuu. Pornindu-se de la tradiția scrisului cronicăresc, s-a constituit, de asemenea, *istoriografia* românească. Promovînd un important fond de idei, adecvate spiritualității românești, cu privire la originile și sensul dezvoltării poporului român, cu argumente care demonstrau vocația lui civilizatoare, rolul educativ al istoriei, idealul patriotic, literatura istorică a contribuit la formarea ideologiei moderne. Cărturarii români au transformat acest mijloc spiritual de exprimare într-o armă politică principală în lupta pentru emanciparea socială și națională. Literatura beletristică și cea istorică au fost secondate de *literatura științifică*, apărută ca o încununare a elementelor însemnate de cultură științifică existente pe teritoriul locuit de români, elemente comparabile cu realizările similare din țări înaintate. Manuscrisului din secolul al XVI-lea de la Sibiu, aparținînd lui Conrad Haas — cel mai vechi document cunoscut din istoria rachetei moderne — i se alătură primele cărți de știință scrise de români în secolul al XVII-lea, printre care *Aritmologia* și *Despre animalele pămîntului* de N. Milescu sau *Dictionarium latino-valahicum* de Mihai Halici din Caransebeș, cuprinzînd o bogată listă de plante din Transilvania, toate rămase în manuscris, dar care au marcat noi posibilități

Scanned with OKEN Scanner

de dezvoltare și diversificare a culturii noastre scrise.

Sub semnul ideologiei iluministe, cultura scrisă își amplifică tot mai mult posibilitățile de afirmare. Cărturarii români au apelat la un nou mijloc de exprimare, de o largă audiență — *presa*. Acțiunea pentru înființarea revistelor românești, inițiată de gînditorii ardeleni, depășea cu mult scopul unei informări curente; ea devine o acțiune programatică de amploare, căpătînd adînci semnificații culturale și naționale. În 1821 Zaharia Carcalechi înființa la Buda „Bibliotecă românească", prima revistă românească, în 1829, Ion Heliade Rădulescu tipărea la București „Curierul românesc" și Gheorghe Asachi la Iași făcea să apară „Albina românească", iar la Brașov, G. Barițiu iniția, în 1837, „Gazeta de Transilvania" și, în 1838, „Foaie pentru minte, inimă și literatură", punîndu-se astfel, prin aceste acțiuni de pionierat, bazele activității publicistice românești.

Astfel de acțiuni prodigioase au fost susținute, desigur, de avîntul și statornicirea *tiparului* românesc, precum și de *activitatea editorială* ce se înfiripa la începutul secolului al XIX-lea (printre primii editori aflîndu-se Petru Maior, Zaharia Carcalechi, Gheorghe Asachi, Alexandru Gavra, Ion Heliade Rădulescu).

Epocile precoresiană și coresiană au introdus permanența tiparului, punînd bazele unui îndelungat „curent al tiparului românesc", ce a polarizat atenția tuturor cărturarilor. Aceștia au făcut din tipar un mijloc puternic de promovare a culturii naționale și de culturalizare. Numeroasele centre de tipărire a cărților existente pe întreg teritoriul locuit de români (cum ar fi la Sibiu, leagănul primei cărți tipărite în limba română, Brașov, Neamț, Tîrgoviște, Rîmnic), la care se adaugă altele noi (Iași, București, Craiova) au constituit adevărate centre de promovare și iradiere a culturii românești.

Alături de îndeletnicirea permanentă de *producere* și reproducere a culturii scrise (mai întîi prin copiere, împodobire și legare a manuscriselor, apoi prin crearea

Scanned with OKEN Scanner

și tipărirea cărților), cărturarii români au cultivat și un alt moment al faptului cultural : *păstrarea* prin intermediul *bibliotecilor*. Străduința acestora de a aduna și conserva cărțile aduse, copiate sau tipărite constituie o mărturie a înclinației timpurii a cărturarilor noștri nu numai către actele de creație culturală, ci și pentru transmiterea valorilor produse. Bibliotecilor mănăstirești, una din căile frecvente de promovare a culturii, mai ales la început, li s-au adăugat bibliotecile personale, aparținînd voievozilor, boierilor, cărturarilor ori marilor figuri ale clerului. Printre acestea trebuie să fi fost de o mare valoare biblioteca pe care Despot-Vodă o înjghebase la Suceava cu ajutorul umanistului Johannes Sommerus, sau bibliotecile lui Petru Șchiopul, Dimitrie Cantemir, Constantin Brîncoveanu, ca și biblioteca stolnicului Cantacuzino ori cea a Mavrocordaților, care căpătaseră o faimă europeană. Ar mai fi de amintit printre aceste exemple și valoroasa bibliotecă din Șcheii Brașovului, care acumulase, încă din secolul al XVII-lea, un mare număr de cărți străine și românești, precum și un tezaur muzical.

Bibliotecile moderne din secolele XVIII—XIX, extinse, sub formă oficială, în biblioteci școlare (aparținînd școlilor superioare ori celor din județe), sau sub formă particulară, prin numeroasele biblioteci boierești (dintre care biblioteca înființată de Iordache Rosetti—Roznovanu devenise celebră), ne dezvăluie, prin cuprinsul lor, sentimente și concepții ce animau intelectualitatea română modernă în formare.

Alături de cultura pedagogică și de cea a scrisului, *cultura artistică* a apărut și s-a dezvoltat ca o formă culturală definitorie pentru civilizația românească. Orientată spre o multitudine de forme — pictura, arhitectura, sculptura, arta prelucrării metalelor, cusăturile, arta țesăturilor și a miniaturilor, mobilierul —, arta românească s-a afirmat pe făgașuri impunătoare, dobîndind relief și semnificații europene. Asimilînd, pe fundalul elementului autohton, influențele romanice, bizantine și slave într-o sinteză originală, arta românească

Scanned with OKEN Scanner

de început impresionează prin inedit, prin structurile sale expresive, care ating forme perfecte. Interpretarea realistă a lumii a stimulat soluții originale, concretizate în stiluri proprii — stilul moldovenesc din epoca lui Ștefan cel Mare [74], stilul brîncovenesc sau, în pictură, „Școala moldo-valahă din secolul al XVI-lea", cum a denumit-o N. Cartojan —, prin care s-a format fizionomia unei arte proprii, permanent îmbogățită în structuri și expresivitate, cîștigînd teren în profunzime și originalitate. Caracterul laic al culturii românești este ilustrat și în acest domeniu. Cele mai vechi ramuri ale artei, prelucrarea artistică a metalelor, arhitectura, au aparținut orientării laice. Prin fermitatea desenului și strălucirea culorilor, pictura românească ilustrează plenar nivelul superior pe care îl atinsese arta românească încă la începuturile ei, îmbogățind prin frescă soluțiile originale aplicate de meșterii români în decorația exterioară (ceramica smălțuită, piatra sculptată). Alte manifestări ale culturii artistice denotă de la început expresivitate și calități artistice deosebite. Alături de sculptură, ce a îndeplinit în complexele arhitecturale importante funcții decorative, dezvoltîndu-se cu precădere plastica funerară, a înflorit în țările române arta miniaturală, valoroasă prin finețea execuției și sensibilitatea coloristică, adevărat titlu de mîndrie al miniaturiștilor de la mănăstirea Neamț, întemeietori ai unei întregi școli de caligrafi, în frunte cu Gavril Uric. După cum se știe, „Evanghelierul slavo-grecesc" din 1429, lucrat de Uric, aflat în Biblioteca Bodleiană din Oxford, a intrat în rîndul valorilor universale. Într-o interesantă carte subintitulată „Însemnări de iconografie și artă veche pămînteană" Al. Alexianu dezvoltă, pe baza a numeroase fapte de cultură artistică din cele trei țări române, ideea despre existența a numeroase „elemente de Renaș-

74. Epocă socotită, nu numai pentru cultura artistică, drept cea cu „primele elemente ale unui curent de Renaștere italiană..." (*Cultura moldovenească din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Academiei, 1964, p. 333).

Scanned with OKEN Scanner

tere românească", relevînd „o simultaneitate aproximativă și o analogie între arta plastică românească și cea din Quatrocento" [75], de pildă. În sprijinul susținerilor despre „originea pămînteană a celor mai mulți dintre vechii zugravi de biserici din Principate", autorul aduce creațiile autentice ale unora dintre aceștia. Astfel, vechile documente și fresce au consemnat pe: Ștefan, pictorul de la Densuș (1443), Mihu, zugravul bisericii fostei mănăstiri Rîmeți (1486), Toma Turbulea, autorul frescelor de la Humor (1545), Dragoș Coman de la Arbore (1541) și alții. Acestora li se adaugă operele anonime autohtone, ca de exemplu: scenele încrustate în lemn, la 1453, pe ușile bisericii mănăstirii Snagov, scene care, prin expresivitatea și mișcarea personajelor amintesc de grația reliefurilor sculptate de Donatello pe ușile sacristiei vechi de la basilica San Lorenzo, sau acea „Pietà" identificată în icoana pe lemn — „Coborîrea de pe cruce", pictată în 1522 de un zugrav de la Argeș sau Sibiu, la comanda doamnei lui Neagoe Basarab, pictură care, prin încărcătura emoțională și prin coloristica sugestivă, ar putea fi socotită o replică renascentistă la „Punerea în mormînt" pictată de Rafael Sanzio cu numai 15 ani în urmă *).

În secolele XVI — XVII și începutul celui de-al XVIII-lea au fost atinse întîile piscuri ale culturii noastre scrise, prin *apariția primilor creatori individualizați*, după ce înțelepciunea populară dăduse naștere nenumăraților creatori anonimi. Au activat, cugetînd și creînd în această perioadă, *primii eruditi români* și primii noștri cărturari integrați culturii europene, precursorii

75. Al. Alexianu, *Acest ev mediu românesc*, București, Editura Meridiane, 1973.

*) O temă atît de vastă cum este cultura artistică românească de început formează obiectul aparte al amplelor studii efectuate de specialiști. Evidențierea într-un astfel de context a acestei componente din cultura românească nu urmărește decît aducerea în atenția cititorului a unei imagini cît mai complete a multitudinii direcțiilor de exprimare a fenomenului cultural românesc încă de la începuturile sale.

Scanned with OKEN Scanner

Școlii Ardelene și ai pleiadei de cărturari ce au pregătit evenimentele de la 1848. Principii cărturari Neagoe Basarab și Dimitrie Cantemir, cronicarii și stolnicul Cantacuzino, Olahus și spătarul Milescu, mitropoliții Varlaam, Dosoftei și Antim Ivireanul sînt autorii *primelor manifestări creatoare*. Preumaniști și umaniști renascentiști de diverse nuanțe, aparținînd unor pături sociale diferite, dintre care nu au lipsit nici cei de condiție modestă, s-au distins prin eforturile în direcția formării unei culturi proprii și a depășirii mentalității teologice, chiar dacă, prin pozițiile lor limitate — ca reprezentanți ai intereselor clasei boierești —, nu s-au putut apropia decît sporadic și spontan de aspirațiile poporului.

Înainte de anul 1521 s-a scris în Muntenia întîia capodoperă românească și cea dintîi creație de valoare universală din cultura română : *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, „testament ideologic și pedagogic" pe care principele cărturar îl lăsa întregii țări. Interesat în a-și educa urmașii, Neagoe Basarab selecta din literatura vremii și concepea elementele specifice pentru a le concentra într-un sistem educativ bazat pe o viziune personală asupra problemelor sociale, politice, instructive, diplomatice și militare ale țării sale. Acest „falnic monument de literatură, politică, filosofie și elocuență la strămunii noștri", după cum a caracterizat Bogdan Petriceicu Hasdeu cartea lui Neagoe, exprimă o chintesență a gîndirii românești. Prin calitățile pe care autorul le dezvăluie — erudiție, artă a compoziției, prin care valorifică experiență personală și socială, intensitatea trăirii și a gîndirii — el poate fi situat alături de nume remarcabile ale literaturii umaniste din Occident ca Machiavelli sau Guicciardini. Apărută într-un moment de puternică afirmare social-politică (întărirea statului român și a puterii centralizate prin atenuarea puterii politice a marii boierimi) și culturală, această carte de concepție românească stă mărturie și temei, de mai bine de patru secole, înrudirii

Scanned with OKEN Scanner

spirituale a poporului român cu popoarele aparținînd aceleiași zone de civilizație. Cartea a adus în prim plan un mănunchi de idei, exprimate cu claritate, patos și autoritate, prefigurînd astfel cîteva dintre valorile noastre spirituale reprezentative. Dincolo de haina religioasă a limbajului și de cugetarea mistică, descoperim concepția și spiritul de tip renascentist care-l făceau pe „domnul-filosof" să imprime un caracter general-uman învățăturilor sale. Privirea și grija sa sînt îndreptate către *om* și funcția sa definitorie, *mintea*. Omul este educabil și merită a fi apreciat, dar numai pe măsura capacităților sale, singura garanție a izbînzilor lui fiind asigurată de iscusință, cultivare și înțelepciune. Numai prin depășirea limitelor gîndirii religioase în folosul observațiilor directe asupra psihologiei umane și asupra vieții sociale a putut marele cărturar să reunească în *Învățăturile* sale atîta experiență și atîtea idei de utilitate practică, legate de viața și condițiile istorice ale societății românești. Sînt concentrate aici idei despre forța dreptății și importanța omeniei în comportare, despre popor, țară și vitejia cu care acestea se cuvin a fi apărate, dar și despre diplomația necesară spre a-l îmblînzi pe dușman, indicații cu privire la cultivarea măsurii, a cumpătării ca norme practice de viață.

Învățăturile lui Neagoe se înscriu în cultura noastră ca o piatră de hotar, anticipînd cîteva din modalitățile literare ce aveau să ocupe un loc prestigios în creația noastră cultă de mai tîrziu. Predicile folosite, îndeosebi în al doilea capitol, prevestesc parcă pe Antim Ivireanul, cuvîntarea din capitolul al treilea amintește de genul memorial, în care avea să strălucească marele nostru istoric Vasile Pârvan, iar exprimarea plastică, tonul cald și convingător folosite au produs primele pasaje lirice, primele elegii din literatura română [76].

76. Demnă de semnalat este contribuția pe care au adus-o Dan Zamfirescu și Gh. Mihăilă, valorificînd într-o ținută corespunzătoare acest monument cultural, prin ediția *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, Editura Minerva, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

Pleiada de *cronicari*, a căror preocupare își are originea în negura vremilor, truditori în folosul constituirii unei literaturi proprii, a format seria primilor creatori laici în cultura română. Marii noștri cronicari din secolele XVII—XVIII, urmași ai cărturarilor anonimi, a căror activitate începe să se facă simțită cu secole în urmă, au creat, într-un spirit nou, o vastă literatură a genului, diferită de analistica slavonă precedentă și care s-a constituit într-o tradiție viguroasă pentru istoriografie și pentru literatura beletristică. Cărturarii cronicari, cei din Moldova atingînd apogeul, au ajuns să facă din scris o atitudine, îndreptîndu-și pana către temele cele mai importante și mai potrivite nevoilor „neamului". Prin ei cultura românească a intrat în zona umanismului european al Renașterii.

Cu *Grigore Ureche* se deschide drumul istoriografiei române și este ridicată, pentru prima oară la români, problema etnogenezei, inaugurîndu-se preocupările stabile în ce privește teoria originii, a romanității și a continuității poporului român. *Miron Costin* creează prima lucrare științifică documentată despre originea românilor și primul poem filosofic din cultura noastră *(Viiața lumii)*. Prin *Ion Neculce* înregistrăm cele dintîi memorii autentice și portretizări caracterologice îmbinate cu prelucrări ale tradiției noastre orale. *Cronicile muntene* cultivă polemica, afirmîndu-se primele pamflete din cultura română. Cu Miron Costin geniul creator românesc cîștigă o personalitate complexă, alături de un Olahus sau un Milescu. Spirit creator, om de acțiune politică, istoric și poet, el se situează pe pozițiile unui umanism deplin, care-i permite să purceadă la descoperirea omului și a umanității, să adopte o concepție realistă despre viață și cultură, apreciind superioritatea vieții morale și a omului instruit, să militeze pentru lărgirea orizontului uman, să-și afirme patriotismul. La Grigore Ureche și mai cu seamă la Miron Costin aflăm pentru prima dată ideea necesității creării culturii naționale.

Scanned with OKEN Scanner

Primelor afirmări creatoare ale românilor îi aparține și aceea a umanistului *Nicolaus Olahus*, personalitate culturală de talie europeană din prima jumătate a secolului al XVI-lea, aflat în contact direct cu marii umaniști ai vremii (Erasmus). El a studiat și scris istoria de pe poziții raționale, analizînd-o din unghiuri multiple, s-a oprit asupra culturii, socotind-o un mijloc principal de înnobilare a omului. Această viziune de largă respirație umanistă îl conduce pe Olahus la realizarea unei opere trainice, *Hungaria* (1536), din cuprinsul căreia răzbat pînă la noi idei de autentică plăsmuire, cu rezonanțe moderne. El s-a dovedit interesat de soarta poporului său, de care nu s-a îndepărtat niciodată, fiind printre primii care au abordat problema originii comune a românilor și a unității lor. Prin Olahus cultura română își afirma întîia dată virtuțile care o făceau capabilă să participe la dezvoltarea spirituală europeană, așa cum o va confirma magistral Dimitrie Cantemir.

Cu spătarul *Nicolae Milescu* cultura românească își inaugurează tipul renascentistului „uomo universale". Prin erudiția, concepția și activitatea sa, Milescu a întrunit trăsăturile umanistului european și ale omului modern, exemplificînd prin faptă și scris existența posibilităților largi ale cunoașterii. Traducînd *Biblia*, act de semnificație culturală (cartea, ca atare, nu a servit nici o dată scopurilor liturgice), el și-a luat libertatea de a folosi ca model ediția din 1526 a *Septuagintei* de la Strasbourg, în care era intercalat un text filosofic de proveniență laică, important pentru locul acordat rațiunii. (*Tratatul despre raţiunea dominantă* atribuit lui Joseph Flavius, autor elenist tradus de Erasmus). Apărut sub titlul *Despre sîngurulu ţiitoriul gînd*, acesta constituie primul text filosofic tălmăcit în românește[77]. Ca adevărat umanist, este animat de pasiune filosofică, de

77. Cf. Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în „Studii și articole de istorie", vol. XVII, 1972 și Al. Piru, *Analize și sinteze critice*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

dragostea pentru operele antichității. Înzestrat mai ales cu darul observației directe și a pătrunderii în tainele altor lumi, el scria faimosul său „jurnal de călătorie". Acest mare cărturar de la sfîrșitul veacului al XVII-lea este cel care, după cum spunea George Ivașcu, a făcut ca „orizonturile și posibilitățile culturii românești să înregistreze saltul în universalitate".

În pleiada primilor cărturari de formație multilaterală a ocupat un loc tot atît de prestigios și stolnicul *Constantin Cantacuzino*, preocupat de mai multe domenii ale culturii: istorie, geografie, filosofie, muzică, filologie. El s-a afirmat ca un istoric modern, prin metodă, procedee și soluții, folosind o informație largă, o selecție critică și ajungînd la concluzii corecte, unele valabile și azi. Ca și Miron Costin, dar cu argumente mult mai precise, sau în direcția lui D. Cantemir, stolnicul Cantacuzino explica istoria prin cauze naturale, sesizînd „nașterea și stricăciunea" continue din lucruri. Studiul și admirația față de civilizațiile antice (greacă și romană), pe care le evoca pentru calitățile intelectuale și morale, îl conduc, ca și pe Cantemir, pînă în pragul elaborării conceptului umanist al civilizației. El descifra sensul realităților politice ale vremii, înțelegînd să lucreze în interesul poporului său. Poziția profund patriotică pe care se situează imprimă umanismului său un caracter popular. Temele predilecte abordate de stolnic sintetizau întrebările pe care spiritualitatea românească și le punea cu acuitate. Cronicile străine sînt scrutate în scopul aflării mărturiilor despre trecutul românilor, iar cărțile a căror tipărire o patrona cultivau genuri de utilitate practică [78].

Cel cu care cultura românească, în prima ei etapă, a urcat piscurile cele mai înalte, pătrunzînd incontestabil și definitiv în sfera valorilor universale (după cum

78. Vezi și lucrările: *Stolnicul printre contemporani* de Virgil Cândea, București, Editura științifică, 1971, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino* de Mario Ruffini, București, Editura Minerva, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

confirmă și prezența numelui său pe frontispiciul Bibliotecii Sainte—Geneviève din Paris, faptă prin care i se recunoștea locul în rîndul oamenilor de seamă ai lumii), a fost *Dimitrie Cantemir,* despre care N. Iorga spunea că reprezintă „modul românesc de a fi în civilizația universală". Prin preocupările multiple în cele mai însemnate domenii ale culturii (filosofie, istorie și arheologie, geografie, logică, etnografie, fizică, muzică și pictură), Cantemir a ridicat cultura românească la nivelul celei europene a vremii. El se bucura de prețuirea unor oameni iluștri ca Voltaire, Byron, Shelley, Belinski, Hugo. Istoria noastră culturală s-a îmbogățit prin el cu prima sa participare însemnată la dezvoltarea culturii mondiale, fapt recunoscut și de către Academia din Berlin, care consemna în diploma ce i-o conferea, în anul 1714, că „D. Cantemir, domn ereditar al Moldovei, printr-o pildă pre cît de demnă de laudă, pre atît de rară și-a închinat numele ilustru cercetărilor științifice și prin adeziunea sa societatea noastră a dobîndit o strălucire și o podoabă unică". [79]

Cărturar de formație enciclopedică, remarcabil prin poliglosie și erudiție, Dimitrie Cantemir și-a îndreptat atenția, ca nimeni altul pînă la el, către domenii diverse ale culturii, pe care le-a explorat de pe pozițiile unui umanism avansat, promovînd tendințele laice și raționaliste ce-și făceau loc în cultura noastră. Găsim în opera lui o multitudine de preocupări de ordin științific (predominînd cele de domeniul social-umanului dezvoltate cu precădere de curentul umanist), literar și filosofic. Primul filosof român, autor al unei concepții închegate într-o încercare de sistem filosofic de pe o poziție nonconformistă care separa știința de teologie și reacționa la aristotelismul scolastic, ne-a lăsat și prima lucrare filosofică de proporții, *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago,* tradusă sub titlul *Metafizica* și o primă încercare în direcția logicii, *Compendiolum universae logices institutiones* (Compediul sistemului logicei

79. „Buciumul român", Iași, I, 1876.

Scanned with OKEN Scanner

generale), în care pune problema cunoașterii raționale. Chiar dacă nu ajunge la o poziție net raționalistă, Cantemir conturează un nou domeniu — *activitatea rațională* — pe care se poate construi civilizația, apropiindu-se astfel de orientările avansate din cultura europeană exprimate în acea vreme de un Leibniz, Montesquieu sau Lomonosov.

Creator de literatură română, Dimitrie Cantemir a dat și prima scriere beletristică de amploare, primul nostru roman social original, *Istoria ieroglifică*, conceput în spirit laic, presărat cu pasaje de pamflet social și cu accente satirice, iar prin *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea* — primul eseu din literatura noastră.

Deținînd o concepție istorică amplă și înaintată, secondată de o vastă documentație și o interpretare realistă a fenomenelor, Dimitrie Cantemir a pus bazele istoriografiei noastre moderne. El pornea de la cauze naturale, analiza istoria într-un context mult mai larg decît o făcuseră înaintașii săi, cronicarii, socotind-o nu numai modalitatea de exprimare a conștiinței de sine a unui popor, ci și o permanentă dezvoltare și o creație a popoarelor ajunse în faze superioare de civilizație. Cu Dumitrie Cantemir apar în cultura noastră primele idei închegate despre civilizație, *primele contribuții culturologice sistematice*, asupra cărora vom reveni într-un capitol special. Viziunea largă asupra istoriei îl conduce la studierea concomitentă a istoriei patriei și a trecutului altor popoare, procedeu prin care putea să ajungă la explicații temeinice asupra vremurilor agitate în care trăia. Dînd la iveală, înainte de Montesquieu, *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae (Istoria creșterii și descreșterii curții otomane ori Istoria imperiului otoman)*, după un studiu documentat și realist, el își cîștigă o faimă mondială. Curînd, cartea intră în circuitul valorilor culturii europene. Este tipărită în mai multe orașe din Europa, iar revista franceză „Le Pour et Contre" dedica în 1743, după ce cartea fusese tipărită la Paris, un întreg număr ilustrului căr-

Scanned with OKEN Scanner

turar român. Complexitatea de spirit și receptivitatea față de valorile culturale ale umanității i-au îngăduit lui Cantemir să dea o istorie amplă a civilizației musulmane *(Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane)* și un tratat de muzică turcă *(Explicarea muzicii teoretice pe scurt)*.

Cunoștințele istorice pe care Dimitrie Cantemir le-a dobîndit sînt puse în slujba istoriei poporului său. El înțelegea istoria românilor, a tuturor românilor, în contextul istoriei universale, investind poporul român, așa cum o făcuse trecutul însuși, cu o misiune culturală : aceea de a apăra civilizația creștină de pericolele „barbare". Furnizînd o amplă demonstrație, cea mai cuprinzătoare pînă la cărturarii Școlii ardelene, cu privire la românitatea, continuitatea și unitatea poporului român, dînd astfel prima sinteză a trecutului întregului nostru popor, Cantemir argumenta în favoarea drepturilor naționale ale poporului său. *Descrierea Moldovei* și *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, scrise la cererea Academiei din Berlin, au reprezentat o încununare a concepției istorice a savantului patriot.

Spirit de formație umanistă, avansată, cultivînd aproape toate disciplinele de rezonanță social-umană predilecte pentru umanismul epocii, Dimitrie Cantemir își îndreaptă atenția și înspre probleme ale antropologiei, ale eticii și pedagogiei. Anticipîndu-l pe Rousseau, el împărtășește, în *Loca obscura in catechisi* (Pasagii obscure ale învățăturii), ideea promovată de umaniști apuseni (Erasmus, Rabelais) privind natura bună a omului și rolul pe care-l are educația în formarea acestuia. Din *Istoria ieroglifică* răzbate o pledoarie pentru demnitatea omului ca ființă rațională și liberă, care trebuie să-și întemeieze acțiunile pe virtute, iar din *Divan* se desprinde ideea superiorității vieții morale. Poziția sa umanistă îl conduce către fundamentarea unei morale profane, raționaliste, chiar dacă nu se declară fățiș împotriva moralei religioase. Întreaga sa operă, de la prima lucrare pînă la ultima, *Scrisoare către contele Golovkin* — unde pune răspicat problema

Scanned with OKEN Scanner

definirii conștiinței morale —, este străbătută de principii etice. Dimitrie Cantemir este fondatorul eticii raționaliste în cultura românească, instaurînd concepția că moralitatea izvorăște din rațiune și trebuie să fie condusă de aceasta, conștiința omului constituind un principiu al moralității. El preconizează o morală activă, promovînd o etică cetățenească, pusă în slujba colectivității, plină de sens patriotic — după cum o cerea spiritul cultivat de școala umanistă românească —, opusă moralei creștine, dominantă în timpul său, morală ce se întemeia pe precepte contemplative, pasive, proiectate „dincolo" de viața reală [80].

3. Epoca „luminilor" — treaptă superioară a culturii românești

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în cele trei țări române încep a se face simțiți germenii unei mișcări politice, ideologice și culturale — iluminismul. Prin țelurile propuse în direcția emancipării poporului român și prin virtuțile sale programatice, această mișcare a căpătat amploare în deceniile imediat următoare.

Înrudit cu întreaga mișcare a secolului, în virtutea realităților specifice a unor cauze și imperative autohtone, și prin tradiția preluată, iluminismul românesc s-a dezvoltat pe o *cale proprie,* exprimată prin preocupări stăruitoare pentru probleme de ordin național și social. Cosmopolitismul, caracteristică a iluminismului occidental apare convertit în dominanta națională. Curentul iluminist a investit compartimentul spiritual cu atribuții menite să dinamizeze toate forțele de care putea să dispună societatea pentru a le canaliza pe făgașul emancipării și modernizării. Sub imperativul *renașterii naționale,* iluminiștii din țările române s-au ridicat împotriva nedreptei condiții naționale și umane

80. Ideile lui D. Cantemir sînt expuse mai pe larg, într-o viziune nouă în valoroasa lucrare a lui Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul,* București, Editura Minerva, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

a neamului lor. Iluminismul marchează astfel *direcțiile de dezvoltare ale culturii moderne*, primii pași hotărîți pe această cale.

O dată cu *Școala ardeleană* s-a cristalizat întîia etapă a iluminismului în cultura română. Mișcare culturală fără precedent în istoria spirituală a poporului român, ea a fost susținută de două generații de cărturari : prima reprezentată de precursori (Inocențiu Micu Clain, Gherontie Cotorea), de cei patru corifei (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu) și de cugetători aflați în imediata lor iradiere (Ioan Piuariu Molnar, Dimitrie Țichindeal, Zaharia Carcalechi, Paul Iorgovici, Ioan Barac etc.), și cea de-a doua — reprezentată de umaniști și oameni de cultură răspîndiți în toate cele trei țări române (Vasile Aaron, Damaschin Bojinca, Radu Tempea, Constantin Diaconovici-Loga, Gheorghe Lazăr, Dinicu Golescu, Barbu Paris Mumuleanu, Gheorghe Asachi, George Barițiu, Ion Heliade Rădulescu, Alexandru Hasdeu etc.), adepți ai spiritului instituit de această mișcare și ai unei platforme comune, avînd la bază unitatea de idei și de acțiune, concretizată într-un vast program de culturalizare.

Ideile generale ale iluminismului european se regăsesc, într-o *sinteză originală*, în iluminismul românesc, angajat în realizarea idealului de emancipare națională. Acest ideal avea drept sprijin important *tradiția de cultură*, trecutul care, nu numai că nu este disprețuit, dar devine o idee-forță, un simbol al afirmării luptei naționale, fiind angajat în *emanciparea prezentului* și în construirea viitorului. Deosebit de iluminismul european, care avea în față un sistem social ce trebuia înlăturat, iluminismul românesc nu își propunea să meargă atît de departe ; el credea că-și poate realiza năzuințele de înnoire mergînd pe calea îmbunătățirii, dezvoltării și modernizării sistemului social existent, de unde și caracterul reformist al acestei mișcări.

Neputînd ajunge pînă la nivelul de conștiință care să le poată permite a găsi soluția esențială pentru rea-

Scanned with OKEN Scanner

lizarea țelurilor (o excepție constituind-o Ioan Budai-Deleanu, care intuiește calea revoluției), iluminiștii vedeau în cultură *unicul mijloc* prin care se poate realiza emanciparea socială și națională a poporului român ajuns în situația de a înlătura, într-un timp scurt, decalajul de dezvoltare ce se crease față de popoarele avansate ale „Europei luminate". De aceea, „iluminarea" — avînd la bază o temeinică teorie a instruirii — devine soluția integrală, suprema metodă de progres intelectual și moral.

Valorificînd cuceririle fundamentale ale umanismului renascentist autohton, iluminismul marchează o *etapă superioară* în cultura română. „Cultivarea", la care apelaseră și cărturarii umaniști predecesori, devine prin umaniștii iluminiști, mijlocul civilizator absolut, căpătînd valențe noi și sensuri întregite. Astfel, rațiunea este investită cu puteri depline, școlii, cărții și presei în limba română li se acordă un rol precumpănitor, iar ethosul didactic este amplificat, omul de cultură (personalitatea „luminată") se transformă în principalul factor dinamizator, ideea ridicării poporului prin cultură devine dominantă, apare pentru prima dată atitudinea militantă, critică, împotriva clericalismului (nu și împotriva bisericii însă cum se întîmpla în Occident). Fără a dezvolta o poziție hotărîtă împotriva bisericii și a religiei (condițiile sociale nici nu permiteau aceasta, neexistînd o burghezie puternică), iluminismul românesc marchează un salt în procesul de laicizare a culturii, saltul de la *afirmarea* laicității la *prevalarea* laicității. Din spiritul iluminist se desprinde prima teoretizare și ierarhizare a *valorii culturii laice* din cuprinsul culturii române.

Apărut în momentul redeșteptării naționale și al acțiunii de modernizare a societății românești, iluminismul din țările române a servit, printr-o cale specifică — cea a culturii —, mai bine de o jumătate de secol, pînă să se transforme în romantism revoluționar, acestor țeluri majore. Prin el s-a afirmat un *nou tip de cultură* și s-a produs *integrarea decisivă* a culturii române în circui-

Scanned with OKEN Scanner

tul european. Cărturarii iluminiști, care, după cum arăta V. I. Lenin, „apără interesele maselor populare, mai ales ale țăranilor...", avînd în vedere „poporul în general", identificat cu „națiunea în general" — „iluminiștii n-au acordat o atenție deosebită nici uneia dintre clasele populației, ei au vorbit nu numai despre popor în general, dar și despre națiune în general" [81] — au avut meritul de a fi ridicat pentru prima dată problema *accesului larg la cultură*, indiferent de condiția socială a membrilor societății, folosind conjugat căile pe care societatea din acele timpuri (al cărui etalon îl constituiau țările avansate) le putea oferi. În acest context apar și primele manifestări ale *activismului cultural*.

Extinzînd sfera activității intelectuale, lărgind cadrul de manifestare a educației, răspîndind scrieri cu concepții noi, iluminismul a contribuit la lărgirea orizontului cultural, la afirmarea hotărîtă a raționalismului și la minimalizarea ideologiei religioase în suprastructura societății românești aflate la începutul procesului de modernizare. Sub semnul iluminismului s-au petrecut noi fapte de cultură ce s-au înscris pe linia ascendentă a progresului social în țările române.

Iluminismul a adus o contribuție incontestabilă la *conturarea unei problematici a culturii* și la instituirea unui *cadru conceptual culturologic*. Acest curent fixează definitiv cîteva dintre ideile esențiale, ce vor căpăta atributul permanenței în cultura noastră națională și anume : cultura constituie calea prin care se realizează progresul social, poporul român aparține civilizației europene, importanța valorilor tradiționale, sensul educativ-formativ al culturii, importanța teoriei instruirii și educației susținute de o politică a școlarizării, culturalizarea maselor, promovarea culturii spirituale și morale, principiu valoric esențial.

Gînditorii iluminiști au fost cei dintîi teoreticieni moderni ai culturii din țările române, după ce Dimitrie

81. V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 2, București, Editura politică, 1960, p. 513, 535.

Scanned with OKEN Scanner

Cantemir se afirmase ca un valoros precursor cu cîteva contribuții originale în folosul dezvoltării teoretice a culturii și civilizației, ei fiind aceia care au facilitat și pătrunderea terminologiei moderne adecvate acestui scop.

4. Vocația umanistă a culturii românești

Întregul sistem de valori pe care poporul român l-a creat în îndelungata sa existență este străbătut de o atitudine spirituală umanistă, devenită *o permanență* a culturii românești. Sensul umanist al culturii românești se descifrează o dată cu primele ei afirmări creatoare, aflîndu-și împliniri în fiecare dintre etapele dezvoltării sale. În spiritul umanist de astăzi al noii noastre culturi se găsesc, în dimensiuni și valențe reînnoite, contribuțiile pe care umanismul anterior le-a adus prin fiecare dintre modalitățile sale specifice de exprimare, în drumul său ascendent de la umanismul renascentist, la cel iluminist, la cel revoluționar, pentru a ajunge la umanismul integral — cel socialist.

Vocația umanistă a culturii românești se relevă sub două aspecte : a) existența unei permanente *concepții despre om* ,prin recunoașterea valorii, a demnității persoanei umane și proclamarea necesității dezvoltării potențelor creatoare ale individului și b) succesiunea unor *momente* istorice determinate ale umanismului, a unor *tipuri* specifice de umanism.

Umanismul renascentist a început să se facă simțit în cultura românească încă din secolele XV-XVI, afirmîndu-se plenar în tot secolul al XVII-lea și în prima jumătate a următorului secol, cînd, sub imboldul prefacerilor sociale, naționale și culturale încep să apară semnele unui nou umanism, ale *umanismului iluminist*.

Orientarea umanistă în cultura noastră a condus pe făgașuri creatoare întreaga activitate culturală. Aflat la confluența cîtorva dintre tipurile de umanism din Eu-

Scanned with OKEN Scanner

ropa (polonez, neoelen, italian, francez și german), cu care își găsește un drum parțial comun, umanismul românesc este de proveniență, în primul rînd autohtonă, căci rădăcinile sale sînt împlîntate în problematica politică și socială caracteristică societății românești. Așa se explică de ce, în afara unor aspecte comune spiritului umanist european, cultura românească de început își dezvoltă unele direcții care fuseseră abia schițate de umaniștii Europei sau își adaugă sensuri noi.

S-ar putea spune că orientarea umanistă, care s-a afirmat în țările române ca o amplă mișcare culturală de *tip popular*, își află obîrșiile în acest filon sănătos al ethosului popular cu valoarea sa centrală — cultul omeniei. Cultura populară crease deja, prin momentele sale culturale de maximă intensitate, un *ideal uman* conceput în determinații laice și în spiritul demnității — „homo contemplativus" *(Miorița)*, „homo constructivus" *(Legenda meșterului Manole)*.

Spiritul umanist renascentist a percutat civilizația românească într-un moment crucial, atunci cînd aceasta își dobîndea, la un nivel creator nemaiîntîlnit, valorile definitorii, atunci cînd se cristalizau trăsăturile specifice ale spiritualității poporului român. Iată de ce momentul umanismului Renașterii are o îndoită semnificație pentru cultura noastră : el reprezintă cel dintîi curent cultural de amploare, prin care cultura românească s-a putut integra în cultura mondială (după ce slavonismul cultural o integrase numai părții sale sud-estice), constituind totodată dominanta ce va imprima valențele specifice primului sistem complex de valori creat de poporul român.

Preocupările culturale ale tuturor umaniștilor români s-au regăsit într-o *problematică general umanistă* ce promova, într-un spirit critic și prin detașare de autoritatea dogmelor religioase, independența de gîndire, încrederea în om și în posibilitățile sale de cunoaștere, o nouă concepție despre om care recunoștea valoarea, demnitatea și necesitatea dezvoltării personalității, o

Scanned with OKEN Scanner

etică raționalistă, care să cultive virtutea, înțelepciunea, drepturile persoanei și pasiunea pentru erudiție. Străpungînd frînele feudale, îndeosebi cele ale tradiționalismului ortodox, realizînd o treptată deplasare a interesului de la dogmă la efortul de înțelegere a problemelor omului, spiritul umanist din cultura românească a dirijat către om atenția principală a gînditorilor. Umanismul renascentist are ca valoare dominantă omul, devenit punctul central al preocupărilor, omul destinat fericirii. Preluînd acest ideal, *umanismul iluminist* se îndreaptă în principal spre *soluția* necesară, adăugînd *gradul de cultură* drept garanție a fericirii omului, problema dominantă devenind, prin aceasta, *omul de cultură*. În prim plan e adusă necesitatea cultivării, prin educație, scris și artă. *Idealul uman* devine astfel, prin iluminism, un *ideal cultural*. Dar iluminismul îmbogățește conținutul umanismului și într-o altă direcție. Dacă umanismul renascentist se caracterizează prin întoarcerea la *Om*, situîndu-l în centrul preocupărilor spirituale, umanismul iluminist propune *umanizarea societății* prin cultivarea poporului, adăugînd valorii umane sensul său social.

Umanismul românesc (de tip renascentist sau iluminist) s-a distins și prin unele *trăsături specifice*, generate de condițiile aparte în care au evoluat țările române, cînd lupta pentru apărarea ființei naționale și împotriva oprimării capătă toate prioritățile. Aceasta a făcut ca încă de la început și nu o dată cu iluminiștii, cum se acreditează adesea, politicul să devină *valoarea dominantă*, ca faptele de cultură să fie orientate către o funcționalitate adecvată nevoilor social-politice. *Cultul istoriei*, caracteristica întregului umanism, capătă, în contextul românesc, o mai mare amploare și semnificații mult mai adînci, ceea ce imprimă spiritului umanist românesc o particularitate importantă. Cei dintîi cărturari de seamă români și-au îndreptat atenția cu precădere către studiul istoriei, în care puteau găsi argumentele convingătoare necesare pledoariei pentru cauza poporu-

Scanned with OKEN Scanner

lui român. Înțelegînd sensul istoriei românilor, ei găseau în *teoria originii poporului român* acea *idee-forță* care-i conducea la întemeierea și afirmarea conștiinței istorice. Teoria romanității — ideea de bază a întregului spirit umanist românesc, cu corolarul ei, continuitatea și unitatea tuturor românilor — capătă un sens larg, de esență socio-culturală. Reconstituind genealogia poporului român, evidențiind originea nobilă și demnitatea sa istorică, continuitatea etnică și culturală în timp și pe întreg teritoriul, primii noștri umaniști au fost cei care au furnizat, întîia dată, argumentele „din interior" (înaintea lor, prin observații și nu pe baza unei cercetări aprofundate, o făcuseră umaniștii italieni *) privind locul ce i se cuvine poporului român în cadrul civilizației europene. Prin aceasta se urmărea nu numai argumentația ca atare, ci și trezirea sentimentului patriotic, umanismul românesc fiind astfel *precursorul curentului patriotic* ce avea să se dezvolte în timpul epocii moderne. Cultura era pusă așadar să slujească unor scopuri sociale, să răspundă, opunîndu-se, prin mijloacele sale specifice, ingerințelor unor imperii împilatoare, căpăta un *caracter militant.*

O altă dominantă a spiritului umanist din țările române o constituie *atitudinea deosebită față de cultura proprie.* Promovînd, ca și umanismul și iluminismul european, o cultură de tip nou, de esență laică, accentul cade pe nevoile concrete ale societății românești, care trebuie să-și stabilizeze *forme culturale proprii* și definitorii. Pe acest teren se conjugă manifestările unui adevărat „curent de cultură națională" (socotit, de obicei, ca aparținînd epocii moderne) care a captat eforturile majorității cărturarilor, îndreptate spre afirmarea scrisului în limba română și spre propășirea instituțiilor

*) La mijlocul secolului al XV-lea, Flavio Biondo semnala într-o scrisoare adresată regelui Siciliei că „...Valahii din regiunea Dunării își proclamă ca o onoare și își afișează originea lor romană"...

Scanned with OKEN Scanner

culturale românești. Premisele pentru formarea unei *conștiințe culturale naționale* au apărut de timpuriu, evoluînd către afirmarea, o dată cu zorii iluminismului, a ideologiei „regeneraționiste". Celelalte tendințe de esență umanistă, în direcția educării, a formării omului, a investirii culturii cu putere formativă, sînt puse să slujească ideii dominante privind „regenerarea" națională. În acest context se poate afirma că locul *universalismului cultural*, specific umanismului european, îl ia, în umanismul românesc, ideea *culturii naționale*. Aceasta nu exclude, se înțelege, receptarea și asimilarea influențelor străine, căci o cultură națională nu se poate constitui prin singularizare și izolare.

Pasiunea pentru studiu, recunoașterea superiorității învățăturii, ca unic criteriu de valoare a oamenilor, se împletesc cu folosirea preferențială a mijloacelor instructive. Vocația de educatori, proprie tuturor oamenilor de cultură români, care, după cum se exprima Blaga, au dezvoltat „un adevărat mesianism al cărții", s-a manifestat printr-o funcționalitate fecundă, printr-un interes aparte pentru cultivarea și îndrumarea omului. O dată cu primii umaniști se inaugurează o înclinare, ce avea să devină specifică pentru cultura română, orientată către nobila *tendință de instruire*, transformată, prin iluminism, într-o impresionantă *activitate educativă*. Spre deosebire de alte culturi europene, în care a cunoscut o mai mare amploare cultura scrisă de factură meditativă — eseul la francezi, tratatul la germani —, în cultura românească s-a dezvoltat cu precădere genul instructiv, cunoscut sub denumirea generică de „învățătură". Generații de cărturari înaintați, al căror exemplu va fi permanent urmat, s-au afirmat ca dascăli sau (și) ca tipografi, s-au angajat să scrie și să traducă, să adapteze, să publice și să răspîndească slova scrisă, toți sub imboldul răspîndirii „învățăturii", al culturii, în sensul cel mai larg în scopul instruirii, al „cultivării" și al „luminăriii".

Scanned with OKEN Scanner

Prin accentele puse pe elementele umane și sociale, *tendințele de laicizare a culturii* s-au instaurat de timpuriu, o dată cu primele manifestări ale umanismului românesc care marchează o deplasare de la misticism spre raționalism. Cultura bisericească, chiar și în epoca ei de glorie, nu a fost niciodată elementul principal și unic al culturii noastre, paralel cu ea existînd forme ale culturii laice aparținînd mediului orășenesc, curților domnești și boierești, ca să nu mai vorbim de spiritul laic al culturii populare. Primele manifestări ale culturii noastre scrise — începuturile literaturii slavo-române *(Cronica lui Ștefan cel Mare)* sau primele scrieri în limba română *(Scrisoarea lui Neacșu* și *Cronica lui Mihai Viteazul)* — au fost laice. Opus spiritului religios în care erau apreciate „valorile lumești" se afirmă spiritul laic, prin care „mintea" nu mai e un dar divin, „învățătura" nu mai are sensul teologal, „cartea" nu mai este socotită „floare pre înfrămsețată și dulce mirositoare adusă din raiul vederii ceriului" *(Evanghelie cu învățătură,* 1642), acestea apărînd ca valori umane care trebuie puse *în slujba omului.* Creștinismul însuși a cunoscut în terenul românesc manifestări moderate, preceptele sale fiind permanent umbrite de spiritul realist al poporului român, îndreptat spre problemele practice, majore ale existenței, spre valori spirituale laice ca : vitejia, dragostea de pămînt, neam, țară, popor (ipostaze ale sentimentului patriotic) sau spiritul de dreptate, dorul de libertate, prețuirea muncii creatoare etc. În concepția ortodoxismului român, poate fi descifrat un filon raționalist, aplecat spre aspecte ale existenței terestre, în care activitatea culturală apare ca o operă de desăvîrșire personală, momentul prim formîndu-l subiectul (omul).

Umanismul românesc s-a manifestat ca un curent larg în istoria noastră culturală. Reprezentînd, la început, în primul rînd păturile suprapuse, el a aparținut și unor pături de condiție socială mai modestă (mici nobili, orășeni), iar prin iluminism umanismul ajunge să

Scanned with OKEN Scanner

se identifice cu unele aspirații ale poporului, al căror ecou se face, în fața unei necesități stringente legate de lupta pentru independență și emancipare națională.

Dincolo de caracterul său operant și de virtuțile pozitive pe care le-a exprimat, umanismul primelor patru secole de cultură românească a avut, ca orice umanism premarxist, un caracter general speculativ, problematica umană fiind abordată în mod abstract.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL III

IDEI CU PRIVIRE LA ROLUL CIVILIZATOR AL CULTURII

În cultura română, ca de altfel, în oricare dintre culturi, primele gînduri și încercări teoretice pe marginea fenomenului cultural și al diferitelor sale ipostaze au însoțit reflecțiile generale despre condiția umană și posibilitățile de ameliorare a acesteia.

Avînd în centrul atenției lor problematica umană, cărturarii români umaniști (renascentiști și iluminiști) au relevat superioritatea omului, superioritate pe care numai cultura i-o poate conferi, de unde importanța recunoașterii și realizării rosturilor educativ-formative ale culturii. Acest *umanism al persoanei,* care cultiva căile de realizare a individului izolat, avînd la bază încrederea în posibilitățile de perfecționare interioară a omului, prin cunoașterea de sine și prin desăvîrșirea spirituală, aduce în prim plan *dimensiunea subiectivă* a culturii. Îndreptîndu-și atenția spre universul interior al omului pentru a găsi căile afirmării sale spirituale și a realiza armonizarea dezvoltării intelectuale cu cea afectivă, primii cugetători români s-au axat cu precădere pe probleme ce privesc *dimensiunea internă* a culturii.

Cînd structura economică, socială și culturală românească ajunge la un stadiu superior de dezvoltare, în pragul unor prefaceri — cum se întîmplă la începutul procesului de constituire a societății capitaliste —, solicitînd coordonate suprastructurale ample, îndreptate

Scanned with OKEN Scanner

spre noi mijloace de acțiune —, în cîmpul teoretic apar noi posibilități de evaluare și solicitare a capacităților umane. O dată cu afirmarea ideologiei iluministe, cultura — devenită principalul instrument de acțiune și investită, prin aceasta, cu atribuții mult mai largi — își dezvăluie și cea de-a doua dimensiune, cea *externă*. Iluminiștii au înțeles că pentru realizarea idealului de emancipare națională și socială, simpla cultivare și instruire a individului nu este suficientă, că, pentru aceasta, trebuie „luminată" întreaga „nație". În reflecțiile lor cultura depășește nivelul *individual* prin extensiunea către nivelul *social*, dimensiune ce-și va afla adevărata împlinire însă, mult mai tîrziu, în epocile revoluțiilor sociale, științifice și tehnice.

Începutul de drum al culturii moderne românești a înscris importante idei și concepții privind rolul civilizator al culturii, constituite într-o conștiință culturală temeinică, element prețios al conștiinței naționale aflate în plin proces de afirmare. Sînt aduse în prim plan atribute ale culturii asupra cărora se opriseră, prin cîteva schițări și primii noștri cugetători, care relevaseră posibilitățile educative ale omului și capacitatea formativă a culturii, rolul și importanța unora dintre mijloacele de cultivare aflate la îndemîna omului. Faza mai mult *contemplativă* a evaluării culturii este depășită, încă din epoca preiluministă, o dată cu apariția ideației culturologice cu *semnificații militante*, în care ideea *culturii active* devine „ideea forță" a epocii, sensul formativ al culturii căpătînd înțelesuri polivalente.

1. Condiția umană și sensul formativ al culturii

Reflecții privind sensul educativ-formativ al culturii apar o dată cu primii noștri cărturari. Activitatea neobosită a numeroaselor generații de cărturari români depusă în sfera culturii a impus din vreme și momentul conștientizării sale, exprimat în direcția afirmării menirii

Scanned with OKEN Scanner

educativ-formative a culturii, a superiorității pe care aceasta o conferă omului. Reflecțiile vizînd *universul interior al omului* — posibilitatea dezvoltării sale intelectuale și morale, necesitatea cultivării individului și căile de realizare a unui astfel de imperativ — străbat frecvent scrierile cărturarilor noștri de cele mai diferite condiții (de la simpli copiști de manuscrise și dascăli, la cronicari, domnitori, literați). Atenția lor s-a îndreptat mai întîi spre aprecierea minții omenești ca *valoare esențială*, care-i asigură omului superioritatea în natură, conferindu-i, astfel, noblețe. La frecventele declarații elogioase în acest sens se adaugă unele încercări de demonstrare a virtuților rațiunii.

În cea dintîi mare carte a culturii românești, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, concepută în plină epocă de manifestare a dogmatismului religios, se întîlnesc reflecții străine ideologiei eclezias-tice. care se aplecau asupra omului real, evaluîndu-i rațiunea, invocînd, în același timp, obligația acestuia de a asculta de rațiune. Vorbind în mai multe locuri despre „mintea cea întreagă", domnitorul cărturar transmite un impresionant mesaj umanist. Convingerea declarată că „...mintea stă în trupul omului dreptu, ca și cum stă steagul în mijlocul războiului și caută toată oastea la steag și pînă stă steagul în război nu să chiamă acel război biruit" [82] sugerează, printr-o imagine de admirabilă plasticitate, o cugetare grăitoare privind rolul diriguitor al rațiunii.

O astfel de preocupare în sfera teoretică avea să capete amploare în secolul al XVII-lea, secol de maturizare a umanismului românesc de tip renascentist.

Cînd Nicolae Milescu dădea la 1688 prima traducere a *Bibliei*, cunoscută ca *Biblia lui Șerban Cantacuzino*, el introducea, de pe pozițiile avansate ale umanismului european și în ciuda canoanelor bisericești, o definiție, în spirit filosofic raționalist a gîndirii. El punea accent

82. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, p. 296.

Scanned with OKEN Scanner

pe rolul capacității de înțelegere a omului, capacitate care-i conferă acestuia superioritate, căci „... nu iaste lucru mai tare îndemnător decît înțelegerea — afirma Milescu — pentru că înțelegînd așa mai vîrtos să atîță spre cititură, iar neînțelegînd iaste ca cele ce în întuneric umblă“ [83]. Stăpînit de convingerea privind rolul important pe care cultura îl joacă în viața omului, un erudit ca el nu putea să nu sesizeze manifestarea în speță a unui astfel de principiu. Din *Jurnalul de călătorie în China* desprindem adeziunea lui Milescu la prețuirea pe care acea lume civilizată o dădea învățăturii și științei de carte, admirația pentru principiul umanist potrivit căruia rolul omului în societate este evaluat în funcție de cultura sa ; „... la ei, dela învățătură pornește orice mărire ... la ei cel mai nobil este acela care este cel mai învățat ...“ [84], aprecia cugetătorul român.

Primul nostru mare cronicar, Grigore Ureche, era convins că prin cultură, pe care o înțelegea în contextul unei autocunoașteri istorice, oamenii reușesc „să nu să asemene fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte“ [85], iar Miron Costin reia mai pe larg această idee, o încadrează în dimensiunile unui început de teorie despre cunoaștere, în care subliniază *rolul activ al omului*. El reflecta : „Dzice Aristotel filozoful că tot omul a ști din firea sa poftește. Credz că *tot omul poftește a ști,* iar nu tot omul a ști nevoiaște. Și altă nu osebește pe om de dobitoace și de hiare așea ca cunoștința. Și *din cunoștință să naște știința... Știința* dar și sufletește iaste de folos omului și trupește de treabă și de mare folos...“ [86] *(subl. ns.)*.

---

83. Text reprodus de Virgil Cândea, *N. Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în revista „Limbă și literatură“, nr. 7, 1963, p. 72.
84. N. Milescu, *Jurnal de călătorie în China*, București, E.S.P.L.A., 1958, ediția a II-a.
85. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovii*, București, E.S.P.L.A., 1958, *Predoslovie*, p. 63.
86. Miron Costin, *Opere*, vol. II, București, E.S.P.L.A., 1965, p. 55.

Scanned with OKEN Scanner

Matei al Mirelor, cărturar grec stabilit în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea, cel ce s-a aplecat cu multă înțelegere asupra unor probleme acute ale patriei adoptive, constata cu luciditate efectele negative ale lipsei de cultură : „...din pricina neștiinței multe rele se înmulțesc... Au căzut jos oamenii, umblă ca animalele“ [87].

Constatînd cu mîhnire, după cum mărturisește în una din învățăturile sale, ignoranța preoților, incapabili să educe pe enoriașii lor, oameni simpli, Antim Ivireanul identifica în omul neinstruit pe cel ce este lipsit de orizont (de „lumina soarelui“), de sensibilitate și de comportare morală demnă („rob necuvîntăreților patimi“). În fraze de o admirabilă plasticitate, el își exprima convingerea „*că omul carele nu știe carte*... să asamînă cu dobitoacele cele necuvîntăreți... să asamînă orbilor... mintea omului *neavînd învățătură și dăscălie* a cuvîntului celui direpț, care îi iaste lumina, iaste orb și nu simte ce pricepe, piarde cuvîntăreasca lui blagorodnie și stăpînirea și să face rob necuvîntăreților patimi“ [88] *(subl. ns.)*.

În *Carte românească de învățătură*, tipărită la Iași în 1646, există o convingătoare și plastică demonstrație privind *caracterul necesar al culturii* („învățăturii“) : „Pentrucă, cum nu poate nime a lăcui în ciasta lume fără de apă, așia nu poate fi nice fără *învățătură*... cunoscînd nevoia ce va veni și scăderia asupra oamenilor ce vor fi lăcuitori în țara Moldovei, fiind fără *învățătură* vor fi de pururia însătați și lipsiți ca și cum ar fi într-un loc secetos fără de apă...“ [89] *(subl. ns.)*.

Asemenea reflecții apar chiar și la unii clerici cu vederi nu prea largi. Pledînd pentru o cunoaștere cît

87. Matei al Mirelor, *Istoria celor săvîrșite în Ungrovlahia începînd de la Șerban Voievod pînă la Gavriil Voievod*, în *Literatura Română veche*, vol. II, București, Editura tineretului, 1969, p. 245.
88. Antim Ivireanul, *Opere*, București, Editura Academiei, 1972, p. 350.
89. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 157.

Scanned with OKEN Scanner

mai profundă a dogmei sfinte, ei ajung, inconștient, să se pronunțe asupra superiorității „învățăturii" în general. Aflăm astfel de gînduri încă de la începuturile noastre literare, consemnate pe marginea numeroaselor manuscrise slavone copiate în secolul al XVI-lea. Un exemplu îl oferă *Postfața* la *Mineiul pe luna mai*, copiat în anul 1536, unde se spune că : „Omul fără învățătură este vită chiar dacă face fapte bune, sînt nesărate..." [90]. Reflecții de acest gen ale cărturarilor monahici ajung să străbată secole, fără însă a li se adăuga prea mult cîștig de substanță, căci le întîlnim, aproape între aceleași limite, pînă către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd cărturarii laici se pronunțaseră de mult asupra ideii dobîndirii superiorității prin cultură, în determinări polivalente. Oricum, asemenea reflecții pot fi amintite măcar pentru posibilitatea pe care ne-o oferă de a observa terenul larg cucerit de ideea privind sensul educativ al culturii. Astfel, Iacob Putneanul, mitropolit al Moldovei, aducea la mijlocul secolului al XVIII-lea un îndelung elogiu învățăturii, afirmînd „că *învățătura* este asemenea cu florile cele mirositoare, cari cu mirosul învățăturii tămăduiesc toate rănile cele trupești, iar cel neînvățat este asemenea copacului celui uscat, și precum soarele încălzește și crește toate cele ce odrăslește pămîntul, așa și *învățătura dă pricepere omului* spre toată cunoștiința" [91] *(subl. ns.)*. În *Cuvînt înainte* la *Molitvenicul* tipărit la Blaj în 1784, se afirmă în același spirit : „...învățătura arată pre om că este om și cît este mai învățat omul, cu atîta mai mult se osăbește de dobitoace și cu cît este mai prost, cu atîta este mai asemenea dobitoacelor..." [92].

90. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, p. 364.
91. Iacob Putneanul, *Sinopsis, adecă adunare de multe învățături...* Iași, 1757, p. 60-61.
92. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 291.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea privind sensul educativ-formativ al culturii capătă amploare și substanță o dată cu Dimitrie Cantemir. Dezvoltînd o teorie închegată asupra omului — teorie ce-și face debutul în cultura românească prin sistemul de gîndire al marelui cărturar — el își întemeia demonstrația pe cîteva idei-forță : superioritatea rațiunii („mintea" sau „socotiala"), necesitatea cultivării omului prin „învățătură", atributul exclusiv al omului ca făuritor de valori („meșterșuguri").

Încă din prima sa lucrare, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea* — acel amplu discurs filosofic asupra destinului uman —, Cantemir prefigura concepția despre *demnitatea omului ca ființă rațională*. În disputa celor două dimensiuni ale ființei omenești : biologică-spirituală (trup-suflet), Cantemir arbitrează în favoarea celei care conferă superioritate omului, dezvoltînd o amplă pledoarie pentru rațiune („socotială"), dar a unei rațiuni care se bazează pe învățătură, singura garanție pentru ca omul să poată atinge un nivel superior în ierarhia naturii și în viața socială. „Însă aceasta foarte să știi — reflecta Cantemir — că omul *cu mintea și cu învățătura* din dobitoace să alege, iar aceasta lipsind și decît dobitocul mai rău iaste... Căce pediapsa (povățuirea — *n. ns.*) și *învățătura* lipsind, nu numai în copilărie, ce așeași și în bătrînețe, tot dobitoc să va numi și asemenea celor fără *socotială* să va socoti" *(subl. ns.)* și, mai departe, concluziona asupra dimensiunii morale și culturale a existenței umane : „Că nu rău și fără socotială, ce bine și cinsteș iaste de viețuit, ca fericit să viețuiască" [93].

Deși nu poate ajunge la o teorie net raționalistă, mai cu seamă în prima sa „osteninţă" (cum își aprecia prima carte), admițînd, sub influența teosofiei lui Van Helmont, creația aprioricâ a omului, o tendință spontană îl îndepărtează de spiritul gîndirii religioase. Dimitrie Cantemir va dezvolta o *teorie a omului,* potrivit căreia, în contextul determinismului universal, omul, înzestrat cu ra-

93. D. Cantemir, *Divanul,* București, Editura pentru literatură, 1969, p. 267, 297.

Scanned with OKEN Scanner

ţiune, ocupă un loc aparte, justificat de superioritatea sa faţă de animale, impunîndu-se printr-o poziţie dominantă în natură. Fundamentul unui astfel de privilegiu este dobîndit prin mijloace culturale : cultivarea individului, la orice vîrstă, pentru „averea minţii“ (prin instruire şi automodelare sau prin educaţia aplicată de societate), cultivare pe care fiecare poate şi trebuie s-o facă, însă nu la întîmplare, ci selectînd valorile, „pentru lucrurile carile sînt adevărat de cunoscut şi drept a să giudeca, adecă sama a li să lua sînt vrednice“ [94].

La capătul elaborărilor antropologice ale marelui nostru cărturar se desprinde o prefigurare culturologică demnă de timpuri moderne. În contextul său „natural“, omul ajunge să-şi depăşească acea condiţie primară ce i-a fost hărăzită printr-o divină predeterminare atunci cînd, prin activitatea sa specifică, opusă „firii“ (naturii însăşi), devine mînuitor de „meşteşug“ sau, cum am spune astăzi, devine *făuritor de valori*.

Cărturarii din epoca premodernă, aflaţi în slujba ţelurilor de „luminare“ a „naţiei“, reiau tema umanistă privind superioritatea omului şi importanţa „cultivării“ lui. În „Înainte cuvîntare“ la *Gramatica rumânească* din 1757, Dimitrie Eustatievici discuta „folosul învăţăturii“ pentru înlăturarea relelor din viaţa oamenilor, astfel că „pre unii întru arătare îndreptîndu-i îi biruieşte, iar altora mintea cea neînfrînată o înfrîneză şi din perire scoate, viiaţa dăruind“ [95]. Samuil Micu sublinia necesitatea ca „Cel ce să nevoieşte în fapte bune mai întîi să aibă grije ca mintea lui să cunoască ce e bine şi ce e rău... ajutoriul cel mai ales a cîştiga fapta cea bună este învăţătura minţii, că cu cît mai mult îţi vei învăţa şi-ţi vei săvîrşi mintea, cu atîta mai mult poate lucra şi fapte bune“ [96].

94. *Ibid.*, p. 299.
95. D. Eustatievici, *Gramatica rumânească*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969.
96. Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1966, p. 193.

Scanned with OKEN Scanner

La începutul secolului al XIX-lea alți cărturari se pronunțau în termeni elogioși cu privire la om și la capacitatea sa de cultivare. Eufrosin Poteca observa „că omul e o ființă cuvîntătoare, făcut spre a se învăța în toată viața sa, spre a cerca adevărul, a lucra dreptatea...“ [97]; Damaschin Bojinca arăta că „omul e făptura cea mai nobilă, mai înaltă și mai de căpetenie între toate ființele lumei aceștia.“ [98] George Barițiu, într-un articol intitulat semnificativ, *Omul*, elogia ființa umană — „treapta cea mai înaltă“ a naturii, a cărei „putere de duh frînge toate stavilele timpului și ale spațiului“ — și rațiunea — „singura nobilitate“ a omenirii. „Fericirea cea mai înaltă a omului e împreunată cu mai marea dezvoltare a minții sale — scria G. Barițiu — „Cu cît stă mai înalt cultura duhului său, cu atîta mai viu își simte el nobilitatea.“ [99] Gh. Săulescu arăta, într-un articol la fel de semnificativ intitulat *Menirea omului pre pămînt*, că „...viața pămîntească este neîncetat pentru noi o școală de învățătură, că toate pe noi ne silesc și ne îndeamnă a cultiva mintea noastră...“ [100] Astfel de reflecții însă ocupau un loc mai puțin important în gîndirea cărturarilor iluminiști, care țineau obiective formative ale culturii la nivel social, național. *Dimensiunea socială a culturii trece pe primul loc*, cea subiectivă devenindu-i subordonată, pentru a se răspunde, astfel, nevoilor „neamului“, ale „nației.“

Preotul Sava Popovici din Rășinari, socotit azi, ca unul care a dat semnalul acțiunii iluministe de la noi, constata cu luciditate, într-o predică ținută în 1792, că: „Toată lumea vede în ce stare proastă ne aflăm...“, precizînd și cauzele care, pentru un iluminist nu puteau fi altele decît cele de natură culturală: „Dară de unde

97. Eufrosin Poteca, *Scrisoare* din 1825, reprodusă de I. Bianu în „Revista nouă“, 1888, p. 431.
98. Damaschin Bojinca, *Diregătoriul bunei creșcere*, Buda, 1830, p. 17.
99. *Viața și ideile lui G. Bariț*, București, Editura științifică, 1964, p. 94.
100. „Icoana lumei“, nr. 15, 1841.

Scanned with OKEN Scanner

pricinuiesc nouă acestea ? Cu adevărat nu din alte lucruri fără de cît însuși din neștiința noastră și din lenevirea care avem spre cîștigarea învățăturii și a înțelepciunii." [101]

Îndemnul hotărît pe care Gh. Șincai îl adresa în cronica sa prin cuvintele : „Deșteaptă-te drept aceia o iubit neamul meu și ai minte", îl întîlnim amplificat și la Samuil Micu, în cuvîntul „Către Români" pe care-l adresa la 1806, în *Calendarul de la Buda ;* „Acestea fietecine privindu-le, i să va face jele de micșorarea cea de acum și căutînd la bun neamul și mărirea părintească cea de demult, să va nevoi prin învățătură și prin meșteșuguri și prin alte mărite fapte cu care părinții aceia ai noștri au strălucit, a dobîndi dintre aceiași..., cîtuși de cît." [102] Cel „care arată poporului român din Transilvania temeiurile în numele cărora trebuia purtată lupta de emancipare", după cum îl caracteriza Lucian Blaga pe corifeul Școlii ardelene, [103] aprecia că pentru atingerea acestui țel, „cultivarea minții" individului trebuie îmbinată cu acțiunile iluministe ce antrenează întregul popor, „spre zidirea neamului."

Cînd Paul Iorgovici tipărea, în 1799, *Observații la limba românească* își exprima și el părerea cu privire la importanța „așezării scaun științelor spre luminarea minții tinerilor ca cîndva (să devină — *n. ns.)* cetățenilor folositori a Patrii."

Dimitrie Țichindeal, discipol al Școlii ardelene, sublinia, de asemenea, importanța culturii pentru luminarea nației, căreia i se adresa : „Mintea ! Mărită nație daco-românească... ! Cînd te vei lumina cu învățătura, cu luminatele fapte bone te vei uni, mai aleasă nație nu va fi pre pămînt înaintea ta...". Dorind ca „mărita

101. Reprodus după I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, ed. a II-a, Craiova, 1941, p. 86.
102. Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, București, Editura științifică, 1963, Anexă, p. 136.
103. Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, București, Editura științifică, 1966, p. 133.

Scanned with OKEN Scanner

nație“ să-și cîștige locul cuvenit, alături de popoarele înaintate, el apela în orice ocazie la „minte și la luminarea cu învățătură“, singura cale prin care „să se aducă poporul cest neglect *în calea culturii* mai departe să fie de o lature celorlalte națiii...“ [104] *(subl. ns.)*.

Ionică Tăutu, presupusul autor al primei constituții moldovene (din 1822), milita pentru regenerarea culturală a poporului său,, ridicîndu-și glasul împotriva „neștiinței“, pricină a rămînerii în urmă : „Știința noastră de acum, împrumutată și cu lipsuri, sau ca să zic mai bine, neștiința noastră, abie ajunge a putè spune rălile trecute.“ [105]

Cînd, îndemnat de aceleași porniri nobile, Dinicu Golescu înștiința Școala din Golești, își afirma, în „Înștiințarea“ ce o lansa cu această ocazie, convingerea despre importanța folosirii diferitelor mijloace-materiale și spirituale — în vederea atingerii „feliurimilor fericirilor“, adică a unui nivel superior de civilizație, ce decurge din „negoțul cel slobod, din deșteptarea și luminarea prin școale, din depărtarea luxului și a lenevii, din îmbrățișarea iconomii și a vrednicii cea cuviincioasă spre deschiderea tuturor producătorilor pămîntului și a fabricilor și spre orice altă bună faptă, ce au luminat și au îmbogățit și pe alte națiii.“ [106]

O teorie închegată cu privire la polivalența formativă a culturii, se pare prima din istoria gîndirii noastre culturologice, o afirmă, la 1830, în *Prefație* la *Diregătoriul bunei creșcere,* Damaschin Bojinca. Dezvoltînd pe larg ideea rolului culturii în societate, abordînd virtuțile sale civilizatoare în plan individual, dar mai ales în cel social (național), el face din cultură un ideal al societății. Sensul civilizator al culturii („fructurile

104. Dimitrie Țichindeal, *Filozofești și politicești prin Fabule moralnice învățături,* Buda, 1814 și *Înainte cuvîntare,* în *Adunare de lucruri moralicești,* Buda, 1808.
105. Emil Vîrtosu, *Din scrierile inedite ale comisului Ionică Tăutul* în „Viața românească“, nr. 8, 1939, p. 65.
106. Text reprodus de Paul Cornea în *Originile romantismului românesc,* București, Editura Minerva, 1972, p. 236.

Scanned with OKEN Scanner

cele de bine aducătoare ale culturii") apare ca desăvîrșit numai prin raportarea la efectele acesteia asupra „nației."

Constatînd rămînerea în urmă a „neamului" său „...care de atîtea veacuri au întîrziat *înaintarea neamului românesc în civilizație...*" *(subl. ns.)*, Petrache Poenaru solicita dirijarea pornirilor patriotice către sprijinirea „împrăștierii luminilor", soluție unică pentru asigurarea unui nivel ridicat de viață, pentru îndreptarea „soartei" statului : „...fieșcare știe că datoria și interesul *adevăratului patriot* este a sprijini așezămînturile de *luminarea neamului*, prin *împrăștierea luminilor* se îmbunătățesc năravurile". [107] *(subl. ns.)*.

Spiritul cetățenesc și patriotic în care P. Poenaru concepea cultura pentru „națiia română" se făcuse simțit și înainte, în cugetările înaintașului său Eufrosin Poteca, de la care aflăm că „Adevărata întrebuințare a bogăției în ziua de astăzi este să o cheltuiască spre *tămăduirea patriei* cei rănite și bolnave, să cumpere doftorii, să plătească la doftori. Iar doftoriile sînt *luminile sciințelor* și doftorii *bărbații cei înțelepți și sciinți*" [108] *(subl. ns.)*.

În acest context larg în care era evaluată cultura, se profilează și *sensul său patriotic*. Pornirea lui Gh. Lazăr de a pune bazele celei dintîi școli superioare în limba română își avea izvorul în convingerea ce și-o formase cu privire la rolul culturii în ridicarea poporului său — „...fără de o creștere cuviincoasă și o cultură bine potrivită omenirei, nici într-un fel nu pot ajunge muritorii...", după cum spunea în „Apelul" din 1822. [109] Compatriotul lui Lazăr, Zaharia Carcalechi, presupusul autor al *Povățuitorului tinerimei*, lucrare atribuită de

107. Petrache Poenaru, *Cuvîntare la Colegiul Sf. Sava în 1832*, în „Curierul românesc", nr. 61, 1832.
108. Eufrosin Poteca, *Mai nainte gătire spre cunoșcința de Dumnezeu*, Buda, 1818, p. 24.
109. Text reprodus de G. Bogdan-Duică și I. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui George Lazăr*, Bucureșit, 1924, p. 27.

Scanned with OKEN Scanner

acesta lui Gh. Lazăr, afirma încrederea în capacitatea culturală a românilor, un nivel ridicat de civilizație putînd fi atins numai în condițiile în care sentimentul patriotic primează, concepție ce-l conduce, ca și pe Lazăr, alături de mulți iluminiști, la suprasolicitarea direcției subiective în realizarea progresului. Este o limită a întregului iluminism. Însuflețitul cărturar afirma cu convingere: „Au doară nu putem și noi avé doctori Români... Au nu putem avé și noi filosofi, ca să ne învețe filosofia în limba Română? Tóte putem a le dobîndi, că și noi sîntem născuți ca și alte Némuri..." Cine póte zice că fii Românilor nu vor puté învăța tóte învățăturile în limba Patriei?..." vă încredințez că și în limba nóstră Română putem a ne înălța la cele mai mari învățături, că nu lipsește alte decît a-ș face tot patriotul datoria sa, a gîndi la luminarea Neamului..." [110]. În aceea epocă și raportată mai ales la condițiile specifice ale țărilor române, această poziție apărea ca fiind foarte înaintată.

2. Rolul civilizator al educației și instrucției

Idei despre *educabilitatea ființei umane* încep să se afirme în țara noastră în urmă cu 450 de ani, odată cu apariția primei cărți de pedagogie românească, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, constituind, ea însăși, un exemplu de educație politică, patriotică, morală, intelectuală. Concepția care a călăuzit pe autor la întocmirea cărții, nivelul reflecțiilor originale și mesajul său umanist sînt o mărturie a fazei avansate de gîndire la care ajunsese spiritul românesc încă din secolul al XVI-lea. Urmărind să educe o întreagă societate, de la copil, identificat aci cu pruncul Theodosie, pînă la marii demnitari și viitorii domni ai țării, Neagoe Basarab își afirma încrederea în educabilitatea omului.

110. *Procuvîntare* la *Povățuitorul tinerimei*, Buda, 1826.

Scanned with OKEN Scanner

Prin D. Cantemir, concepția despre posibilitatea educării omului capătă amploare în gîndirea românească. Ființa „cea mai de-a firea și mai evghenichi" (nobilă), înzestrată cu bunătate „de la natură", omul, trebuie ca în acțiunea pe care și-o propune — de a urmări „Binele" și de a evita „Răul" — să-și aplice o autoeducație. Prin aceasta, Cantemir afirma răspicat *încrederea umanistă în puterea educației* ca un mijloc civilizator de primă importanță. În lucrarea mai puțin cunoscută, scrisă la sfîrșitul vieții, *Loca obscura in catechisi*, în care combătea concepția predeterministă a prelatului rus F. Prokopovici, Cantemir dezvolta o concepție pedagogică și etică pe baze umaniste. În acest spirit este afirmată ideea că : „Toți oamenii se nasc buni din punct de vedere natural și toți, dacă vor, pot deveni buni din punct de vedere moral" [111] și se insistă asupra rolului ambianței sociale în formarea caracterelor.

Reflecții cu privire la importanța educației omului în general, a copiilor în special, se întîlnesc și la alți cărturari, de mai mică importanță, unii rămași anonimi, care s-au exprimat prin intermediul cărților didactice, a căror apariție capătă frecvență începînd cu secolul al XVIII-lea. Astfel, mitropolitul Iacob Putneanul afirma, într-un *Bucvar* ce se tipărea în 1755, că „din creșterea copiilor, ca dintr-o rădăcină și bună și rea întru toată viața curge".

Literatura parenetică, ce a cunoscut dezvoltare și la noi, aduce în prim plan, de-a lungul întregii epoci feudale, idei pe linia realizării unei educații orientate. Caracterul limitativ de la început vizînd educația „aleasă" numai pentru fiii de domni este depășit prin adresabilitatea mai largă pe care aceste cărți o capătă mai tîrziu, vizînd și copii de boieri, negustori, orășeni. În secolul al XVIII-lea mai circulau frecvent lucrări din literatura parenetică a timpului, traduse însă nu întîm-

111. Texti citat de P. Vaida în *Istoria filozofiei românești*, vol. I. București, Editura Academiei, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

plător, ci în funcție de substanțialitatea pe care o degajau tocmai în direcția educativă. Astfel, Nicolae Costin traduce și prelucrează *Ceasornicul domnilor*, cel dintîi roman occidental apărut la noi, în care se găsesc mențiuni importante privind educația și instruirea copiilor, polaritatea instruire-neinstruire căpătînd semnificația antinomiei cultură-incultură. Găsim aci, pentru prima dată în literatura pedagogică din țările române, interesul pentru instruirea fetelor. În concepția cărții, instruirea educatorilor, cultivarea la aceștia a calităților pozitive și a pasiunii „la cetitul cărților" reprezintă o condiție importantă a reușitei pe tărîmul instructiv-educativ. Dintr-o altă traducere, *Ale lui Vasilie, împăratul grecilor, cuvinte de învățătură fiului său Leon*, tipărită de Antim Ivireanul, folosită apoi ca manual școlar la începutul secolului al XVIII-lea, se degajă *ideea universalității actului educativ*, care „... iaste un lucru foarte de folos nu numai la cei proști și de obște, ci tocmai și la împărați." [112]

Această idee apare mai amplificată, cu vădite consecințe sociale, în prefața românească, *Înainte cuvîntare*, la *Carte trebuincioasă pentru dascăli*, apărută la Viena, în românește și nemțește, la 1785 : „Nimic nu poate fi mai de stricăciune binelui de obște, de cîtu purtare diregătoriei, care cade în mîinile unui om neispitit și nedestoinic. Dar încă cu atît mai puțin poate fi de folos statului și părinților *cultura, sau buna creștere a tinerilor (subl. ns.)*, cîndu să se încredințeze unui învățătoriu nedestoinic, fiind că chiemara acestuia are de scopos ace punere de temelie trebuitoare pe care să țînu folosirile vieții omenești și toate lucrările noastre." [113] Textul merită atenție nu atît pentru ideile pe care le propagă, cît pentru contribuția adusă la contu-

112. Dan Simonescu, *Probleme de educație și învățămînt în literatura parenetică*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, Editura Academiei, 1965, p. 715.
113. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 302-303.

Scanned with OKEN Scanner

rarea unei terminologii culturologice moderne românești. Remarcăm deci pătrunderea la noi a *termenului de cultură* încă din secolul al XVIII-lea, chiar dacă, deocamdată, el avea o semnificație limitată doar la una din componente („buna creștere a tinerilor").

Activitatea culturală în favoarea „științei de carte", promovînd, încă din perioada de început a culturii românești, *o cultură pedagogică*, a generat și remarcabile contribuții culturologice cu privire la acest compartiment al culturii.

Conștiința rolului „învățătorului", privit în accepție largă, mai exact a „oricărui care ocupă demnitatea de învățător", de a cunoaște cărțile (evident, în concepția religioasă de atunci, nu putea fi vorba decît de „cărți inspirate de Dumnezeu") și de a-i „învăța și pe ceilalți" apare consemnată în cultura noastră scrisă încă de la începuturile ei. Din însemnarea traducătorului manuscrisului slav (secolul al XVI-lea, nr. 285, fila 317) intitulat *Pravilă-Nomocanon* aflăm că „...orice învățător, adică episcop și preot sau oricare altul care ocupă demnitatea de învățător, dacă nu cunoaște bine aceste cărți (slavone — *n. ns.*), atunci nici pe sine însuși nu știe cine este, iar cufundîndu-se în adîncul acestor cărți... se vede pe sine însuși ca într-o oglindă și precum se cuvine să fie și cunoaște și pe ceilalți și-i învață." [114]

Contribuțiile teoretice în direcția afirmării unei culturi pedagogice și școlare autohtone încep să se facă simțite în secolul al XVI-lea prin reflecțiile cărturarilor angajați în opera de consolidare a primei școli românești, cea din Șcheii Brașovului, ce luase ființă cu un secol în urmă. Aceste eforturi au fost materializate în trainice acte de cultură — lăcaș cu funcție școlară permanentă, primul manual didactic românesc (*Catehismul protestant* din 1559) — și exprimate prin introducerea (de către diacul Oprea, în *Epilogul la Octoihul românesc*, transcris la Brașov în 1570), a unor

114. Text reprodus de P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave în biblioteca Academiei R.P.R.*, p. 382.

termeni cu încărcătură culturologică — „învățăturie", „cărtulariu." Întîlnim aici o expunere sistematică a cîtorva idei de bază privind cultura școlară :

— necesitatea învățămîntului în limba română și a consolidării așezămintelor școlare, „... ca în școală, cumu trebuiaște și în besearecă, așa mai vîrtos cuvîntul lui Dumnezeu trebuiește să înțeleagă feciorii dară cumu să înțeleagă deacă învață în limbă striină de nu înțelege nimea..." [115] și cerința „să ridice școala de iznoavă (din nou — *n. ns.*).

— diferențierea păturii de intelectuali („cărturari"), „...cine iaste om cărturariu oare preut oare dascăl oare diiac" ; [116]

— învățătura, valoare umană permanentă și mijloc civilizator, „...că cine învățăturiei sălașiu rădică, sieș ridică sălașiu în cerure prea luminat și întru oameni pomiană mai delungată și mai tare de fierul și de aramea care furul nu va fura, nice vîntul va strica nice apa va neca *ca oamenilor putiare dăruiește, derepce că învățătura putiare iaste nemincinoasă* și despuitoare spată" [117] (armă biruitoare — *n. ns.* — *subl. ns.*).

La acest tezaur de proveniență autohtonă putem adăuga reflecțiile umanistului Johannes Sommerus, angajate în aceeași direcție. Deși străin, prin scrierile izvorîte din realitățile românești, el a ajuns să devină, la mijlocul secolului al XVI-lea, un exponent înaintat al unor momente culturale românești. Încă de cînd Despot-Vodă îl desemnase conducător al „Școlii latine" de la Cotnari și, apoi, ca profesor în cîteva orașe din Transilvania, el își conturează o concepție despre educația *multilaterală*. Sommerus împletea în aceasta educația morală și pe cea intelectuală, în spirit laic, pledînd pentru conjugarea mai multor căi : școală, carte, bibliotecă. În acest context, el a abordat problema responsa-

115. Text reprodus de N. Sulică, *Cea mai veche școală românească*, în *Omagiu lui C Kiriței*, București, 1937, p. 14.
116. *Ibidem*
117. *Ibid.*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

bilității educatorului, a obligațiilor nobile pe care profesoratul le incumbă.

Preocupările pentru istrucție și educație, permanent existente în cultura românească, încep a-și găsi corespondentul stabil pe plan teoretic, prin profilarea unui *sistem de reflecții și teorii,* abia în prag de epocă modernă, cînd spiritualitatea românească își trasa făgașuri sigure de existență. Cărturarii iluminiști înțelegeau *stringența instrucției* pentru însușirea rapidă a cunoștințelor și *importanța educației* pentru dezvoltarea personalității umane, identificînd în acestea *mijlocul unic* și *eficient* pentru înlăturarea rămînerii în urmă a țărilor române în acest domeniu și pentru atingerea unui nivel de civilizație ridicat. Își fac astfel apariția ideile despre *rolul civilizator al școlii,* considerată, după cum se exprimase sintetic Ioan Piuariu-Molnar, un „instrument de luminare a gîndirii".

„Învățătura", mijlocul principal de „cultivare" a individului, pentru care au pledat în urmă generații de cărturari români, este așezată *în contextul național,* fiind impregnată de sensuri sociale, adesea patriotice și uneori democratice. Cuvîntările lui Petrache Poenaru sînt edificatoare în acest sens: „Creșterea și învățăturile ce se dau tinerimii sînt astfel de legate cu soarta oricărui stat încît *toată fericirea unui neam atîrnă de la buna creștere a tinerimei,* așadar buna educație fieștecăruia în parte și fericirea tuturor de obște se țin de mînă..." [118] *(subl. ns.).* „Învățătura" intră în patrimoniul public, devenind „învățătura publică", așa cum apare în limbajul ctitorilor moderni de școală românească, cei care pun pentru prima dată *problema relației directe între instrucție și civilizație.* Pentru Gh. Asachi, „Învățătura publică este temeiul instituțiilor celor mai bune a unei țări, de la a ei înțăleaptă organizare și propășire derează puterile morale și materiale... Cunoscut este că învățătura publică, *spre a putea civiliza*

118. Petrache Poenaru, *Cuvîntare la Colegiul Sf. Sava,* în „Curierul românesc", nr. 61, 1832.

Scanned with OKEN Scanner

un popor, răspîndind cunoștințe folositoare *între toate clasele societății*, trebue a se face în limba națională..." [119] *(subl .ns.)*. În același sens gîndea și Gh. Săulescu, pronunțîndu-se într-o cuvîntare din 1842, despre *„Importanța învățămîntului* pentru fericirea omului, în vederea formării virtuții patriotice... spre a dezvolta talenturi destoinice de a *primi cultura* cea mai înaltă, de a forma bărbați ai artelor literaturii și științelor..." [120]

În disertația despre școli din 1835, G. Barițiu, mînat de o profundă mîndrie patriotică, relevînd resursele „sufletești" de care dispune poporul român pentru a se cultiva, evidențiia rolul civilizator al școlii : „... au românul nu este destoinic cu puterile sale și trupești și mai vîrtos cele sufletești, ...numai îndreptotariu să aibă ca și alte nații ? ...*Creșterea bună ...este temeiul* tuturor bunătăților ; creșterea este ce face pe om să fie om... singură buna și temeinica *creștere ce se dă în școli* este în stare de a vindeca toate rănile..." [121] *(subl. ns.)*.

Cei ce puneau bazele învățămîntului nostru național înțelegeau importanța orientării culturii pedagogice pe un făgaș realist, apropiat de *spiritul popular*, adecvată posibilităților de înțelegere de care dispuneau atunci păturile cele mai largi. Se conturează astfel ideea unei *culturi de tip popular*. Stephan Ludwig Roth promitea într-o scrisoare din 1819 „scumpei patrii" ca „... prin ridicarea școlilor țărănești, prin însuflețirea învățămîntului și a educației să acționez mai mult și mai bine..." Preocupat de problema „instruirii oamenilor" (unul din capitolele celei mai importante lucrări se intitulează *Umanism și instruirea oamenilor)*, el dezvoltă o teorie, înaintată pentru acea vreme, cu privire la educație,

119. Gh. Asachi, *Cvestiea învățăturei public în Principatul Moldovei*, Iași, 1858, p. 4. *Notă :* deși lucrarea s-a publicat în a doua parte a secolului al XIX-lea, care nu face obiectul lucrării de față, ideile sale aparțin spiritului epocii prepașoptiste.
120. Text reprodus de N. C. Enescu, în *Gh. Săulescu, Dimitrie* Pop. Anton Velini, București, 1970, p. 41.
121. G. Bariț, *Scrieri social-politice*, București, Editura politică, 1962, p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

declarîndu-se împotriva „orientării unilaterale" și afirmînd necesitatea unei educații realiste — *„În sine însuși, în propria sa ființă și în mediul său înconjurător* trebuie să-și găsească elevul viața și umanitatea..." [122] *(subl. autorului)*. După cărturarii Școlii ardelene, o nouă serie de cărturari patrioți se apleacă cu răbdare, folosind un limbaj simplu și tonul sfătos al înțelepților noștri anonimi, să explice, pe înțelesul tuturor, importanța învățăturii și a educației. Un exemplu în acest sens îl constituie lucrarea *Povățuitorul tinerimei*, o adevărată *carte de cultură popularizată*. Capitolul „Învățături morale" aprofundează din unghiuri multiple *problema formării personalității umane*, străduințelor personale ale „pruncilor" el adăugînd rolul educației și al instrucției. *„Crescătoriul de prunci* cea din tîiu grijă trebue să aivă, a vărsa întru inima învățăceilor săi evlavia cătră lege și cătră *virtute... virtutea* este ca o mai mare mărturie de a arăta pre cineva, că are *minte sănătoasă*, și numai aciasta una singură pune temei de a face pre cineva mare" [123] *(subl. ns.)*. Rezultă și o altă idee : potențialul cultural de care poate să dispună orice om, indiferent de poziția sa din societate și netemeinicia inegalității între oameni, instituită pe baza privilegiilor sociale : „Ades în oameni de mică stare se află talenturi ascunse, de a putea face din trînșii oameni buni, filosofi înțelepți..." [124] Încrederea ce-o avea în capacitatea intelectuală a poporului il conduce pe autor la susținerea poziției că și românii, chiar dacă nu pot beneficia de școlile „țărilor luminate", pot înainta, prin resurse proprii, pe calea culturii : „Așa dar nu *locul face să fim mai înțelepți* și mai covîrșiți, ci aciasta mai ales *atîrnă de la voia nóstră*, vrem numai să fim aceiași, putem în tot locul fi. Vedeți, *nu e pentru fieși carele, a merge în cetăți mari și țări luminate a*

122. Stephan Ludwig Roth, *Viața și opera*, București, Editura științifică, 1966, p. 118, 119.
123. *Povățuitorul tinerimei*, p. 65.
124. *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

să învăţa, fără numai pentru aceia, carii sînt *de la Natură cu talenturi bune dăruiţi*, carii *cu statornicie* stau după învăţătură, şi *cu sîrguinţă* să îndeletnicesc întru tóte cele bune...“ [125] *(subl. ns.)*. Dar aceasta se poate realiza numai printr-o cultivare temeinică : „Așa dară *sciinţe adăpătoare de înţelepciune trebue să învăţăm*, care şi în limba maicii putem face...“, căci, „Fără creşcere şi fără *îndreptare cultivită omului* ce mai mare parte nu să póte din destul desvăli, încît ar ajunge puterile intelectului a unui prunc“ *(subl. ns.)*. Aducînd critici acelor părinţi care ignoră aceşti factori, autorul dădea prioritate factorilor care contribuie la formarea temeinică a copiilor „să fie mai isteţi, decît mai cu virtute“, punea accent pe „măestria de a vorbi bine, ...decît a lucra bine“ şi conchidea asupra direcţiilor spre care trebuie orientat procesul educativ, pledînd pentru îmbinarea „învăţăturilor“ teoretice cu cele practice. „Învăţătura naturei şi filosofia morală sînt sciinţele cele mai de îndemnare că acelea ne desfăţează pre noi cu chipurile şi frumuseţele naturei şi ale virtuţei... Mehanica. lucrarea pămîntului şi luntrarea pre ape sînt învăţături care aice le putem alătura.“ [126]

Eufrosin Poteca, primul profesor de filosofie din şcoala lui Gheorghe Lazăr, îşi formase o convingere puternică despre importanţa „educaţiei înţelepte“ pentru ridicarea culturală a românilor. Traducînd şi adaptînd pentru învăţămîntul românesc *Filosofia cuvîntului* de Heineccius, el pleda ca : ...să ne învrednicim de o educaţie înţeleaptă, lesne şi folositoare... încît şi noi Românii scăpînd odată din ocara neşciinţei... să se slăvească şi prin noi, între celelalte neamuri luminate...“ [127]

Un alt cărturar, Dimitrie Pop, discipol al lui Gheorghe Asachi, preocupat şi el de aspectele educaţiei, dez-

125. *Ibid.*, p. 59.
126. Ibid., p. 66, 72, 74-75.
127. Eufrosin Poteca, *Cuvînt... la anul 1827*, adăugat la *Filosofia cuvîntului şi a năravurilor...* de Heineccius, Buda, 1829, p. 357.

Scanned with OKEN Scanner

bătea, la mijlocul secolului trecut, sub influența lui Rousseau, în *Povățuitorul educației copiilor la amîndouă sexele,* problema „educației popoarelor... ca un izvor al fericirii lor." El făcea deosebirea între educație și învățătură, socotindu-le însă deopotrivă de importante, amîndouă „înțelepțește unite ne povățuiesc către virtute...", ambele constituind temeiul pentru atingerea unui nivel intelectual și moral ridicat : „virtutea practică căpătată prin educație și cea teoretică căpătată prin învățătură." [128]

O dată cu iluminiștii, educația și instrucția capătă un rol hotărîtor în viața unui popor angajat pe calea progresului social și cultural. Cultura școlară este investită cu valențe civilizatoare atît la nivel individual cît, mai ales, la cel social. Luptînd pentru dreptul la cultură al românilor din Ardeal, Ioan Piuariu-Molnar se pronunța și în scris pentru acest drept, luînd ca sprijin argumentația despre rolul școlii ca „piatră de temelie a unei culturi." Cu zece ani înaintea lansării manifestului program — „Suplex Libellus Valachorum" —, într-un memoriu adresat împăratului Iosif al II-lea, Ioan Piuariu-Molnar cerea înființarea de școli românești în Transilvania. În memoriul din 1814, un autentic document iluminist, el reia problema argumentînd, în același spirit, că numai pe această cale poate fi înlăturată „neștiința" care „acoperă ca o pojghiță de gheață sufletul de origine înaripat al poporului român", pentru ca „poporul român din Ardeal... să poată învăța a gîndi și în acest fel să-și așeze piatra de temelie a unei culturi mai bune." [129]

Cîteva decenii mai tîrziu, Diaconovici-Loga afirma că „Fără creștere și fără îndreptare cultivirea omului cea mai mare parte nu se poate din destul dezvăli...", [130]

128. N. C. Enescu, *Op. cit.*
129. Text reprodus de V. L. Bologa, L. Spielmann, Z. Szökegalvi-Nagy, *Date noi cu privire la activitatea lui Ion Piuariu-Molnar,* în „Studii", nr. 4, 1971.
130. C. Diaconovici-Loga, *Ortografia sau dreapta scrisoare,* Buda, 1818, p. 73.

Scanned with OKEN Scanner

iar Damaschin Bojinca, încercînd o teorie a educației, definea conceptul de „creștere" astfel : „Prin acest cuvînt creștere se înțelege și învățătura, adecă predarea ideilor, a sciințelor și a volniciei." El explica sensul cultural al educației („creșterii") — „Cultura sau fundamentul norocirei noastre ceii adevărate se introduce prin creștere." [131]

3. Mijloace de „cultivare"

Reflecțiile cu privire la rosturile formative ale culturii și la importanța educării („cultivării") omului indicau și căile eficace de realizare a acestora.

Unul dintre cele mai frecvente mijloace, de a cărui importanță ajung să-și dea seama primii cărturari români, l-a constituit cartea, în jurul ei formîndu-se de timpuriu un adevărat curent, care stimula nu numai faptul cultural ca atare (producerea și răspîndirea cărții), ci și numeroase reflecții privind importanța *cultivării* prin *carte*, vizînd astfel *rolul ei civilizator*. Începuturile modeste pe această linie pot fi consemnate o dată cu *primele elogii pentru lectură* și cu primele îndemnuri pe care modeștii ostenitori, copiștii de manuscrise, au simțit nevoia să le comunice semenilor. Transcriind diferitele cărți bisericești, ei adăugau și unele reflecții personale privind utilitatea „cetaniei". Astfel, Silvestru (Ieromonahul) de la mănăstirea Agapia afirma la 1691 că „...cine va socoti cetind va lua mult folos și multă îndrăznire către lucrurile cele bune" [132], iar Ioan Pavel (Grămăticul), care a trăit la mijlocul secolului al XVIII-lea în Moldova, încredința pe cititori, la începutul unui *Cronograf*, că „...cetind să socotești și cu mintea că ceteniia de istorii mare folos și cunoștință și

131. Damaschin Bojinca, *Op. cit., Prefație.*
132. Text reprodus de Gabriel Strempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, p. 214.

Scanned with OKEN Scanner

învățătură dă celor următori și iubitori de osteneală“ [133]. Cu aceeași convingere pentru utilitatea cărții se adresa cititorilor săi și un anume Gh. Popovici din Transilvania, în manuscrisul unui *Miscelaneu*, unde solicita acestora „ca cu dragoste să o iubiți“, argumentînd „că cetind într-însa puteți să vă folosiți... că cel ce în multe cărți cetește politicie multă agonisește...“ [134].

Reflecțiile privind importanța cărții ca mijloc civilizator de largă utilitate se întețesc o dată cu introducerea tiparului pe teritoriul românesc. Consfințind, prin acțiunea sa, acest mare eveniment din istoria culturală, Macarie era conștient de *necesitatea cărții tipărite*, idee enunțată în epilogurile primelor sale tipărituri, pe care le socotea importante „pentru glorificarea și folosul cititorilor“ ca „mîntuitoare de suflet“.

Tipărind primele cărți în limba română, Coresi avea clară ideea necesității acestei acțiuni. În epilogul *Evangheliarului* apărut la Brașov în 1560 — primul din seria cărților tipărite în limba română, păstrate pînă azi — el înțelegea să-și pună această activitate în slujba românilor de pretutindeni : „...dac-am văzut că mai toate limbile au cuvîntul lui dumnezeu în limba lor, numai noi românii n-avem... și am scris cu tiparul voao, fraților rumânilor, să fie pre învățătură“ [135]. Cu cîțiva ani mai tîrziu, în *Predoslovie* la *Evanghelia cu învățătură*, Coresi mărturisea textual că un act conștient („c-am fost cugetat“) l-a purtat pe drumul ostenitorilor în ale culturii : „C-am fost cugetat și aceasta... ca să fie mai lesne spre înțeles și către cetit cu folos și cu îndemnătură mai vîrtos celora ce vor ceti cu grijă și cu socotință...“ [136].

În *Prefața* la *Palia de la Orăștie*, Șerban și Marian, cei doi ucenici ai lui Coresi, vădesc aceleași idei îna-

133. *Ibid.*, p. 124.
134. *Ibid.*, p. 185.
135. Coresi, *Epilog la Tîlcul evangheliilor*, text reprodus în *Literatura română veche*, vol. I.
136. *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

intate privind necesitatea cărții românești, mijloc de ridicare pe o treaptă spirituală superioară a poporului român : „...că vădzum cum toate limbile au și înflurăsc întru cuvintele slăvite a lui Domnedzeu numai noi rumânii pre limbă nu avem... le dăruim voo fraților (5 cărți pre limbă rumânească), rumâni, și cetiți și nu judecare ți necetind nnainte, vă veți cu adevăr a afla mare vistiariu sufletesc“ [137].

În *Carte românească de învățătură*, tipărită în 1646 la Iași și care grupa texte importante privind „tocmelele cele bune și giudețele celor bune“, se întîlnește concepția prefațatorului cu privire la rolul cărții și în special al acestui gen de carte în instruirea unor pături largi. Cărturarul era convins că astfel de cărți („de învățătură“), „...ca o lumină luminează și arată tot lucrul celor întunecați și proști (simpli — *n.ns.*) și neînvățați“ [138].

Tot în această perioadă, la curtea domnească din Muntenia exista o poziție asemănătoare în ce privește importanța educativă a cărții și a tipografiei. Astfel, în prefața la *Molitvenic* tipărit în 1635 la Cîmpulung, însuși domnitorul Matei Basarab a ținut să se adreseze nu numai celor existenți, ci și „fraților ce vor stăpîni“ în viitor, pentru a chema să ia aminte asupra cărții care constituie „hrana sufletească“ și căreia trebuie să i se aplice o „înmulțire felurită“. În acest scop tipografia — „bogăția mai de preț și mai cinstită decît toate bogățiile pămîntești“ care „scoate rod bogat“ — trebuie „păstrată ...în întreținerea nepieritoare“ [139].

Traducînd *Cheia înțelesului*, ce apărea în 1678 la București, Dosoftei trecea în revistă cîteva dintre cele mai importante mijloace culturale fără de care era conștient că un popor nu se poate realiza la nivel național și în folosul cărora și-a îndreptat preocupările : „tipariu“

137. *Palia de la Orăștie*, București, Editura Academiei, 1969, p. 10.
138. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 157.
139. Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, București, 1939, p. 13, 15.

Scanned with OKEN Scanner

și „dascăli de tipografie", carte tipărită în baza unei selecții, „cetitul" spre „îndreptarea vieții" : „...apucatu-m-amu și cu multă usrădie amu nevoitu și *dascăli de tipografie* amu adusu... și i-amu așezatu și de iznoavă tipografie adecă *tipariu* de tipăritul cărților amu rădicatu, cu toate meșterșugurile căte au trebuitu ; și iarăși mai de iznoavă cu *totu dinadinsulu socotelă și cercetare amu făcutu*, ce carte ar fi de-ocamdată mai de folosu între nemulu noastru rumanescu a *să tipări*... va fi de îndreptare a mulți *spre folosulu sufletului nemului nostru*... Deci cu acestu daru acumpu ca cu o sculă de multu prețu, sau ca cu o comoară plină de avuție, vă dăruescu... și priimindu cu dragoste și cu osrădie *cetiți* și vă indireptați viața voastră..." [140] *(subl. ns.)*. Cel ce a fost caracterizat de Neculce drept un om „pre învățat" care „multe limbi știe" s-a străduit să călăuzească lectura cititorului, relevînd importanța folosirii de către români a cărților.

Antim Ivireanul, cărturar de frunte și îndrumător al culturii în epoca brîncovenească, concepea clar rolul tipografiei „pentru folosul țării", cînd, într-o predică, socotită testamentul său, dedică un capitol special (al 17-lea) „Pentru tipografie". „Las cu blestem și aceasta : să aibă datorie tipograful să învețe meșterșugul tipografiei, unul după altul, pentru ca să nu piară acest meșterșug din țară, nici să se părăsească lucrul cărților pentru folosul țării și pentru ajutorul casei" [141].

În *Predoslavia către cetitori* la *Cărare pe scurt,* tradusă în 1685, „pre limba rumănească, pre folosul și întrămare neamului nostru rumănescu", Popa Ioan din Vinți se pronunța lapidar și convingător cu privire la foloasele cultivării prin carte : „...Ce de-ți iaste dragă carte cetește, ascultă și învață, că pre cale dreptă ca aceia te va povățui pre care de vei îmbla dobândi-vei numa buni..." [142].

140. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 220-221.
141. Antim Ivireanul, *Opere*, p. 336.
142. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 276.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea utilității cultivării prin carte apare frecvent în reflecțiile celor mai de seamă cărturari ai epocii feudale. Miron Costin avea o concepție clară în această direcție. Afirmația din *De neamul moldovenilor* „că nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viiația omului zăbavă decîtu cetitul cărților" este completată de convingerea din poemul *Viiața lumii* că „...mai vîrtos să înțelegi ce cetești, că a ceti și a nu înțelege ieste a vîntura vîntul sau a fiierbe apa" [143]. După ce Dosoftei „tălcuise" (tradusese — *n. ns.*) *Psaltirea în versuri*, „să poată trage hiria omului către cetitul ei" [144], un alt erudit, Dimitrie Cantemir se exprima în favoarea lecturii, socotind-o drept calea importantă pentru înlăturarea „neștiinței". Într-o frază de o convingătoare conciziune, el atrăgea atenția asupra „necunoștinții" (ignoranței — *n.ns.*), consecință directă a lipsei de „citeală a cărților". „Iară celora ce niciodată pre slove au căutat — spunea Dimitrie Cantemir — măcar că viderea ochilor mai ascuțită s-au păzit, însă neștiința și întunerecul și în tartarul necunoștinței i-au vîrît" [145].

În aceeași perioadă, alte reflecții se adaugă demonstrației cu privire la utilitatea cărții, ca, de pildă, prefața la *Întîia învățătură pentru tineri*, din 1726, de unde aflăm că: „Știut lucru iaste cît folos aduce cetirea cărților politicești (adică lumești), cele ce cuprind întru sine multe feluri de învățături a bărbaților celor înțelepți, întru toate cele ce sînt de trebuință către viața cea omenească, mai presus de aceasta îndestulează pe iubitorii de istorii, de trebuincioase gheografie și de alte folositoare științe" [146].

---

143. Miron Costin, *Op. cit.*, p. 13 și 115.
144. Dosoftei, *Psaltirea în versuri, Cuvînt înainte*, București, 1887, p. 5.
145. D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. II, București, Editura pentru literatură, 1965, p. 78.
146. Text reprodus de I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I, București, 1907, p. 625.

Scanned with OKEN Scanner

În perioada de formare a culturii moderne, cartea ca mijloc civilizator ocupă un loc central în teoria și acțiunea de iluminare, devenind unul din *factorii culturali* de importanță majoră. Din mijloc de *cultivare* (de care beneficiau un număr redus de indivizi, și aceștia, în majoritatea cazurilor, din rîndul păturilor înstărite) cartea devine mijloc de *culturalizare* (vizînd poporul). Tradiția pe linia culturii cărții, pe care umaniștii renascentiști români o instituiseră cu migală și perseverență, este amplificată, învățații iluminiști exaltîndu-i, peste posibilități, virtuțile. Peste posibilități, căci, oricît de mult entuziasm ar fi captat, acesta nu se putea substitui unui fapt obiectiv, analfabetismul, care împiedica pătrunderea cărții pînă la păturile cele mai largi ale poporului. Oricum, demonstrațiile în favoarea cărții, de orice tip, dar mai ales a aceleia de *tip popular*, se înscriu ca un element proeminent în acțiunea de culturalizare desfășurată cu asiduitate. Pentru cărturarii Școlii ardelene, „cartea" și „învățătura" devin „mijloacele unui salt istoric", după cum spunea, sugestiv, Lucian Blaga. Într-o scrisoare din 1806, Samuil Micu arăta care este rolul cărții, ca armă pentru „luminare": „Și cărturarii români nu vor putea duce la înțelepciune pe cei neînvățați și simpli altfel decît *prin cartea care să li lumineze mintea... prin cărți* mai ușor se poate face aceasta..." [147] *(subl. ns.)*. Apelul program pe care Constantin Diaconovici-Loga îl adresa tuturor pentru „luminarea neamului, intitulat *Chiemarea la typărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor*, ce apărea la Buda în 1821, fixa printre cele trei obiective fundamentale și tipărirea de cărți „de tot feliul", acordînd cărții o valoare educativă importantă, căci în ea „se află scrisă" cum trebuie înlăturată „neștiința", „prostietatea", „cum trebue fiește carele om să se poarte către cel deaproape al său, cu înțelepciune și cu dreptate".

147. Text reprodus de N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. III, partea I-a, ed. a II-a, București, 1933, p. 181.

Scanned with OKEN Scanner

Amploarea deosebită pe care epoca luminilor o imprimă acestui fapt de cultură, exprimat într-o diversitate de genuri, solicită cărturarilor o atenție deosebită nu numai pentru carte în general, atenție exprimată în simple elogii. Ca instrument principal de cultivare a indivizilor, dar mai ales a „nației", cartea își dovedește eficiența prin tot mai multe *modalități de exprimare*, prin *genuri* diverse, de a căror utilitate încep a-și da seama tot mai mulți dintre cugetătorii noștri.

Concepînd cărți de îndrumare pentru țărani, Ioan Piuariu-Molnar împărtășea cititorilor săi, pe lîngă cunoștințele de utilitate practică, și cîteva reflecții cu privire la importanța lecturii bazate pe înțelegerea conținutului, spre „folosul cugetului" : „Căci ce iaste cetirea fără de dulceața luării aminte ? și ce iaste alergarea cu ochiul pre o carte fără a lua folosire ? Cu adevărat nu iaste altceva fără numai un sunet ce au trecut repede peste puterile înțălegerii, fără de a lăsa vreo lucrare de folos cugetului" [148], afirma el în „Prefața" la *Economia stupilor*, apărută la Viena în 1785.

Preocupat, ca și Ioan Piuariu-Molnar, de a găsi genul de carte accesibil maselor de țărani, Petru Maior transformă „Predicile" și „Didahiile" în cărți cu mesaj în primul rînd educativ. În *Didahiile*, ce apăreau la Buda în 1809, el se pronunța cu privire la rolul acestei cărți în „învățătura cea pentru creșterea fiilor... ca... părinții, mai cu deadins auzind datoria carea o au ei spre creșterea fiilor săi... și cu aceia se deșteaptă și se îmbărbată spre datornica creștere a fiilor..." [149].

Încep a se enunța opinii cu privire la unele *genuri precise* de literatură : beletristice, filosofice, științifice și la rolul lor educativ. Astfel, în concepția lui Barbu Paris Mumuleanu *poezia* ilustrează, pentru orice popor, începutul civilizației : „Această (poezia — *n. ns.*) este cea dintîi învățătură a oamenilor și prin poeți și poezie

148. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 308.
149. *Ibid.*, vol. III, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

s-au deșteptat toate neamurile“ [150]. Ideea apare curînd și la Ion Heliade Rădulescu. În articolul *Pentru poezie* din 1832 el declară poezia „sora meșteșugurilor și a filosofiei“, tot atît de indispensabilă civilizației: „Cînd meșteșugurile vor ajunge netrebuincioase civilizației, cînd filosofia va înceta de a spune legile la societăți, numai atunci poezia va pierde imperiul său. Așadar nu este ea așa de vecinică ca civilizația... ?“ [151]. Primul teoretician și critic literar român, Heliade Rădulescu se oprește mai pe larg asupra rolului civilizator al culturii în general, al literaturii în special. Afirmînd importanța creației originale în viața unei națiuni — „...fără cărți naționale, fără literatură națională nu poate exista nici patrie, nici patriotism, nici naționalitate“ [152] —, el înțelege *sensul civilizator al cărții*, afirmînd că „Națiia ce posede mai multe și mai bune asemenea cărți ce înalță sufletul, ce pot deslega problemele cele mai dificile ale umanității, ce preîntîmpină marile societăți, ce pot libera pe om de sclavia ignoranței, de sclavia sărăciei materiale și spirituale, acea nație este cea mai civilizată și posede civilizația cea mai durabilă“ [153]. Potrivit viziunii sale mult mai largi, care situează cultura națională în contextul culturii universale (europene), Heliade adăuga la ideea cu privire la „cărțile naționale“ pe aceea a „cărții universale“. Programînd formarea, prin traducerea unor capodopere, a unei „Biblioteci universale“, în „Chemarea“ ce o lansează în 1846 arăta „cît folos poate aduce națiunii această faptă“, facilitînd accesul la „cei mai remarcabili autori antici și moderni, ale căror scrieri au contribuit *spre împlinirea* faptei mari a *civilizațiunii* spre *formarea minții și inimei umane*, spre *perfecția omului*. Fără niște asemenea

150. Barbu Paris Mumuleanu, *Scrieri*, Editura Minerva, 1972, p. 82.
151. „Curierul românesc“, nr. 74, 1832.
152. Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, București, Editura Tineretului, 1969, p. 20.
153. *Ibid.*, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

scrieri nu e literatură, nu e *progres*", iar mai departe, „Prin înmulțirea cărților alese *se răspîndesc luminile și cunoștințele*" *(subl. ns.)* [154].

Asupra importanței traducerilor s-au mai pronunțat, deși nu cu atîta intensitate, și alți cărturari iluminiști, Ion Barac și Grigore Pleșoianu, de pildă, printre primii traducători moderni care evidențiau rolul traducerilor. Dorind să participe „cu ceva și spre regenerația nației", Pleșoianu vedea în cărțile traduse"... adevăratul *mijloc* prin care o să se rîdice și literatura românească, ce trage după sine *luminarea, deșteptarea și fericirea nației*, și care numai ea o poate așeza între națiile luminate..." *(subl. ns.)* [155]. Ion Barac, traducător și versificator popular care-și închina operele „neamului mieu celui românesc", sublinia, de asemenea, importanța traducerilor : „foarte de lipsă este *a lumina și limba noastră și toată nația* noastră cea română prin tălmăcirea și darea la lumină a cărților de mai multe feluri, urmînd celorlalte nații luminate și cu toate bibliotecile îmbogățite" *(subl. ns.)* [156].

Primul fabulist român, Dimitrie Țichindeal, așeza *fabula* la începutul civilizației : „Fabula este cea mai dintru întîi mlădiță... a pătrunzătoarei minți omenești. Cu aceasta mari oameni, ca să facă fiesce căruia simțitoare înaltele, prețuitele și de comun folositoarele științe, s'au ajutorat" [157] și recunoscîndu-i un mare rol educativ : „căci învățătura care în moralul fabulelor se află, de mare folos, prețuire și lățire, cuprinzînd în sine toată moralicească filosofie, înaltele reguli și îndreptări politicești este" [158].

---

154. Ibid., p. 196 și 199.
155. Text reprodus de G. Bogdan-Duică în *Omagiu lui C. Dimitrescu-Iași*, București, 1904, p. 149.
156. I. Barac, *Prefață* la *Halima*, 1836, p. III.
157. Dimitrie Țichindeal, *Filozofice și politice prin fabule învățături morale, Înainte cuvîntare*, București, 1898, p. IV.
158. Dimitrie Țichindeal, *Filozofești și politicești prin Fabule moralnice învățături, Prefață*, Buda, 1814.

Scanned with OKEN Scanner

Tot în această perioadă încep să apară referiri cu privire la *importanța filosofiei și științei* ca mijloace de cultivare. Astfel în *Învățătura metafizică* Samuil Micu, punînd temeiul unei filosofii laice, raționale, în opoziție cu „încurcăturile sholasticilor", insista asupra importanței filosofiei în educarea tineretului, care „nu trebuie oprit... de la desfătarea metafizicii", deoarece „această învățătură... folosește să ajungă ei ca să poată ales gîndi..." [159].

În același spirit rațional Samuil Micu evalua știința ca „o săvîrșire din săvîrșirile cele mai alese și mai de folos ale înțelesului" ; prin ea putem să „ispitim pricinile lucrurilor și cercăm pentru ce fieste lucru este. Că știința este avut și obicinuire a arăta cele ce zici" ; ajută la a se explica „legătura și unirea care au lucrurile unul cu altul" [160].

Cînd Radu Tempea alcătuia la Sibiu, în anul 1797, o *Gramatică românească* el avea o viziune largă atît asupra științei, în care vedea un tot unitar al diferitelor sale ramuri (poziția precumpănitoare avînd-o „măiestria gramaticească") — „Toate științele așa sînt unele cu altele legate, cît una fără alta bună și temeinicioasă săvîrșire nici într-un chip nu poate da" — cît și asupra rolului educativ al acesteia — „...este cheea care dintru întunerecul necunoștinții ne deschide ușa prin carea venim la lumina înțelepciunii..." [161].

Într-o scrisoare din 1824, Eufrosin Poteca se pronunța pentru prioritatea în școala națională a filosofiei și matematicii, pe care le socotea „temeiul celorlalte științe și fără de care un neam nu poate fi luminat" [162], revenind apoi, în diverse ocazii, pentru a arăta „scoposul filosofiei" — „este fericirea omenirei pre pămînt" — și „folosul" ei — „ne slujește ca o lumină povățuitoare la toate sciințele..." și mai ales pentru „mintea

159. Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, p. 73.
160. *Ibid.*, p. 204-205.
161. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 395.
162. „Revista nouă", 1888, p. 427.

Scanned with OKEN Scanner

noastră“ care „neîncetat are trebuință de hrană duhovnicească neîmputinată...“ [163].

O definiție și o apreciere valorică asupra filosofiei întîlnim și la I. Heliade Rădulescu. În *Gramatica* el scria că „Filosofia este lumină, adevăr și îndreptare“ [164], situînd filosofia în rîndul mijloacelor civilizatoare.

În prospectul pe care Ion Barac îl tipărea, în 1836, la Brașov în sprijinul revistei „Foaia Duminicii“, primul redactor al acestei reviste preamărea „împărăția nemăsurată“ a „științei noastre cei omenești întru toate ramurile“ și pleda pentru înstăpînirea acesteia în „veac“. „Lățirea cunoștințelor celor folositoare este darul cel mai frumos ce să poate face veacului său... Nemăsurată este împărăția științei, că cuprinde lumea toată...“ [165].

În concepția ctitorilor culturii române moderne *presa* devine un mijloc de cultivare și de răspîndire a cunoștințelor, tot atît de important ca și cartea. *Înștiințarea* din 1814 de la Buda, lansată, după presupunerea lui Iosif Pervain nu de un anume Alexie Lazaru ci de Zaharia Carcalechi — părintele primei reviste românești, „Bibliotecă românească“, ce avea să apară peste șapte ani tot la Buda — afirmă cu claritate această idee. „Toate neamurile Evropei, ceale deșteptate, au aflat, cum că a scrie *Gazete* sau Novele și acele a le împărtăși oamenilor neamului său, e *cea mai încuviințată mijlocire dea lumina noroadele,* ...nu numai se desfătează inima și mintea omului... cît pururea se luptă spre știință și spre agonisirea de cunoștințe noao, ci și sufletul se îmbunătățează...“ [166] *(subl. ns.)*. Ideea este prezentă apoi și în apelul-program al lui Zaharia Carca-

163. Eufrosin Poteca, Prefață la *Filozofia cuvîntului și a năravurilor...* de Heineccius, Buda, 1829.
164. I. Eliad (I. Heliade Rădulescu). *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 134.
165. Text reprodus de I. Pervain, *„Foaia Duminicii“*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“, Philologica, fasc. 2, 1961.
166. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 104-105.

Scanned with OKEN Scanner

lechi, ce-l adresa „către cetitori", în primul număr al „Bibliotecii românești", tipărită „pentru mulțămirea a toată starea omenească... spre lauda némului, spre binele patriei". Prima revistă românească venea în întîmpinarea aspiraţiilor poporului către cultură, propunîndu-și să servească „bunătatea inimii ce ai spre cultivare", subliniind, în acest context, că numai „prin cetania cărților celor de cultură", oamenii își pot „îmbogăți mintea cu cugete omenoase și cinstite", și se pot „smulge din prostia la care nedreptatea vremilor ne-au adus... [167]. În 1817, un alt român înflăcărat, Teodor Racoce, înțelegea că a sosit vremea ca și „românii socotiți de împreună fac o nație... a fi părtașă culturii acelora lalte neamuri Evropei" să aibă „Novele sau gazete românești". Răspîndind la Lemberg *Înștiinţare pentru Gazetele românești*, afirmă de asemenea, rolul civilizator al presei : „Gazetele sau înștiințările de obște sunt organul tuturor bunelor învățături, a înfrumusețării limbilor și a politurii (politicii) neamurilor" [168].

De altfel, toate numerele-program ale primelor noastre reviste avansează idei notabile cu privire la rolul civilizator al presei. În *Înștiinţarea* de la începutul anului 1829 prin care se anunța apariția „Curierului românesc" întîiul periodic din Muntenia, I. Heliade Rădulescu stabilea menirea acestuia de a contribui la „creșterea și sporirea literaturii rumânești". Cînd Gh. Asachi înființa „Albina românească", prima revistă din Moldova, el explica cititorilor numărului inaugural că acest act de cultură („așezămînt") are un dublu rol pe linia emancipării noastre culturale : „de a ne cîștiga un loc în rîndul popoarelor civilizate — se ne putem face și moralicește mădulări folositoare ale familiei Evropiene" — și de a folosi ca mijloc educativ — „mijloc înlesnitoriu prin carele să poată nația noastră cunoaște îmbunătăți-

167. „Bibliotecă românească" nr. 1, 1821, Buda.
168. Text reprodus după I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicei românești ardelene*, Sibiu, 1926, p. 32.

Scanned with OKEN Scanner

rile și înaintările mintei omenești... [169]. Dacă în cazul „Albinei românești" desprindem prioritatea ideii privind *valoarea informativă* a presei ,în numărul program din revista „Icoana lumei" (înființată în scopul popularizării cunoștințelor) Asachi ne relevă un sens mult mai profund și mai operant al revistelor de cultură, cărora le pune în sarcină „luminarea națională a compatrioților", o „practică" și „obștească luminare a poporului și a tinerimei" [170], sau, în cazul „Alăutei românești", o altă revistă de cultură înființată de către Asachi, formarea unei „culturi a literaturei românești", după cum stă scris într-un număr din anul 1837 al acestei reviste.

169. „Albina românească", nr. 1, 1829, Iași.
170. „Icoana lumei", nr. 1, 1840, Iași, *Către cinstitul public.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL IV

REFLECȚII ASUPRA SPECIFICULUI NAȚIONAL AL CULTURII

Preocuparea pentru propria cultură, prezentă la aproape toți cărturarii noștri, a apărut mult înaintea epocii moderne. Curentul „național", ce începe să-și contureze cîteva din tendințe încă din secolul al XVI-lea, ca o depășire a slavonismului, devenit insuficient pentru afirmările la care tindea conștiința poporului român, în plin proces de maturizare, și-a pus amprenta și pe reflecțiile care vizau constituirea și evoluția culturii autohtone.

Primele contribuții la evidențierea trecutului glorios al strămoșilor poporului român aduse de cei dintîi cărturari umaniști aveau să fie extinse pînă la idealizare de către umaniștii iluminiști și încadrate într-o amplă teorie cu privire la cultura națională pe care aceștia o întemeiază.

Scrutarea trecutului istoric și descoperirea faptelor semnificative de cultură, îmbinate cu un puternic curent de cultivare a limbii naționale, aveau să conducă din vreme pe gînditorii români la descoperirea sensului civilizației românești în determinațiile sale naționale și universale, punîndu-se astfel bazele unei *conștiințe culturale* ce devine element dominant al conștiinței naționale conturată în prag de epocă modernă.

Această conștiință de sine, devenită curînd o permanență a ideologiei românești, era orientată încă de la început spre trezirea interesului pentru valorile autoh-

tone și a încrederii în perenitatea acestor valori, spre stimularea încrederii în posibilitatea unor creații naționale durabile, pe temeiul propriei experiențe, avînd în față și exemplele ilustre ale unor popoare înaintate.

1. Semnificația culturală a trecutului

Cercetarea și prețuirea culturii antice, caracteristici principale ale întregului umanism, ocupau un loc important la primii umaniști români, care au descoperit în trecutul istoric argumentul cultural și ideologic cel mai important pentru demonstrarea superiorității civilizației românești. Acest argument se traducea în teoria romanității, continuității și unității poporului român, teorie care începe a se contura încă în prima parte a secolului al XVI-lea, înaintea marilor cronicari cărora multă vreme istoriografia le-a atribuit prioritate în afirmarea acestei teorii.

Înaintea marilor noștri umaniști, Neagoe Basarab intuia rolul educativ al istoriei. În *Învățăturile* sale el îndruma pe contemporani către deslușirea exemplelor bune oferite de istorie (reprezentată, după vederile sale, de „împărați") și a lecțiilor pe care aceasta le oferă: „Deci să ascultați și să înțelegeți de viața lor și vă veți înțelepți, de veți lua aminte cu socoteală întru plecăciune inimilor și sufletelor voastre... ia aminte de vezi și să știi cum le-au fost începutul împărățiii lor și cum le-au fost împărățiile și cum le-au fost și sfîrșitul" [171].

La 1561, în a sa *Proclamație* ce îndemna la lupta împotriva turcilor, Despot-Vodă afirma, pentru prima oară în istoria culturii noastre, mîndria descendenței romane a poporului român. Prin chemarea și rostirea sa răspicată: „...împreună cu voi, vitejilor de neam războinic ce vă coborîți din vitejii romani... ne vom face cunoscuți lumii întregi ca adevărați romani și coborîtori

171. *Op. cit.*, p. 139.

Scanned with OKEN Scanner

din aceea..." [172], el deschidea seria afirmațiilor și apoi a demonstrațiilor *în sprijinul emancipării sociale și culturale* a românilor pe temeiul filiației la o civilizație prestigioasă. Se deschidea astfel o perspectivă istorică din care poate fi discutată apartenența românilor la cultura europeană. Tema aceasta se profilează cu o preponderență copleșitoare în întreaga noastră gîndire. Ea este purtată de cronicari, de D. Cantemir și stolnicul Cantacuzino către iluminiștii secolului al XVIII-lea și al XIX-lea, care-i vor imprima plenar dominanta națională.

Începînd prin a se angaja ca, în realizarea „letopisețului nostru", să folosească cea mai eficace cale, aceea care-l poate feri de a se „afla scriitoriu de cuvinte deșarte", Grigore Ureche nu-și adresa numai un îndemn, ci prefigura, cu mai bine de trei secole în urmă, *sensul istoriei și culturii* unui popor, a poporului român în speță. Odată fixată în valori scrise („izvoade"), prin strădania („nevoința") scriitorilor, istoria („rîndul și povestea") depășește faza înmagazinării de fapte, căpătînd adînci *semnificații educative:* „să rămîie feciorilor și nepoților să le hie de *învățătură*, despre cele rele să se ferească și *să să socotească* (înțelepțească — *n. ns.)*, iar despre cele bune să urmeze și să să învețe și *să să îndirepteze*" [173] *(subl. ns.)*. Punînd în circulație o astfel de idee, cărturarul patriot înțelegea s-o aplice în folosul neamului său, pornind, „cu multă nevoință (străduință — *n. ns.)* cetind cărțile și izvoadele (însemnările — *n. ns.)* și ale noastre și cele striine", la închegarea cronicii sale, ce trebuia să se afle în consonanță cu *rolul cultural* atribuit de Ureche scrierilor istorice: „ca să nu să înnece a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat" [174].

Continuînd aceste idei, Miron Costin își afirma convingerea „...că letopisețele nu sînt numai să le citească omul, să știe ce au fostu în vremuri trecute, ce mai

172. Text reprodus în *Literatura română veche*, vol. I, p. 281-282.
173. Grigore Ureche, *Op. cit.*, p. 63.
174. *Ibidem*

multu să fie de învățătură, ce iaste bine și ce iaste rău...“ [175], iar în *Predoslovia către iubitul cetitoriu* se pronunța cu privire la utilitatea și accesibilitatea „științei“ istorice : „Acea știință de care grăiesc ție, iubite cetitoriule, prea lesne fieștecine o poate agonisi cu cetitul istoriilor“ [176].

Ca și Miron Costin, care vedea în istoria poporului „oglinda“ trecutului său și motiv pentru îndemnuri patriotice („și te privește de unde ești“), D. Cantemir deslușea în istoria românilor adînci semnificații pentru prezent : „...ca într-o oglindă curată, chipul și statul, bătrînețele și cinstea neamului său privindu-și, îl sfătuesc ca nu în trudele și sîngele moșilor strămoșilor săi să se mîndriască, ce în ce au scăzut din *calea vredniciei*, chiar (clar — *n. ns.)* înțelegînd urma și bărbăția lor rîvnind, *lipsele să-și plinească* și să-și aducă amente că precum o dată, așa acumu, tot aceia bărbați sînt, care cu multul mai cu fericire au ținut cinstești (cinstiți — *n. ns.)* a muri decît cu chip de *cinstea* și de *bărbăția* lor, nevrednic a trăi“ [177] *(subl. ns.)*.

În spiritul cronicarilor, Cantemir investea și el pe cărturarii istorici cu funcția nobilă de a imortaliza valorile civilizației, devenind prin „nevoința“ lor „scriitorii lucrurilor“ și „înnoitori“.

Dacă cei dintîi umaniști români au fost primii care au înțeles lecția ce o oferă istoria unui popor ce-și trasează un mod autonom de existență, începînd cu iluminiștii — care aduc în centrul preocupărilor intelectuale problema originii, continuității și unității poporului român — istoria devine un *element activ de cultură*, un argument convingător și un mijloc dinamizator al energiilor creatoare. Începea a se institui o *atitudine culturală valorizatoare*.

175. Miron Costin, *Op. cit.*, vol. I, p. 191.
176. *Ibid.*, vol. II ,p. 55.
177. Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, tomul VIII, București, 1901, ed. Gr. G. Tocilescu, p. 180.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd Samuil Micu constata starea de decădere în care ajunsese „neamul" românesc, aducea în sprijin, pentru a demonstra inevitabilitatea ridicării prin cultură („învățătură"), exemplul „celor de demult" : „...privind la cei de demult ai neamului său de părinți, să nu facă de ocară mărimea acelora care erau oameni învățați, oameni războinici, oameni viteazi, oameni care sus căuta..." [178]. Aaron Florian alege din trecutul istoric pe Mihai Viteazul drept model al conducătorului, care înțelege să se pună în slujba progresului și care „a înlesnit *înaintările civilizației* și a făcut să crească binecuvîntarea pe unde era să se semene blesteme". Printr-un raționament surprinzător de actual,Aaron Florian punea accent asupra uneia dintre condițiile importante pe care trebuie să o îndeplinească o națiune pentru a se civiliza : „Unind pe toți rumânii într-un tot, restatornici Dacia veche, făcu o nație mare, vrednică de a fi recunoscută de alte nații, demnă de a se apăra și în stare de *a se civiliza*" [179] *(subl. ns.)*. În același fel procedează și N. Horga-Popovici, alegînd momente semnificative care-i prezintă pe români în lupta pentru demnitate și libertate națională, în scopul de a le releva calitățile morale și spirituale care-i situează la înălțimea strămoșilor, scoțînd în evidență sensul educativ al istoriei : „...tot fealuri de învățături sînt bune, iară învățătura povestii historicești e mai bună și mai folositoare, pentru că dintru aceasta poți ști cele trecute și cele viitoare" [180].

Ideea stolnicului Constantin Cantacuzino privind cele trei *trepte* („stepene") *de dezvoltare* din istoria și cultura românească : „adecăte urcarea, starea și pogorî-

178. Samuil Micu, *Istoria, lucrurile și întîmplările Romanilor*, text reprodus de I. Lungu, *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, București, Editura Academiei, 1957, p. 141.
179. Florian Aaron, *Idee repede de Istoria Principatului Țării Românești*, tom. II ,București, 1837, p. 317, 319.
180. N. Horga-Popovici, *Oglinda arătată omului înțelept...*, Buda, 1807, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

rea...", idee ce aparținea unei largi concepții regeneraționiste, a „veșnicei întoarceri", existente în gîndirea europeană, reapare la Chesarie de Rîmnic. „Prefața" la *Mineiul* pe luna noiembrie 1778 constituie un exemplu de aplicare a acestei concepții, inaugurîndu-se, astfel, *începutul acțiunii de periodizare a culturii românești*, cu mult înainte deci de apariția primilor teoreticieni consacrați care s-au aplecat stăruitor asupra istoriei noastre sociale și culturale (M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. D. Xenopol etc.). Pentru trecut, marele cărturar fixează trei epoci („epohasu"-ri) importante: „Trei epohasu adecă vécuri însemnate au avutu Țara Rumânească: Unu vécu au fost întru carele s-au luptatu cu războae; altulu întru carele s-au începeutu zidire mănăstiriloru celoru domnești; altulu întru carele s-au începutu tâlmăcire cărțiloru dupre slovenie pre limba rumânescă...". O astfel de evoluție își află încununarea în cea de-a patra epocă, cea cu care era contemporan și care se distinge prin alte „cîștiguri" în folosul consolidării faptelor de cultură și a „oblăduirii" culturale: „Fără nici o sfială pociu numi epohi alu patrule, adecă vécu însemnatu, véculu de acumu alu Țării Rumânești căci... s-au învrednicitu țara a cîștiga în scrisu de la pre puternica împărăție așezămînturi pentru a sa oblăduire" [181]. Ideile generale privind inevitabilitatea schimbării societăților (civilizațiilor), dezvoltate pe larg în prefețele altor *Minee*, le aplică și civilizației românești în care deslușește fenomenul *întrepătrunderii elementului de permanență cu cel de prefacere*: „Asemene și oblăduire Țării Rumânești, fiindu și mai multu supusă suptu nestatornică pravilă a lucrurilor omenești, fiindu curgere ci prinu rîpe și pietre ascunse, avîndu țărmurile ei fără limanuri. ...Întru acestu feliu de grabnice mutări s-au aruncatu soarta Țării Rumânești... Acumu iarăși o suflare de vîntu cu liniște... au adusu curgere oblăduirii Țării la matca sa, au opritu vînturile, au poto-

181. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 227.

Scanned with OKEN Scanner

litu valurile... Țara Rumânească s-au asemănatu acumu cu pasăre ce să numește Finixu...“ [182]. Este evidentă concepția cu privire la transformările ciclice ale lumii, concepție ce amintește de Giambattista Vico.

Reflecții teoretice în legătură cu *tradiția istorico-culturală* a poporului român, ce apar cu pregnanță la începutul epocii moderne, fuseseră emise și înainte, de cîțiva cărturari umaniști ca de pildă Udriște Năsturel, cărturar de vastă erudiție, figură proeminentă în timpul lui Matei Basarab. El cînta în versuri „vitejescul neam al Basarabilor“, dorind reînvierea epocii de strălucire culturală a lui Neagoe Basarab. De pe poziții asemănătoare stolnicul Cantacuzino evidenția existența „lucrurilor și faptelor celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat“, fapte ce au fost însă neglijate, lăsate „în prăpastia uitării“. El pleda pentru consemnarea faptelor de cultură din trecut: „Toată învățătura și știința descoperindu-se și în lumină punîndu-le... ca să putem încă cunoaște și să știm lucrurile bunurilor... a vrednicilor...“ [183]. Poate fi descifrat astfel, încă din secolul al XVII-lea, un început de conștiință pe linia *tradiției culturale*.

Demonstrațiile gînditorilor iluminiști privind necesitatea emancipării naționale denotă prezența unor elemente de *conștiință a trecutului cultural* al poporului român. În concepția lui Grigore Rîmniceanu, românii se disting, ca și alte popoare europene, prin virtuți creatoare de valori.

Ca discipol al cărturarilor Școlii ardelene, devenită element forte pentru edificarea demonstrației privind superioritatea descendenței și ascendenței civilizației românești, Damaschin Bojinca apelează la „istoria Romanilor“ ca deținătoare a elementelor originare de cultură. Aceasta cuprinde „în sine *datinile* sau *obiceiurile* strămoșilor noștri“ păstrate peste veacuri, „dintre care

182. *Ibid.*, p .235-236.
183. Cornelia Comorovschi, *Literatura umanismului și Renașterii*. vol. 3, București, Editura Albatros, 1973, p. 289.

multe pînă azi se țin în sînul Românilor", constituind dovada continuității în cultură — „care... și mai temeinice *mărturii* sînt decît ori ce adeveruri istoricești, cum că Românii sînt strănepoții vechilor Romani" [184] *(subl. ns.)*.

De pe poziții profund patriotice, ripostînd unor simptome de cosmopolitism ce trebuie să-și fi făcut apariția încă din vremea sa, Gh. Asachi împlînta cultura națională ce se înfiripa în tradiția de cultură a poporului: „Cultura și fericirea nu stă în schimbarea portului, în mania de a se lepăda de vechime și de a lua orice lucru străin și nou, ci în respectul aducerii aminte a strămoșilor" [185]. Într-una din lucrările sale de mai tîrziu *(Cvestiea învățăturei publice în Principatul Moldovei)*, Asachi avea să-și dovedească prețuirea pentru trecutul cultural al „strămoșilor", aducînd în actualitatea ce hotăra drumurile sigure ale culturii naționale momente de început ale acestui drum, fapte de cultură autentică.

Prefațîndu-și *Însemnarea călătoriei*, Dinicu Golescu făcea și un bilanț al culturii românești, socotind că faptele de cultură din decursul a cîteva secole de existență a românilor se pot constitui în argumente convingătoare în opera de „luminare" ce și-o propunea alături de contemporanii săi. Dar, un astfel de excurs mai avea și o altă semnificație, pe care o putem ușor bănui, căci, în fața exemplelor de civilizație pe care „Evropa cea luminată" le dezvăluia ochiului iscoditor al călătorului, patriotul și lucidul cărturar Golescu simțea nevoia să riposteze cu echivalente autohtone, oricît de modeste ar fi părut ele. Așadar, din cuvîntul „Cătră cititor" aflăm că Golescu fixa într-un notabil *patrimoniu cultural* cele mai temeinice contribuții"... școale naționale s-au așăzat, cînd și filosofia în limba românească a vorbi acuma întîi s-au început prin... Eufrosin Poteca. ...multe tălmăciri de cărți în limba națională și mijloace spre folosul luminii... pă-

184. Damaschin Bojinca, *Înștiințare la Diregătoriul bunei creșcere*, pagina de încheiere (nenumerotată).
185. „Albina românească", nr. 55, 1843.

Scanned with OKEN Scanner

rintele Chiril... pre aducătorul tipografiii Matei Basarab Vvd, pre așăzătorii de Școale... Matei Basarab... și pe întîiul izvoditor al grămăticii Ioan Văcărescu *)... și pre alți începători și săditori de orce bine, și iubitori de om, și folositori de obște...“ [186].

Pledînd în favoarea constituirii unei culturi naționale, pentru care „și mijloace spre învățătură, scriere și tipărire avem“, Eufrosin Poteca apela și el la exemplul faptelor de cultură din trecut, cînd înaintașii „persoane luminate“ au tălmăcit și tipărit cărți în limba română, evocîndu-l, astfel, pe Gh. Lazăr (intrat imediat după moarte în rîndul exemplelor ilustre ale istoriei culturale) care „s-a îngrijit de școală, filozofie și științe omenești“ [187].

Pentru a întări ideea de regenerare a culturii naționale, Barbu Paris Mumuleanu își lua drept sprijin fapte autentice de cultură din trecut, oameni care „au stătut vrednici de toată lauda în istorie... pre cei mai strălucițí bărbați ai neamului nostru“ [188], printre care îi amintește pe Ienăchiță Văcărescu, Petru Maior și D. Țichindeal, a căror operă se cuvine a fi cunoscută și continuată.

Într-o *Cuvîntare* din 1843, Petrache Poenaru făcea, de asemenea, o trecere în revistă a culturii românești. Fiind conștient de evoluția istoriei în care „cercetează deosebitele perioade ale culturii“, el scrutează de fapt „istoria culturii“ românilor, încercînd o periodizare a acesteia. În trecutul culturii românești el distingea o primă perioadă — „întîia strălucită stare a culturii“ (referindu-se la epoca stăpînirii romane), cînd exista o „înflorire a artelor și a științelor“ — după care a urmat

*) În acea vreme Golescu nu avea cum să știe că „întîiul izvoditor al grămăticii“ a fost D. Eustatievici al cărui manuscris a fost valorificat abia în anii noștri.

186. Dinicu Golescu, *Însemnare a călătorii mele*, București, Editura Eminescu, 1971, p. 17-18.

187. Eufrosin Poteca, *Cuvînt la examenul public în școala de la Sf. Sava*, 20 iulie 1827, reprodus de G. Dem. Teodorescu, *Viața și operile lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, p. 53.

188. Barbu Paris Mumuleanu, *Op. cit.*, p. 90.

Scanned with OKEN Scanner

o îndelungată „întunecare", ce a durat pînă cînd limba română s-a înstăpînit în școală și o a doua perioadă, cînd „începe a se mai auzi și limba română pe catedra de înalte științe", referindu-se la Gh. Lazăr, fondator de „strălucită stare a culturei". El avea în vedere, supradimensionîndu-i importanța, școala pe care Lazăr a înființat-o și care a însemnat „un centru de lumini de unde se răspîndiră raze care înflăcărară în inimile românilor zelul de cultura limbii lor" [189].

Ocupîndu-se pe larg de evoluția „civilizației omenirei", Simeon Marcovici se oprea și asupra „temeiurilor civilizației" la români. În încheierea articolului *Civilizația*, publicat în 1837, el se referea la „Țara Românească", trecută „ca toate națiile" prin diferite „perioduri" ale civilizației, insistînd asupra „epocilor ei cele luminoase" — exemplificate prin momente glorioase ale marilor domnitori, prin „pămîntenirea literilor și ale științelor", prin „înnobilarea năravurilor" și „reînvierea sentimentului național" —, pentru a face constatarea certă că *există o civilizație românească*: „Civilizația deși a păsit încet la noi, dar puținele pasuri cea făcut au fost statornice" afirma el, socotind că „...temeiurile civilizației... au început a se pune mai cu dinadinsul de la anul 1822... prin sistematica așezare de școlile publice în limba națională..." [190].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se fac unele prime încercări în direcția *teoretizării valorilor istorice*. Observînd „spiritul antichității", gînditorul revoluționar St. Ludwig Roth releva valoarea „secolelor trecute" numai în măsura în care efectele lor sînt validate de epoca actuală. „Fără îndoială, conchidea Roth în capitolul „Umanism și instruirea oamenilor" din lucrarea *Predarea limbilor*, că e bine să privim grandoarea antichității, trebuie să urmărim umanismul ei, dar în același timp con-

189. Text reprodus de G. Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învățămîntului în țara noastră*, București, Editura didactică, 1963, p. 353-354.
190. Simeon Marcovici, *Civilizația*, „Muzeu național", nr. 4, 1837, p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

templarea ei să ne călăuzească pentru dobîndirea *propriei* noastre măreții și *propriului* nostru umanism... Într-adevăr, noi vorbim adeseori despre secolele trecute ca și cum numai atunci *natura umană* ar fi fost *aptă* pentru *grandoare, frumusețe* și *sublim*. E drept că spiritul antichității a apărut în *timp*, dar trăsătura lui esențială constă în aceea că a depășit epoca sa. Bineînțeles că nu mai putem rechema vremea lor și nici viața noastră nu se mai poate modela după a lor, dar *esențialul*, din care decurge puterea și valoarea lor, aceasta o mai poate realiza spiritul nostru" *(subl. autorului)* [191].

În studiile lui Alexandru Hasdeu, publicate în limba rusă, în deceniile patru și cinci ale secolului trecut, traduse cu un secol mai tîrziu în limba română, apare ideea permanentei legături în timp a valorilor spirituale, trecutul istoric și cultural constituind „leagănul" vremurilor noi („celor nouă"). Într-un studiu din 1835, subliniind necesitatea „de a reînvia secolele trecute ale științei, astfel ca ele, asemeni învățaților geniali, să acționeze asupra noastră excitîndu-ne și întărindu-ne în același timp", el releva importanța valorilor create în decursul istoriei : „cît de săracă ar fi istoria pămîntului, dacă trecutul s'ar pierde cu desăvîrșire pentru viitor..." [192]. Preocupat de fundamentarea unei „științe istorice", Al. Hasdeu accentua, într-o lucrare publicată cu 7 ani mai tîrziu, asupra sensului cultural al acesteia, care, „ca o alcătuire a existenței vădite a spiritului, trebuie să explice viața oamenilor istoriei ca un organ al spiritului..." [193].

În concepția lui Gheorghe Săulescu, istoria este apreciată tot de pe poziții valorizatoare .Din lucrarea în două volume intitulată *Hronologhia și istoria universală* aflăm că istoria este prezentarea științifică („o științelnică spunere") a faptelor din trecut, dar numai a faptelor vrednice de a fi luate în seamă („vrednice de însămnat"). Săulescu dezvoltă, dintr-o viziune culturologică, o teorie

191. St. Ludwig Roth, *Op. cit.*, p. 116.
192. Al. Hasdeu, *Un filozof mistic*, București, 1930, p. 8, 9.
193. Al. Hasdeu, *Problema timpului nostru*, București, 1938, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

surprinzătoare pentru acea vreme, cu privire la „istoria pragmatică", în care faptele istorice au o semnificație numai în măsura în care au contribuit la dezvoltarea politică și culturală a societății. „Vrednice de însămnat în Istorie — arăta gînditorul român — sînt oamenii ce au covîrșit cu ale lor talenturi și virtuți pre alții ; întîmplări, prifaceri, întocmiri politice și aflări interesante, carele au avut o întinsă înrăurire asupra binelui sau a răului ominirii" [194]. După Gheorghe Săulescu, obiectul „istoriei pragmatice" poate cuprinde întreaga lume (istoria universală) ori părți din ea (istoria specială), dar nu poate omite, în nici un caz, *faptele de cultură*.

2. Cultivarea limbii naționale

Alături de ceilalți factori civilizatori, deveniți prioritari la începutul epocii moderne, problema limbii intră în preocupările teoretice majore ale cărturarilor din cele trei țări românești, constituiți într-o impresionantă pleiadă de filologi, angajați într-un perseverent *curent cultural al limbii naționale*. Cultivarea limbii române constituia un mijloc operativ și convingător în sprijinul regenerării, unul din argumentele indispensabile în lupta de emancipare națională și socială dusă de iluminism. Primele încercări de reformare a limbii române aparținînd lui Dimitrie Cantemir care, ca și Miron Costin, pleca de la ideea că româna poate exprima, ca oricare dintre limbile de cultură, sensurile cele mai profunde ori mai abstracte, aveau să capete ample semnificații în perioada iluminismului [195].

Așezarea limbii române pe temeiuri moderne și instaurarea ei definitivă în toate domeniile culturale, prin izgonirea de pe ultimele poziții a unor vremelnice elemente străine (din perioada neoelenismului fanariot), a

194. Gh. Săulescu, *Hronologhia și istoria universală*, Iași, 1837, vol. I, p. 1.
195. Vezi și Șt. Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, Editura științifică, 1973.

Scanned with OKEN Scanner

constituit pentru cărturarii din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului următor o cale de afirmare a culturii naționale și un *prilej de reflectare* asupra acestui fenomen. Primii noștri creatori de gramatici românești au susținut cu tărie că *studiul limbii* constituie un mijloc de ridicare culturală și de afirmare a culturii naționale.

La 1757 Dimitrie Eustatievici, prin *Gramatica românească*, punea bazele studiului limbii dintr-un unghi culturologic. În „Înainte cuvîntare", după ce enumera relele datorate lipsei de cultură („grozava nepricepere"), afirma că gramatica este mijlocul cel mai important prin care oamenii se pot cultiva, socotind-o, poate prea apăsat, „începutul tuturor învățăturilor", o cheie prin care omul poate pătrunde tainele acestora, pentru „descoperirea cunoștinții adevăratei învățături" [196]. Ca și Eustatievici, Radu Tempea, alcătuind *Gramatica* de la 1797, arăta că „...măiestria gramaticească este începerea și povețuirea spre toate celelalte măiestrii și științe înalte. Aceasta... ne deschide ușa prin carea venim la lumina înțelepciunii, spre care de mult am fi avut trebuință de a veni" [197]. După ce, în manifestul „Societății pentru cultivarea limbii române", inițiată la începutul secolului al XIX-lea, C. Diaconovici-Loga pledase pentru „cultivarea limbii noastre", mijloc eficace în „lățirea tot mai mare a culturii", în *Gramatica românească* de la 1822 el arăta că „învățătura limbii" este „mijlocitorul luminării".

Pentru Paul Iorgovici, studiul limbii avea un înțeles mult mai larg. În afară de „mijloc spre luminarea minții", el îi atribuia și un sens patriotic, „spre folosul Patrii și a Nației", progresul poporului român fiind strîns legat de progresul limbii sale. Sesizînd legătura între limbă și starea materială și spirituală a unui popor, respectiv a poporului român, el inversează raporturile, pretinzînd că dispune de o soluție pentru înlătura-

196. D. Eustatievici, *Op. cit.*
197. Radu Tempea, *Gramatică românească*, „Cuvîntare înainte", Sibiu, 1797.

Scanned with OKEN Scanner

rea stării de incultură. Această concepție, care și-a găsit de mult îndreptarea în elaborările altor cărturari, reține atenția nu prin soluția oferită, ci prin problematica ridicată. Astfel, starea de civilizație a unui popor e izvorul noțiunilor care se înnoiesc permanent. Românii, fiind obligați să ducă o altă viață decît cea normală, au zăcut în incultură, neputînd să-și satisfacă o mulțime de trebuințe, au pierdut deci și obișnuința termenilor lingvistici corespunzători. „Precum cuvintele care vorbim și nomele care portem, ne merturisesc pre noi a fi urmetorii Nații Romanesci, așa și starea noastră a rumâniior de acum ne arate chiar, că așa departe am căzut din florea sciințelor și a limbii, cît acuma cuvintele de știință, care s-au întrebuințat în rădăcina limbii care noi o vorbim, se par nouă în starea aceasta a fi străine". Soluția, din care se vede exclusivismul lingvistic al lui Iorgovici, ar fi de reînscăunare în limbă (cea de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea) a cuvintelor cu încărcătură culturală: „Or tu cititoriule... dacă vei deschide ochii minții tale și vei strebate la redecina cuvintelor a limbii noastre... de vei judeca... dope ființa limbei, te vei încredința că cuvintele cele de lipse în limba noastră pentru sciințe se cuprind înveluite în redecina cuvintelor a limbii nostre" [198].

Contribuțiile cele mai valoroase în ce privește cultura limbii le-au adus în epoca premodernă corifeii Școlii ardelene, în ciuda unor exagerări latiniste, inerente la vremea respectivă. Într-o lucrare mai puțin cunoscută a lui Petru Maior aflăm cugetările sale pe marginea „îmbogățirii dialectei patriei", prin „curățirea" și „polirea" limbii, mijloc principal „spre împărtășirea tuturor științelor" [199]. Reține atenția îndeosebi, poziția lui I. Budai-Deleanu, care și-a închinat 35 de ani din viață elaborării celei mai izbutite lucrări lingvistice de atunci, *Lesiconul românesc-nemțesc*. În „Prefația" acestuia,

198. Paul Iorgovici, *Op. cit.*, prefața „La cetitoriu", p. XII.
199. Petru Maior, *Învățătură pentru ferirea și doftoriia boalelor ce se încing prin țară...*, Buda, 1816, p. 130.

Scanned with OKEN Scanner

scrisă în 1818, el socotea că o astfel de activitate, adică cea pe tărîm lingvistic, înseamnă „temeiul culturii", iar cultura românească își păstrează viabilitatea prin cultivarea continuității limbii. În acest scop, Budai-Deleanu readuce în uz cuvinte românești vechi, mărturisind „că am vrut prin aceasta să deștept pre patrioții miei și să le arăt cum ei au început a lepăda cuvintele sale strămoșești și a lua în locul lor alte streine cu mult mai neharnice" [200]. Încrederea în potențialul cultural al limbii române o exprimase și în alte ocazii, bunăoară într-un memoriu, descoperit de Bogdan-Duică, în care afirma că limba română „are toate calitățile pentru a deveni cu timpul o limbă *egală în cultură* ca cea italiană, dacă oameni iscusiți se vor ocupa de ea" [201] *(subl. ns.)*.

Gheorghe Asachi, printre primii din Moldova care au pus în discuție problema limbii, arată că aceasta este pentru „naționalitatea română" „cel mai puternic a ei factor și care cere nu mai puțină cultură", fiind „vrednică a se perfecționa și a se face organu învățăturei". El considera „cultura limbii" drept „cea mai puternică legătură spre păstrarea și îmbunătățirea neamului și însuflețirea de dragoste către patrie", ea trebuind a se „întemeia chear pre a ei proprii elemente" [202].

În paginile „Albinei românești" cultura limbii era socotită „o cvestie vitală", un mijloc civilizator esențial, la îndemîna „națiilor care țintesc cătră împlinirea civilizației lor" [203].

Încă din 1828, cînd publica *Gramatica Românească*, I. Heliade Rădulescu vedea în limbă „haracterul cugetării naționale", problema „desăvîrșirii" și „culturii", a regenerării limbii, aceasta constituind una din condițiile

200. I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, București, Editura științifică, 1970, p. 175.
201. „Gazeta Bucovinei", nr. 13, 1894.
202. Gh. Asachi, *Cvestiea învățăturei publice în Principatul Moldovei*, p. 5, 25.
203. Vezi articolul *Literile și slovele*, „Albina românească", nr. 96, 1844, p. 393.

Scanned with OKEN Scanner

regenerării națiunii. El este primul care propune în Muntenia, ca și Asachi în Moldova, „să se întocmească o Academie de cîțiva bărbați, a căror treabă să fie numai literatura rumânească, cari cu vremea vor pune în regulă și vor desăvîrși limba prin facerea unui dicsioner“ [204]. El considera limba un *mijloc de ridicare culturală*, asociindu-i sensuri naționale și chiar politice, cînd se adresa „junilor“ cu un înflăcărat îndemn : „Ocupați-vă, vorbiți și scrieți, junilor, de *limba națională*, ocupați-vă a o studia, a o *cultiva* și a cultiva o limbă va să zică a scrie într-însa despre toate științele și artele, despre toate epochele și toți popolii. Limba singură unește, întărește și *define națiunea :* ocupați-vă de dînsa mai nainte de toate, și nu veți face *prin aceasta* decît cea mai fundamentală *politică*, veți pune fundamentele *naționalității*“ [205] *(subl. ns.)*.

Gh. Săulescu, colaboratorul lui Asachi și partener în polemica pe problemele limbii purtată cu cei de peste Milcov, avea, în esență, în ciuda tezelor sale latinizante, aceeași concepție ca și adversarii săi : „Limba sau graiul național este nu numai *organul* neapărat al *luminării nației*, dar totodată se socotește, cu dreptul, și sufletul acelui trup politic. Graiul este *nota esențială* ce caracterisește pe nații“ [206]. *(subl. ns.)*.

Pentru Barbu Paris Mumuleanu limba română este capabilă de „desăvîrșire“ și constituie un mijloc de „națională mîndrie“, de luminare și de afirmare a unei culturii proprii. „Vremea este să lăsăm neputințele și pricinuirile ce au fost pînă acum în neamul nostru ; să lăsăm vorbile și defăimările iubitorilor de întunerec, ce zic că limba noastră nu să poate aduce la desăvîrșire — scria el. În destul ne-au pătat prin amăgiri răi bîrfitori... uitasem că noi avem limbă și că sîntem neam...

204. I. Heliade Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și linguistice*, Craiova, 1940, p. 26.
205. I. Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, p. 16.
206. Gh. Săulescu, *Observații gramaticești asupra limbii românești*, „Albina românească“, nr. 51, 1839, p. 209.

Scanned with OKEN Scanner

Toate neamurile au națională mîndrie... iar noi... am lăsat de tot în nebăgare de seamă limba noastră..." [207].

Considerînd limba un „organ al culturii poporului", George Bariţiu dezvolta și el ideea *raportului direct între limbă și nivelul de cultură al unui popor*. Din articolul *Despre limbi* aflăm mai întîi ideea individualizării prin limbă a unei „naţii" : „Fără limbi felurite nici n-ar mai fi naţii, ci numai nește grămezi mai mari și mai mici de oameni...", apoi *sensul cultural* al limbii : „...limba este la orice popor productul chipului de a cugeta și simți... din bogăţia sau sărăcia limbii, din finețea sau asprimea ei noi avînd putința de a judeca și caracterul și cultura și simțămintele unei naţii..." [208]. G. Bariţiu era adeptul convins al *limbii naţionale ca mijloc de propășire culturală și naţională a poporului român*, fiindcă, spunea el, prin „buna pregătire și prin necurmata și niciodată obositoare cultivare a limbei noastre române, avem să ajungem la un period de trecere din starea de acum a culturii la alta spre care privim numai din depărtare și numai între oftări" [209].

Scriind în 1820 *Predarea limbilor*, St. Ludwig Roth considera limba ca pe un *fenomen cultural*. În capitolul „Umanismul și cultura omenească" apare ideea că limba exprimă „veșnica istorie a omului și a evoluării lui, a treptelor de dezvoltare a culturii sale și a cunoștinţelor lui privitoare la natură și spirit" [210]. Într-un alt capitol, („Umanism și instruirea oamenilor"), Roth avansează teoria instruirii prin cultivarea limbii, accentuînd asupra sensului patriotic al acesteia. „Deoarece limba reoglindește eterna dezvoltare istorică a umanităţii, a culturii și a înțelegerii fenomenelor naturii și a intelectului, este necesară, pentru înțelegerea acestei activităţi milenare și a succeselor ei, o anumită *măiestrie a limbii*, dar mai

207. Barbu Paris Mumuleanu, *Op. cit., p. 87 și 89.*
208. Gh. Bariţiu, *Despre limbi*, „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 1, 1845.
209. Text reprodus de G. Netea, *George Bariţiu, Viața și activitatea*, București, Editura științifică, 1966, p. 115-116.
210. *Op. cit.*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

ales o forță a omului. Deoarece pentru înțelegerea antichității și a operelor sale este necesară măiestria limbii și energia omului, acestea două presupun, în prealabil, energia omului, existența *instruirii*, căci niciodată nu vom fi în stare să pătrundem ideile și înțelepciunea antichității, dacă nu ne *cultivăm limba noastră (subl. ns.)* potrivit nivelului lor, pentru a ne perfecționa după aceea, adăpîndu-ne, ca și ei, la același izvor, *patria*" [211] *(subl. autorului)*.

3. Descoperirea sensului civilizației românești

Frecventele reflecții care se întîlnesc la primii noștri cărturari cu privire la existența și evoluția poporului român, la nivelul dezvoltării sale au cuprins și referiri speciale privind stadiul atins și posibil de atins în cultura românească. În *Predoslovia* la poemul *Viiața lumii*, Miron Costin își exprima încrederea în posibilitatea culturală a poporului său și prefigura totodată, ideea necesității unei *culturi naționale*: „Nu să poftescu vreo laudă dintr-aceea-stă puține osteneală, ci mai multu să să vază *că poate și în limba noastră* a fi acest feliu de scrisoare (opere — *n. ns.*) ce să chiamă *stihuri* și nu numai aceasta, ca și alte *dăscălii* și învățături ar putea fi pre limba românească" [212] *(subl. ns.)*, nivelul scăzut al culturii, pe care cu regret îl constata marele patriot, fiind cauzat numai de vicisitudinea acelor „cumplite vremi." *Potențialul cultural* al românilor, acea „plecare spre învățătură" îl va ridica, „cînduva și mai slobode veacuri", pe o treaptă mai avansată de civilizație.

Dimitrie Cantemir, incluzînd în scrierile sale istorice, pentru prima oară în istoria culturii românești, un capitol destinat analizei diverselor forme de manifestare culturală și a nivelului de dezvoltare atins, nu se limita

211. *Idem*, p. 117.
212. Miron Costin, *Op. cit.*, vol. II, p. 113-114.

Scanned with OKEN Scanner

la descrieri și constatări. *Descrierea Moldovei* cuprinde, alături de prezentarea geografică și politică a Moldovei, o secțiune amplă dedicată manifestărilor culturale (literatura, limba, biserica, școala), și, prin aceasta, o recunoaștere a capacităților românilor de a fi deținătorii „celor mai adînci învățături."

Semnificația contribuțiilor lui D. Cantemir la afirmarea unor elemente teoretice despre cultură și civilizație apare mult mai adîncă dacă este privită în legătură cu poziția față de istoria și cultura poporului român, cărora le descifrează sensuri precise și adînci în contextul civilizației europene. Dînd cea mai întinsă demonstrație cu privire la romanitatea și continuitatea poporului român, el acorda civilizației românești un loc de cinste și plin de responsabilități în cadrul civilizației europene. Calitatea de continuator al culturii antice romane conferă poporului român dreptul la un grad mai ridicat de cultură (raportat la cel constatat în epoca sa și analizat pe larg în *Descrierea Moldovei),* menirea de a participa la activitatea culturală universală cu rang egal celorlalte popoare și cu misiunea înfăptuirii unei *sinteze culturale* în cadrul civilizației de care aparține. În cuvîntul „Către cititoriu" de la începutul *Hronicului* conceput, după propria-i mărturie, pentru „luminare adeverinții istorii noastre", străbate un puternic mesaj patriotic, cu semnificații iluministe. *Idealul emancipării,* ce va fi amplificat nu peste mult timp de către iluminiști, răzbate gîndurile marelui cărturar ca o consecință firească a concepției sale înaintate cu privire la civilizație. Documentația temeinică asupra evoluției istorice îl ajută să descifreze linia ascendentă a istoriei poporului său și să așeze la baza civilizației românești prestigioasa cultură a romanilor, argument solid în demonstrarea continuității și unității istoriei și culturii române. În acest sens, D. Cantemir afirmă că „...toată socotiala noastră într-aceasta să stăruiaște, pentru ca numele și niamul Dumniavoastră caria de demult s-au descălecat și de atunce pînă acum necurmat lăcuește în Dachiia

Scanned with OKEN Scanner

(adecă în Moldova, în Țara Munteniască și în Ardeal) din tiraniia vechii uitări dezbărîndu-l precum adevărații romani..." [213]. Marele nostru erudit *prefigura*, cel dintîi, *sensul civilizației românești*.

În scurtă vreme, cînd începeau a se pune bazele unei culturi moderne, cărturarii iluminiști au dezvoltat *ideea făuririi culturii naționale*. Un popor care deține o tradiție culturală înaintată — „ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului", după cum spunea Gh. Lazăr în *Înștiințarea* din 1818 — trebuie să-și consolideze făgașuri solide de dezvoltare.

Întreaga evoluție istorico-culturală a poporului român și mai ales imperativele sociale și naționale ale vremii orientau civilizația românească pe drumul făuririi și consolidării culturii naționale, în concert cu cea a popoarelor europene care atinseseră un nivel ridicat de cultură. De această necesitate ajung să-și dea seama toți marii cărturari contemporani și părtași ai acestui proces. Ei devin, astfel, promotori ai *sincronismului cultural*, una din ideile importante ale ideologiei iluministe, în spiritul căreia un popor rămas în urmă (cum era cazul celui român) poate depăși acest vremelnic handicap dacă își dezvoltă cultura, dacă și-o „sincronizează" cu cea a popoarelor avansate.

Ideea lansată de D. Cantemir cu privire la *apartenența culturii române* la cultura europeană capătă împliniri o dată cu primii cărturari iluminiști. Preocupat, ca și Chesarie de Rîmnic, de „translația" culturii în cadrul continentului european, Grigore Rîmniceanu, în *Prefața* la *Triodul* din 1798, așeza cultura românească „într-o aleasă parte a Europei", investind-o, asemenea lui Cantemir, cu funcția de bastion al creștinătății. În acest context românii nu sînt inferiori altor popoare, ci deținătorii unei înțelepciuni de o anume specificitate (exprimată, după Gr. Rîmniceanu, încorsetat în ideologia religioasă căreia îi aparținea, în sentimentul reli-

213. D. Cantemir, *Hronicul*, p. 50-51.

Scanned with OKEN Scanner

gios), ceea ce a contribuit la evoluția pe un drum propriu a culturii românești [214].

În prefața *Acatistului* de la Sibiu din 1801, Samuil Micu făcea, de asemenea, referiri la drumul propriu pe care cultura românească, avînd exemplul strămoșilor români, trebuie să-l urmeze, putînd prin aceasta să obțină recunoașterea („lauda") din partea „neamurilor învățate". „Deci voind *a urma* mai bine pre părinții și *pre mai marii neamului* nostru, de cît pre cei străini, și cu bun adevăr cunoscînd, că *mare și întru învățătura sporiu*, și întru politic folos, și *între alte neamuri învățate lauda vom dobîndi* dintru aceasta" *(subl. ns.)* [215].

În anul 1816, purtînd o polemică aprinsă cu istoricul austriac Kopitar pe marginea istoriei românilor, Petru Maior s-a referit și la cultura acestora, pe care a încadrat-o în dimensiunile culturii universale creată de „marea națiie a neamului omenesc". În acest context, cultura românească trebuie să participe și să beneficieze de emulația culturală dintre națiuni, de ajutorul reciproc „spre înaintarea culturei", cale sigură a progresului („de la care provine fericirea în comun") și dovadă a nivelului înaintat de civilizație: „Aceasta dacă face vreo națiie arată în faptă că au ajuns la adevărata cultură și că trebuie a să zice cu adevărat nobilă..." [216]. Astfel de influențe ale teoriei sincronismului cultural se vor resimți mult mai pregnant la I. Heliade Rădulescu, puternic preocupat de „mișcarea obștească a civilizației europene", civilizație al cărui exemplu ar putea constitui un mijloc de „a aduce neamul (românesc — *n. ns.*)

214. A se vedea, mai pe larg, Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea*, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 161 și 193.
215. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 425.
216. Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Ed. a II-a, Buda, 1834, Apendice, p. 36.

Scanned with OKEN Scanner

la multă sporire spre bine“ [217]. De fapt, această idee se încadrează într-o concepție mult mai amplă pe care Heliade Rădulescu o avea cu privire la posibilitatea realizării „republicii universale“, în cadrul căreia culturile naționale se vor dezvolta unitar, printr-o *conlucrare* fructuoasă a *spiritului patriotic, național,* cu cel *cosmopolit*. Pentru atingerea acestui țel îndepărtat se impune, mai întîi, „regenerarea“ și consolidarea culturilor diverselor popoare, printre care și cel român, investite cu această misiune nobilă.

Este important de subliniat că *motivul cultural al cosmopolitismului* apare în gîndirea românească în plină epocă de afirmare națională, îngemănat cu ideea *culturii naționale,* ceea ce a prefigurat ideea cu privire la *raportul național-internațional* în cultură. Răspunzînd unor nevoi sociale și culturale imperioase, curentul cosmopolit s-a constituit și manifestat, în perioada prepașoptistă și pașoptistă, ca un *fenomen pozitiv,* el fiind, în acea perioadă, expresia unor tendințe progresiste a burgheziei în ascensiune.

În concepția lui Gh. Asachi, poporul român își poate consolida existența — „de a putea îndeplini înalta sa chemare... sentimentul naționalității“ — numai dacă își făurește o cultură de înalt nivel, alături de culturile „neamurilor luminate“ — „cultura neamului românesc“, care să fie „așezată pe trainice temeiuri“ [218].

Ideea apartenenței la cultura europeană, corolarul ideii cu privire la afirmarea culturii naționale, este prezentă și la alți cărturari iluminiști. Cînd Teodor Racoce lansa în 1817 *Înștiințarea pentru Gazetele românești,* el întemeia acțiunea pe care intenționa s-o întreprindă pe argumentul existenței unei civilizații românești care-și

217. „Curierul românesc“ nr. 10, 1838. A se vedea și monografia lui Radu Tomoiagă, *Ion Heliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filozofică,* București, Editura științifică, 1971, în care se face o pertinentă expunere a teoriei sincronismului cultural.

218. *Omul literat,* în „Albina românească“ nr. 12, 1839.

Scanned with OKEN Scanner

solicită locul cuvenit în rîndul „neamurilor Evropii“ : „Deci românii socotiți de împreună fac o nație de mai multe milioane, care demult acum simțește bunătățile politicirii și dorește a fi părtașă culturii acelora lalte neamuri Europii“ [219].

Eufrosin Poteca, preocupat de evoluția culturii omenești în general, face referiri și la locul cuvenit culturii românești. Astfel, în *Cuvîntul la examenul public în Școala de la Sf. Sava* (20 iulie 1827), el întreprinde o incursiune în trecutul cultural al omenirii, sesizînd progresul și factorii acestuia. În antichitate, „meșteșugurile și științele“ erau „la mai mare săvîrșire“ și contribuiau la înaintarea societății, iar în zilele noastre (începutul secolului al XIX-lea, — *n. ns.*), „aflarea tipografiei, a hîrtiei, a busolei și a altor meșteșuguri necunoscute de cei vechi“ fac ca statele Europei să fie „mult mai luminate“ decît cele dinainte. Constatînd drumul ascendent către progres — „toate noroadele Europei merg înainte spre săvîrșirea politisirii și a fericirii“ — trage concluzii cu privire la sensul civilizației românești — „noi Românii... ce trebuia să facem ? Puteam să rămînem apururea înapoi ? Aceasta ar fi fost împotriva firii omenești..., și noi sîntem făcuți nu ca să rămînem apururea înapoi ci să fim de o potrivă la lumină cu celelalte neamuri...“ [220].

Dinicu Golescu, unul dintre reprezentanții cei mai lucizi ai curentului național, făcea ample referiri la această idee și, implicit, la aceea a sincronizării culturii românești : „...căci învederat lucru este că noi am rămas în urma tuturor neamurilor, în vreme ce anii cei vechi au fost începere de deșteptare prin mulți care au dus la *lumină*... și cînd toți sîntem siliți de a îmbrățișa toate urmările spre *folosul și luminarea patrii*, nu mai trebuie zăbavă, ci *numaidecît* îmbrățișarea luminii bine e să se puie în urmare...“ [221] (*subl. ns.*).

219. Text reprodus de I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicei*, p. 32.
220. Text reprodus de G. Dem. Teodorescu, *Op. cit.*, p. 54-55.
221. Dinicu Golescu, *Op. cit.*, p. 93-94.

Scanned with OKEN Scanner

Acest drum trebuia străbătut în comun de către toți românii, după cum se pronunța, de pe o poziție înaintată, Costache Conachi. În *Scrisoare către Mitropolitul Veniamin despre învățăturile în Moldova* din 1836, el arată că „ar fi o mare greșeală politicească de a se lua altă marșă spre luminare aice în Moldova și alta în soția ei Valachia, cînd tot cuvîntul cere a ne strînge și a ne apropie în grai și pravile“ [222]. Cu această ocazie, Conachi ridica și o altă problemă care preocupa pe mulți dintre cărturarii vremii, aceea a *modelului cultural* care trebuia urmat de către țările române. El își îndrepta atenția către cultura germană la care aprecia temeinicia. La întrebarea : „în care din limbile străine să se învețe literatura ?“, el răspundea : „zic în limba acei nații la care civilizația se vede în moral și în fapte, iar nu în spulberul ideilor“, indicînd pentru aceasta „limba nemțească“ [223].

În concepția lui Petrache Poenaru integrarea în „Europa luminată“ se poate face numai prin atingerea și menținerea unui nivel ridicat în cultură. „Neamurile Europei într-al căreia ocol numără și Prințipatul României — spunea el în 1839 — întinzîndu-și luminile pînă la cele mai de pe urmă hotare ale coprinsului lor, au pus condiții de nimicire pe oricare popol va rămînea în nemișcare în mijlocul înaintării obștești“ [224].

Ideea necesității promovării unei culturi naționale, pe de o parte, și a dezvoltării culturale a „răsăritului Europei“, pe de altă parte, apare și la ardeleanul Ioan Rusu, colaborator al revistelor lui G. Barițiu. În *Prefața* tratatului de geografie universală — *Icoana pămîntului* — ce se edita la Blaj, în 1842, el argumenta într-un limbaj ales : „Lumea au început a îmbrăca alt vestmînt : *...lumina,* cam printre nori, pătrunde și spre risăritul Europei și promite că ura și *neștiința* nu va mai putea

222. Costache Conachi, *Scrieri alese,* București, Editura pentru literatură, 1963, p. 299.
223. *Ibidem*
224. Text reprodus de V. A. Urechiă, *Istoria școalelor,* tom. II, București, 1892, p. 105.

Scanned with OKEN Scanner

fi părete despărțitor între popoare... Românii nu mai pot fi ținuți în starea de pînă acum ; lor le este de *lipsă cultura* și aceasta în *limba românească*... Lăsați-ne să învățăm românește, de ne voiți binele și *înaintarea fericirii patriei*... În frumoasa Transilvanie românii fac partea cea mai mare, ei vorbesc o limbă dulce, frumos sunătoare, întocmită spre mare *cultură*..." [225] (*subl. ns.*).

4. Începuturi ale politicii culturale

Condițiile specifice de afirmare și de dezvoltare a fenomenului cultural românesc au favorizat apariția timpurie a unor reflecții și idei care situează cultura, respectiv unele forme ale ei, printre mijloacele importante de acționare în direcția socială, politică, națională. Nu de puține ori, conducători ai statelor românești au privit cultura ca pe o armă politică în folosul realizării unei puteri centralizate sau al afirmării independenței (Neagoe Basarb, Ștefan cel Mare, Despot-Vodă, Vasile Lupu, D. Cantemir, Const. Brâncoveanu).

Idei privind forme de organizare a activităților spirituale, rolul culturii în viața statului, sprijinul pe care statul trebuie să-l acorde culturii, cristalizate în concepția unor domnitori cu constante preocupări pentru cultură, precum și a celor mai importanți cărturari români din epoca feudală, constituie primele elemente de politică culturală ce s-au manifestat în gîndirea românească.

Istoria noastră culturală consemnează adevărate *programe culturale,* care presupun un nivel avansat de gîndire, existența unor idei bine conturate cu privire la rolul culturii în viața statului.

În istoriografia noastră s-a scris mult despre avîntul pe care cultura românească l-a înregistrat în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și se înțelege bine din

225. Text reprodus de G. Netea, *Un scriitor transilvănean, premodern,* „Limbă și literatură", nr. 12, 1966, p. 86-87.

Scanned with OKEN Scanner

aceasta că domnitorul urmărea aplicarea unui program cultural. Din porunca și sub oblăduirea sa, cărturarii curții inițiază, pornind de la nevoile laice interne ale statului moldovean, letopisețul țării și, prin aceasta, o istoriografie de tip umanist, deosebită de spiritul învechit al cronografelor bizantine.

S-a vorbit mai puțin despre încercarea de la mijlocul secolului al XVI-lea, a lui Iacob Heraclid (Despot-Vodă) de a realiza un important program de politică culturală pentru Țara Moldovei, acționînd în spiritul mișcării umaniste, la școala căreia se formase. Temeiul acțiunilor sale îndreptate spre ridicarea și păstrarea unor lăcașuri culturale, socotite primordiale pentru orice popor (școală, bibliotecă), se află în concepția sa culturală cu privire la funcția înnobilantă a culturii și la rolul pe care un conducător trebuie să-l aibă în promovarea acesteia. Socotindu-se un demn urmaș al „înțelepților" romani, Iacob Heraclid își situa gîndurile și acțiunile pe care intenționa să le întreprindă în contextul clasicismului cultivat de toți umaniștii europeni, socotindu-le o prelungire a faptelor de cultură din trecut. „De la muze le vine oamenilor gloria... înțeleptul împărat al Romanilor mi-a dat mie Iacob Heraclid... putința de a da cinste celor care se disting prin talent și prin silință în știință și îndeletnicirile muzelor..." [226], scria voievodul. La această concepție se adăuga și ideea despre importanța și rolul cercului de învățați umaniști pe care Despot înțelegea să și-l formeze, ceea ce a condus la elaborarea unui program cultural impunător, care, din păcate, nu a putut fi realizat decît în parte. În baza acestui plan a luat ființă la Cotnari în 1562, după modelul școlilor umaniste de la Florența, un „colegiu" (gimnaziu), forma cea mai evoluată de școală elementară și secundară existentă în acele timpuri. Principiile

226. Vezi Șt. Bârsănescu, *„Schola-latina" de la Cotnari*, București, Editura ddiactică, 1957, text citat după *Deux vies de Jacques Basilicos*, publiés par Emile Lagrand, Paris, 1889.

Scanned with OKEN Scanner

după care era organizată școala aveau la bază o orientare umanistă și o deschidere către pături mai modeste, fiind admiși copii „de pretutindeni din țară pentru a-i învăța" pe cheltuiala statului. Vederile domnitorului cărturar în ce privește politica de învățămînt nu omiteau nici treapta școlară superioară. În 1563 el avansa un proiect de academie cu orientare umanist-științifică. Această academie urma să se compună dintr-un cerc de personalități cu renume în Europa, oameni de știință și literați, cărora le și adresase invitații în acest sens. Tot în același spirit și sub aceeași oblăduire, ia ființă și prima bibliotecă publică din Principate, biblioteca de la curtea domnească, ce „...cuprindea cărți de tot felul", după cum mărturisea Johannes Sommerus, martorul entuziast al acestor gînduri și înfăptuiri, într-una din elegiile dedicate marelui erudit. (*Vitae Despotae Moldavorum*).

Ecoul unei asemenea poziții înaintate s-a făcut simțit și la domnitorii ce i-au urmat lui Despot, ca, de pildă, la Petru Șchiopul, în timpul căruia se pare că a continuat să existe un colegiu de tipul celui de la Cotnari.

S-a creat astfel în cultura românească o tradiție în ce privește conceperea unor programe de dezvoltare culturală, tradiție ce avea să atingă o expresie plenară în timpul lui Constantin Brâncoveanu, cînd, multilateralitatea preocupărilor pe plan cultural a putut să dea naștere unei mișcări culturale cu rezonanțe în întreg sud-estul european și să capete apoi, în iluminism, semnificații naționale.

Un alt exemplu în ce privește existența în cultura românească de început a unor idei în direcția politicii culturale îl constituie încercările teoretice pe linia afirmării unei *politici școlare* prin care învățămîntul putea fi dirijat, orientat și susținut financiar. Alexandru Lăpușneanu prefigura, în același timp cu Despot Vodă, cu care-și încrucișează destinul politic, un început de *program politic școlar*, conceput în ciuda instabilității acelor

Scanned with OKEN Scanner

timpuri. Tonul afectuos, grija pe care o manifestă și conștiința responsabilității pentru întreținerea și stimularea „învățăturii" se degajă din scrisoarea de răspuns a lui Lăpușneanu adresată tînărului preot Sava trimis la învățătură: „Dăm de știre sfinției tale că ne-ai dat de știre că înveți carte și de aceasta domniei mele îi pare foarte bine și ne-am bucurat. Și iarăși ne-ai înștiințat că ți-ai găsit trei cărți spre a fi sfinției tale pentru învățătură și ai cerut de la domnia mea 1 000 aspri ca să le cumperi și ți-am trimis sfinției tale 1 000 aspri ca să le cumperi... și mă rog sfinției tale ca să te silești cu învățătura..." [227].

Astfel de preocupări au existat și înaintea lui Al. Lăpușneanu sau Despot Vodă, la oamenii de cultură cu renume care au jucat un rol important pe lîngă domnitori în folosul propășirii „învățăturii" cum era, de pildă, Matei al Mirelor. În lucrarea sa *Istoria celor săvîrșite în Ungrovlahia începînd de la Șerban Voievod pînă la Gavriil Voievod*, el dedică un capitol special acestei probleme, intitulat „Este drept să se clădească școală pentru învățătură de carte" în care îl sfătuiește pe domnitor să clădească școală și să întrețină pe elevi: „școală pentru învățătură de carte să clădești și hotărăște și traiu, pentru că aceia care învață carte să nu aibă grija traiului..." [228].

Petru Movilă, ctitor de cultură la nivel european, ale cărui scrieri, ce amintesc de Neagoe Basarab, depășesc cadrul ecleziastic, dovedește, prin gînd și faptă, clarviziune în ce privește rolul culturii în viața statului. *Prefața* tipărită în slavonă pentru *Triodul înflorit* apărut la Kiev în 1631 cuprindea instrucțiuni de ordin politic și social-cultural destinate fratelui său cu prilejul urcării acestuia pe tronul Moldovei. Socotind că „datoriile unui bun conducător" sînt, alături de cele

227. Text reprodus din Documentele Hurmuzaki de Șt. Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, București, Editura Academiei, 1971, p. 200-201.
228. Text reprodus în *Literatura română veche*, antologie, vol. II, p. 245.

Scanned with OKEN Scanner

„politicești", cele spirituale, el includea în programul său un punct special privind necesitatea acordării unui sprijin oficial culturii : „Să fii ctitor, ziditor și binefăcător al bisericii și al școlilor", [229] îndemna P. Movilă, după care urmau indicațiile de ordin etic.

Printre cei care-și dădeau seama de *rolul pe care trebuie să-l joace cultura în viața statului* se afla și D. Cantemir. El pleda pentru temeinicia pregătirii morale și culturale a celor chemați să conducă destinele țării, „... că pre cît ieste de cu greu și de scădere cineva de știință sărac a fi, cu atîta de urîcios lucru ieste cineva știința despre cei poftitori a-și ascunde." [230] Evident, astfel de recomandări priveau numai pe cei din pătura suprapusă, o parte a boierimii pe care Cantemir o credea singura în stare să rezolve problemele politice interne, dar, mai ales, externe (emanciparea față de Poarta otomană) și care, pentru reușită, trebuia să-și apropie cultura.

În timp ce D. Cantemir schița astfel de reflecții, în Principate circulau deja, prin intermediul literaturii parenetice, tradusă masiv începînd cu secolul al XVII-lea, idei privind importanța educației, a culturii pentru politica de guvernare : „să o aibi (învățătura — *n. ns.)* doamnă și stăpînitoare împărății tale", se spunea într-un text în mod semnificativ selectat de traducător, [231] autorul venind în sprijinul conducătorului statului.

Evoluția societății românești pe calea dezvoltării moderne și a înlăturării dependenței străine solicita aportul unor forțe autohtone mature, capabile să stimuleze și să grăbească formarea națiunii române. Procesul educativ, mijloc principal de realizare a unor astfel de nă-

229. Ibid., p. 265. Vezi și Gh. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 183.
230. D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. I, p. 80.
231. *Ale lui Vasilie, împăratul grecilor, cuvinte de învățătură fiului său Leon*, vezi Dan Simonescu, *op. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

zuinți, cunoaște căi largi de manifestare, începînd a beneficia în mod constant și de protecția oficială. Politica culturală promovată de unii domnitori, dintre care unii fanarioți, remarcabili pentru concepțiile lor iluministe, ajutați de străduințele boierilor și clericilor cu vederi înaintate, sprijină dezvoltarea învățămîntului. Apare un larg *curent al politicii școlare*. Din „Hrisoavele muntene" pe anii 1813-1814, cap. „Cultura publică", V. A. Urechiă desprindea paragrafe edificatoare în acest sens: *„întemeierea școalelor de învățătură* este în adevăr cea dintîi pricină folositoare unei patrii" (p. 6), sau, „pe lîngă toate națiunile bine constituite, *conservarea instrucțiunii* se socotește cea întîia și după urmă datorie a unui guvern bine întemeiat" (p. 13-14 — *subl. ns.*). Postelnicul Al. Mavrocordat, unul din eforii Academiei domnești din București, se pronunța în favoarea avîntului culturii românești pe calea școlară, înfățișînd sarcinile eforilor pentru întreținerea și organizarea școlii. Într-o cuvîntare din 1818 el arăta: „Dacă din diferite împrejurări, nu am putut pînă acum să ne *cultivăm* și să ajungem la treptele la care sînt *popoarele luminate* ale Europei, ...am ajuns însă să cunoaștem *necesitatea învățăturii* și marele ei folos și cunoașterea acestui adevăr este de ajuns să ne conducă la datoria noastră..." [232] *(subl. ns.)*. Mai înainte, în preambulul hrisovului ce-l emitea în 1776 pentru reforma învățămîntului, domnitotul Al. Ipsilanti făcuse o adevărată apologie învățăturii și școlii: „Învățătura este singura podoabă, atît a celor vii, cît și a celor morți, care rămîne... Ea ne învață să constatăm, se spunea în hrisov, ce este adevărat și bun, să trăim și să lucrăm după rațiune, ea ne călăuzește în toate acțiunile noastre... E de trebuință neapărată înființarea și îmbunătățirea școlilor..." [233].

---

232. Text reprodus după Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, p. 61.
233. *Ibid.*, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

Dar adevărata politică școlară nu se putea afirma decît în condițiile realizării unui *învățămînt național.* Desfășurînd o activitate susținută timp de cîteva decenii în folosul școlii naționale, Gh. Asachi ajunge să înțeleagă nevoile societății românești din vremea sa, societate în care cultura autohtonă se angajase pe calea afirmării. El a devenit inspiratorul și susținătorul unui vast program de reforme culturale, avînd în centru „Învățătura politică." Cel ce redactase textele din Regulamentul organic cu privire la învățămînt a fost permanent preocupat de propășirea „școalelor naționale" și a promovat această idee în scrierile sale. „Învățătura publică — arăta Asachi — este temeiul instituțiilor celor bune a unei țări, de la a ei înțeleaptă organizare și propășire derează puterile morale și materiale care confăptuiesc succesul lucrărilor guvernului..." [234]. Deci în vederile politice ale statului trebuie să intre și problema dirijării învățămîntului, care se impune a fi dezvoltat pe făgașul național, adică „în limba națională." „Cunoscut este că *învățătura publică,* spre a putea civiliza un popor, arăta Asachi, răspîndind cunoștințe folositoare între toate clasele societății, trebue a se face în *limba națională,* care prin urmare cere a fi mai nainte *cultivată* într-un gradu cuvenit de a putea plini a ei înaltă chemare" [235] *(subl. ns.).* Sub imperativul „respîndirii luminii și a cunoșcințelor positive", el propune un *program cultural școlar* vast („Proect de reorganizarea școlelor naționale"), conceput pe baze realiste. „Învățătura gradului întîiu și acelui al doilea... care formează baza culturei poporului trebuie să se facă în limba română și în cît mai multe școli, dintre care nu trebuiesc să lipsească școlile sătești și cele tehnice („învățăturile mehanice)." Pentru cel de al treilea grad — „învățătura înaltă — este nevoie de „o formă așăzată pe temeiuri mai ratio-

234. Gh. Asachi, *Cvestiea învățăturii pubilce în Principatul Moldovei, Cătră cititori.*
235. *Ibid.*, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

nale și mai potrivite cu nevoile noastre."[236] Asachi ajunge să-și dea seama de *necesitatea instituționalizării culturii*, fiind primul care propune înființarea unui „Minister al Culturii", căruia îi trasează atribuții și principii de funcționare: „Spre a putea reorganiza școalele în *interesul național*, este neapărat ca *învățătura publică* și *cea privată* să urmeze dupre o *singură direcție* ce derează de la *ministerul culturii*. *Asta* autoritate trebuie să *privegheze* cu îngrijire nu numai *învățăturile*, ce și *formarea caracterului* și a *moralului* giunimei și să readucă în principii practicabile *doctrinele folositoare* pentru întemeierea fericirii publice și individuale. Acest minister trebuie să fie agiutorat, în *asemenea direcție morală și științifică* de un *consiliu* mai înalt..."[237] *(subl. ns.)*.

Cînd Gh. Lazăr se angaja pe același drum cu Asachi pentru a ctitori școala națională a Munteniei, făcea cunoscut, chiar mai devreme decît confratele său, însă fără a atinge amploarea acestuia, un impresionant program cultural. Din frazele înflăcărate ale *Înștiințării* sale din 1818 răzbat idei temeinice cu privire la importanța culturii naționale și a răspunderii pe care procesul educativ o incumbă. „Patrii nu-i poate fi tot una măcar ce feliu de creștere vor primi mădulările următoare... — afirma Lazăr — fiește care Patrie, fiește care stăpînire bine sistematică, osăbit privegheză... pentru creștere ce cuviincoasă a tinerilor următori... cu rușine vine unui popor... să nu aibă și el o școală mai de treabă, o Academie cu știință, chiar în limba maicii sale."[238] Pledoaria este completată de un plan de organizare a școlii cuprinzînd patru trepte, plan care a stat la baza învățămîntului nostru modern. Urmașul său la conducerea „Academiei cu știință" — adică Școala națională Sf. Sava —, I. Heliade Rădulescu avea să se ocupe mai pe

236. *Ibid.*, p. 29.
237. *Ibid.*, p. 30.
238. Text reprodus de G. Bogdan-Duică și I. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui George Lazăr*, p. 18-19.

Scanned with OKEN Scanner

larg de „sporirea și înaintarea așezămintelor", după cum o mărturisea în *Cîteva cugetări asupra educației publice* apărute în 1839. El arăta că pentru această „sporire" este nevoie de participarea întregii societăți — „Așa dar, toți cîți vă gîndiți asupra educației..., dați-vă mîna uniți la un loc și esperiința și mintea și voința și memoria" — vizînd însă direct pătura conducătoare — „cei ce au în mînă mijloacele și averea publică" — căreia îi revine obligația de a subvenționa „așezămînturile" culturale.[239]

În perioada de început a culturii române moderne, îi aflăm angajați deopotrivă pe făgașul preocupărilor practice și teoretice în domeniul instructiv-educativ pe aproape toți cărturarii noștri. În amplul articol intitulat *Civilizația*, Simeon Marcovici punea la temelia civilizației românești procesul de învățămînt: „Dar temeiurile civilizației... au început a se pune mai cu dinadinsul de la anul 1822... și prin sistematica așezare de școlile publice în limba națională... învățătura fiind mijlocul cel mai puternic de fericire",[240] afirma acesta.

Într-un discurs din 1841, intitulat *Importanța așezămintelor școlare înfăptuite pentru nația moldo-română*, Gh. Săulescu își expunea concepția despre progresul cultural și despre căile instituționale de realizare — cartea și școala —, punînd accentul pe aspectul organizatoric al actului cultural. „Din progresul genial al timpului" și care „reprezentează caracterul epocii de față, scria Săulescu..., nu putem aștepta decît și *progresul cultural* al Românilor la care confăptuiesc pretutindenea parte bărbații aceia ce organizează și dreg, parte aceia care asudă pentru *împărtășirea luminării* și a moralului, parte aceia care cu ale lor scrieri înaintează pașii literaturii românești"[241] *(subl. ns.)*, iar cu un an mai tîrziu vorbea despre *„Importanța învățămîntului* pentru fericirea omului, pentru formarea virtuții patriotice... spre a dezvolta

239. I. Heliade Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și linguistice*, p. 176, 185.
240. Simeon Marcovici, *Civilizația*, articolul citat.
241. Text reprodus de N. C. Enescu, *Op. cit.*, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

talenturi destoinice *de a primi cultura* cea mai înaltă, de a forma bărbați ai artelor, literaturii și științelor și a-i face folositori patriei..." și despre importanța culturală a bibliotecii publice, „spre răspîndirea științelor folositoare și îmbunătățirea stării fizice și morale a tinerimii..." [242] *(subl. ns.)*.

La sensul instituțional al culturii școlare se refereau Dinicu Golescu, atunci cînd afirma că: „Ne trebuie o *îmbunătățire* în constituția noastră politică și mai ales *în învățămînt*, căci *luminarea singură poate civiliza tineretul*, care trebuie să fie cîndva podoaba și puterea țării noastre [243] *(subl. ns.)* și G. Barițiu, în 1837, cînd scria că „...*fără de școale* așa de mari și multe... așa de temeinice și bine organizate după cum poftește trebuința veacului nostru, *adevărata luminare* și *înaintare* nici se poate socoti" [244] *(subl. ns.)*. Peste un deceniu, în timpul cristalizării programului revoluționar, la Barițiu apare foarte clară teoria *politicii culturale*. În opinia lui, între cultură, stat și politică există o directă legătură. Politica vizează cultura — „politica... spre a-și ajunge scopul... adică... spre a nainta cultura..." — iar statului îi incumbă obligația de a se preocupa de cultură — „statul nu numai are dreptul, ci și datorința de a-i păsa, de a îngriji pentru cultivarea supușilor..." [245].

Convingerile cărturarilor români moderni cu privire la eficiența culturii și mai ales celei dirijate prin mijloace programatice polarizează eforturile multora în constituirea, paralel cu consolidarea rețelei școlare naționale și cu dezvoltarea programelor publicistice, a unor *societăți culturale* menite să susțină în mod organizat activitatea de promovare și răspîndire a diverselor forme de cultură. *Manifestele-program* lansate în aceste ocazii, ilustrînd concepții înaintate cu privire la rolul civilizator al culturii, sînt o mărturie a începuturilor teoretice

242. *Idem.*, p. 41.
243. Text reprodus după N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, Editura didactică, 1971, p. 91.
244. *Viața și ideile lui G. Bariț*, p. 58.
245. *Idem.*, p. 136 și 139.

Scanned with OKEN Scanner

pe linia politicii culturale. Astfel, „Societatea Filosofească a Neamului Românesc în Mare Principatul Ardealului", înființată în 1795, printre inițiatori aflîndu-se I. Piuariu-Molnar, Radu Tempea și V. Aaron, își propunea răspîndirea în coloanele periodicului ce avea să se numească „Vestiri filosofești și moralicești", a cunoștințelor în folosul „luminării neamului rumânesc" prin „științele folositoare." Din *Înștiințarea* publicată la Sibiu aflăm programul, de factură enciclopedică, ce urma să se desfășoare conform unei „sisteme" care stabilea o „scară" pentru popularizarea sistematică a învățăturilor desprinse din științele moderne, în scopul ridicării culturale, „ca să putem cugeta în adevăr luminat... că numai prin deprinderea acestor învățături se ascute puterea minții..." așa încît, „vor ieși și aceste științe, ca niște raze ale zorilor spre luminarea neamului rumânescu." [246].

Societățile științifice și artistice ce luau ființă în cele trei țări române în primele decenii ale secolului al XIX-lea lansau programe culturale remarcabile, toate subordonate acțiunii iluministe de scoatere a neamului românesc din întuneric prin răspîndirea sistematică a culturii.

Prima societate culturală din Muntenia înființată în 1822 de boieri refugiați la Brașov (D. Golescu, Gr. Băleanu, N. Văcărescu, C. Cîmpineanu) își propunea drept obiectiv cultivarea limbii naționale, redactarea unei gramatici și a unui dicționar. Programul „Societății literare" înființată la Golești în 1827 de Dinicu Golescu și I. Heliade Rădulescu prevedea în cele 8 puncte o vastă activitate în domeniile școlar, publicistic, tipografic și teatral, prin folosirea unor „căi înțelepte" și prin „reînnoirea celor mai importante instituții ale țării." [247]

246. *Școala ardeleană*, antologie, vol. I, București, Editura Albatros, 1970, p. 207-208.
247. Vezi și studiul *Societăți precursoare ale Academiei R.S.R.* în *Aspecte naționale ale curentelor literare internaționale*, de Al. Dima, București, Editura Cartea Românească, 1973, p. 76-86.

Scanned with OKEN Scanner

Articolul-manifest al lui Heliade Rădulescu scris cu ocazia înființării în 1833 a „Societății filarmonice" conținea temeinice reflecții cu privire la importanța unei alte instituții culturale naționale care-și făcea atunci debutul — *teatrul* — pus și el în slujba luminării „norodului." „*Teatrul* însoțit cu *învățătura publică*, se arăta cu această ocazie, este cel mai de-a dreptul și sigur *mijloc* de a derăpăna obiceiurile cele urîte și a forma gustul unei nații... *Teatrul în limba națională* cîrmuit de un duh metodic, poate aduna toate clasele de orășeni și prin bucățile sale potrivite pe *înțelesul norodului*... recomandă virtutea și războiește viținl, aduce în rîs obiceiurile ruginite și bătrîne și insuflă gust pentru ale veacului." [248]

Din încercarea întreprinsă în 1832 de Moise Nicoară și Al. Gavra de a înființa o asociație editorială — „Institutul bibliograficesc — și apoi, în 1835, o revistă — „Ateneul românesc" — desprindem ideea că este necesară o acțiune sistematică pentru înlăturarea înapoierii culturale. În „Alocația pregătitoare" a revistei, Al. Gavra îndemna pe „fratele român" să se „întoarcă către părăsita învățătură" spre a nu mai „întîrzia mintea a și-o lumina." În „Planul după care să vor tipări nește cărți românești", elaborat în 1832, el fixa obiectivele acestei asociații. Era un plan cultural de editare și difuzare a cărții, ce-și propunea, în spirit iluminist : „a tipări cărți Românilor spre folos, a lăți lumina cunoștinței, a îndemna pre cei învățați ai nației spre ascultarea și spre tălmăcirea cărților, a mijloci cu cărțile o negușătorie foarte roditoare..." [249].

Tot un program cultural concepea și C. Diaconovici-Loga „spre a se putea lumina neamul." Astfel, *Chiemarea la typărirea cărților românești* lansată în 1821, un

248. I. Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, p. 14.
249. Text reprodus după Cornelia Bodea, *Acum o sută de ani : M. Nicoară și Al. Gavra și planul unui institut bibliografic român*, „Hotarul", nr. 9-11, 1937. Vezi și I. Pervain, *Al. Grava*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Philologica, nr. 1, 1968.

Scanned with OKEN Scanner

adevărat manifest iluminist, se axa pe trei obiective fundamentale pe care le supune atenției contemporanilor, chemați „să aducă jertfe pre altariul neamului... ca să apuce o dată calea care-l va putea pre el aduce la fericire." Obiectivele propuse de Diaconovici-Loga priveau înființarea de școli, tipărirea de cărți în limba română și formarea unor bărbați luminați : „Bărbați învățați trebuie să aibă neamul cel ce poftește să se cunoască că este om, arăta Loga, după aceasta școli, apoi cărți, că numai aceste trei sînt tot capul lucrului, de a se putea lumina neamul..." [250]

Dincolo de Carpați, în Moldova, Gh. Asachi elabora sau inspira celor apropiați planuri culturale și științifice. În 1839 el punea baza unei societăți de literați cu scopul de a elabora *Leksikonul de conversație*, în care vedea „întiia carte a unei nații" și pentru care solicita condeiul confraților din toate cele trei țări române. Nefiind sprijinită de către stat, această inițiativă se soldează cu apariția doar a unei singure fascicule, ea constituind însă prima lucrare românească cu caracter enciclopedic. Asachi devine, totodată, unul din susținătorii curentului naturalist ce începea a se înfiripa în Moldova deceniului trei al secolului trecut. El a contribuit la înființarea, în 1830, a „Cercului de lectură a medicilor moldoveni" și a participat ca membru fondator la contituirea și funcționarea „Societății de medicină și istorie națională", înființată la Iași în 1833, de Iacob Cihac. Cu un an mai tîrziu, Asachi se pronunța public asupra țelului acestei societăți, care avea să joace un rol important în combaterea ignoranței. Societatea trebuia „... de a se face folositoare acestui pămînt, prin practica aplicație a științelor și către înaintarea industriei și înavuțirii naționale", [251] răspunzînd așadar unor precise obiective civilizatoare.

250. *Iluminismul*, antologie, vol. 2, București, Editura Albatros, 1971, p. 215-216.
251. „Albina românească", nr. 104, 1834.

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL V

IDEALUL CULTURAL ILUMINIST

Moment esențial în lupta pentru progresul material și spiritual al poporului român, iluminismul românesc a reprezentat, în secolele XVIII-XIX, o sinteză ideologică a tendințelor și idealurilor burgheziei.

Timp de cîteva secole umanismul renascentist și preiluminismul statorniciseră valori spirituale definitorii pentru un popor ajuns în faza maturității. Problemele privind existența istorică a poporului român, îmbunătățirea destinului lui și înaintarea sa de sine stătătoare în direcție socială, politică și culturală, schițate anterior, capătă în iluminism o deosebită amploare, concentrîndu-se într-o mișcare de idei privind transformarea societății și a omului.

Societatea românească se afla în pragul redeșteptării naționale, cînd finalitatea practică imediată apărea mai necesară, ca oricînd ; era momentul istoric care impunea *nevoia de realizare* pe multiple planuri, cel național avînd prioritate. Angajarea umană, acțiunea practică vizau *năzuințe, aspirații, scopuri* precise, sintetizate într-un *model mintal* proiectat de spiritualitatea epocii în *idealul social.*

Iluminismul proclama „lumina" sau „luminarea" (cultura) drept soluția esențială, integrală de cunoaștere, educație, iar reforma morală, socială și politică, drept *idealul suprem* general al epocii. Scopul activ de prim ordin care trebuia să capteze toate energiile spirituale devenea, astfel, un scop *de esență culturală,* vizînd „lu-

minare minții" fiecărui individ și ridicarea pe această cale a întregului popor.

Iluminiștii „credeau în mod absolut sincer în fericirea generală — după cum se exprima Lenin — și o doreau în mod sincer", dar, excluzînd revoluția ca mijloc de creare a unei societăți, mergeau pe linia unor reforme în cadrele existente. „Învățătura" — în sensul culturii intelectuale —, la care apelaseră și umaniștii renascentiști, devine în accepția umanismului iluminist instrumentul reformator principal, mijlocul esențial de emancipare politică și națională. Se ajunge, astfel, la *supraevaluarea rolului culturii* în realizarea progresului social și la *supraestimarea personalității luminate. Întregul ideal* al epocii își afla modalitatea principală de exprimare în direcționarea către *țeluri* de ordin cultural și către *mijloace* de ordin cultural — se transpunea într-un *ideal cultural.*

Idealul „luminării", devenit ideal absolut, era prin excelență, un ideal cultural, din „luminarea minții" decurgînd beneficiul celorlalte valori, după cum aflăm, spre exemplu, și din *Însemnarea...* lui Dinicu Golescu: „Acele mijloace prin care se face omul bun creștin, bun patriot, bun orășean, bun părinte, bun tovarăș de căsătorie și toată tinerimea cîștigă bunele năravuri... este *luminarea și deșteptarea* ce se dobîndesc prin învățătură." [252] *(subl. ns.).*

Exprimîndu-și prin idealul „luminilor" aspirațiile de realizare socială și națională, noile aspirații de regenerare, burghezia română, aflată în faza sa de ascensiune, urmărea *realizarea tipului de om instruit,* care să aibă un orizont larg de cunoștințe dar de eficiență imediată — de unde decurg prioritatea instrucției asupra educației, predilecția pentru pedagogie, pentru știință și pentru rapida documentare, folosirea unui mijloc facil de asimilare a cunoștințelor științifice (acela al vulgarizării și răspîndirii largi a acestora în mase). Eforturile de formare a unor cetățeni cultivați erau puse în slujba unor

252. Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriii mele,* București, 1915, ediția P. Haneș, p. X.

Scanned with OKEN Scanner

finalități practice și apropiate care trebuiau să aducă țările române, într-un timp scurt, la nivelul țărilor europene avansate. Noile aspirații solicitau o rapidă cultivare, formarea și consolidarea cît mai grabnică a unei culturi generale, accentul trebuind să cadă pe *cultivarea la un nivel mediu*. În prim plan se profila deci *tipul de cultură nespecializată*.

Ca și umanismul de tip renascentist, iluminismul proclama *idealul de desăvîrșire umană*, considerînd că acesta poate fi atins *în primul rînd* prin instruire și prin îndepărtarea ignoranței. Instruindu-se, omul își înlătură viciile, poate deveni bun și fericit, atingînd astfel *idealul moral*. Idealul de om trebuie să coreleze idealul cultural cu idealul moral, numai așa putînd fi atins țelul omului desăvîrșit, al „omului întreit" (intelectual, moral, fizic), cum îl dorea cu ardoare Ion Heliade Rădulescu. Deosebit de umanismul renascentist însă, umanismul iluminist amplifică la maximum calea culturală (individuală și socială) pentru desăvîrșirea umană. Aceasta era o cale prin excelență *laică* — minimalizîndu-se astfel, de multe cazuri excluzîndu-se, chiar, calea propagată de religie. Procesul de modernizare în care intrase societatea românească impunea o mai hotărîtă desprindere de viziunea dogmatică a religiei, ceea ce imprimă idealului social, respectiv idealului cultural devenit preponderent, *o dimensiune laică*.

În sfera valorilor spirituale iluministe, o poziție dominantă au ocupat-o ideile despre *cultură ca ideal* al societății românești aflată în plin proces de emancipare națională și în prag de modernizare. Acestor exprimări le-au slujit cîteva *idei-forță*, devenite specifice pentru ideologia iluministă din țările române și anume : a) renașterea națională prin promovarea valorilor autohtone și integrarea în aria civilizației europene — *idealul „regenerării" culturale ;* b) primatul culturii în viața individuală și de stat — *idealul de cetățean cultivat ;* c) ridicarea poporului prin cultură — *ideea-program de culturalizare a maselor*.

Scanned with OKEN Scanner

1. Idealul „regenerării" culturale

La mijlocul secolului al XVIII-lea, cînd se accentua lupta pentru emanciparea națională a popoarelor europene, mișcarea iluministă românească devenea propagatoarea *teoriei regenerării* pe multiple planuri (politic, social, cultural), răspunzînd astfel nevoilor imperioase de dezvoltare a țărilor române. Emanciparea socială și națională a românilor (din Transilvania, prin obținerea de drepturi egale cu celelalte națiuni recunoscute de Imperiul austro-ungar, din Moldova și Muntenia, prin înlăturarea jugului turco-fanoriat, era posibilă urmînd, după concepția iluministă, o cale a reformelor și, în principal, calea dezvoltării culturale.

În construirea unui *model al viitorului* cărturarii iluminiști români au reînviat *un model al trecutului*, prin *proiecția imaginară în trecut* a unor aspirații și interese ale prezentului. Tradiția culturală a poporului român în care se depuseseră acele valori ce imprimaseră înaintașilor o viață demnă devenea un model stimulator, constituind un suport pentru noi afirmări. Interesul față de valorile culturale autohtone, încrederea în perenitatea acestora devin preocupări constante pentru creatorii sau pentru mînuitorii de cultură din perioada formării culturii naționale.

Gloria trecutului, în care se descifra *idealul roman*, exprimat în acea „glorie romană" ce s-a impus prin cultură și vitejie, devine pentru iluminiști un argument puternic în susținerea ideilor, a îndemnurilor de deșteptare și ridicare națională și culturală. După cum explica Marx în *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, cînd se referea la ideologia burgheză în ascensiune care evocă eroii trecutului în scopul de a și-i alia în lupta pentru realizarea propriilor idealuri, și în cazul țărilor române este vorba de aceleași tendințe, exprimate într-un mod specific, prin *idealizarea romanității*. Este un procedeu preluat de la umaniștii români ai secolului al XVII-lea și folosit de către toți cărturarii noștri iluminiști, dez-

Scanned with OKEN Scanner

voltat însă, prin argumentări solide, de cei din Școala ardeleană.

Mîndria originii nobile a românilor răzbătea hotărît din paginile *Hronicului* lui Dimitrie Cantemir, care se angaja să riposteze, cu argumente științifice, unor defăimători ca Simion Dascălul, arătînd că : „Apoi din buni și tari... părinți romani născîndu-să, a sîngelui curățenie și a niamului evghenie, nestricată și nebetejită să fie ferit, precum și pînă astădzi tot așea o feresc“ [253].

Idealul roman a fost reactualizat și amplificat de către cărturarii iluminiști, iar ideea continuității poporului român a căpătat un sens axiologic. Se urmărea, astfel, și pe această cale, realizarea țelului iluminist : trezirea din ignoranță a poporului, îmbărbătarea de „virtutea“ romană, în scopul afirmării unei culturi proprii, naționale, prin care românii să poată ocupa un loc de prestigiu între popoarele „Evropii luminate“ și să înlăture dominația străină.

Sava Popovici, modestul preot din Rășinari, care în 1792 dădea glas unor cerințe iluministe, își sprijinea argumentările pe exemplul din trecut al „neamului“, nedreptățit de soartă — „căruia după dreptatea linii neamului său nu i s-ar fi căzut“ să ajungă în stare de înapoiere — după cum se putea constata în acea vreme. Idealul roman — „această vrednică de laudă veche semințe a noastră rîmlenească“ — este reînviat în afirmările lui Sava Popovici pentru virtuțile sale durabile [254]. La numai cîțiva ani, în 1801, în lucrarea rămasă în manuscris *Istoria, lucrurile și întîmplările Românilor...* Samuil Micu avea să dezvolte pe temeiuri științifice această idee. Deplîngînd decăderea economică și culturală a românilor, el le adresa un apel patetic și le punea în față un ideal : ca „să-și deschiză ochii minții... să zărească statul (starea — *n.ns.)* său“, ajutîndu-se de prestigiul culturii trecute, „și privind la cei de demult

253. D. Cantemir, *Hronicul*, ed. citată, p. 25.
254. Vezi David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura științifică, 1967, p. 286.

Scanned with OKEN Scanner

ai neamului său părinți", să-și mobilizeze resursele spirituale pentru ca „să nu facă de ocară mărimea acelora cari erau oameni învățați..", afirmînd în consecință idealul, de esență culturală, spre care trebuie să se îndrepte compatrioții săi : „Prin învățătură să cîștige înțelepciune..." [255].

Cu astfel de idei consună și îndemnul pe care-l adresa „fraților" săi în Muntenia Naum Rîmniceanu, ajutat de exemplul gloriei trecute ; „Fraților ce așteptăm ?", își întreba el semenii, „pînă este lumină să ne grijim întru această lumină *pentru folosurile patriei noastre*", îi îndemna pe aceștia. „Neamul nostru a fost vestit — argumenta el — pentru ce să nu ne cunoaștem noi *evghenia* (noblețea — *n.ns.*) *neamului nostru ?*" Consecința firească trebuia să fie înlăturarea unei asemenea stări de lucruri spre „dobîndirea ființei" proprii : „...este minune cum de suferim să rămînem căzuți și să ne perdem cu totul, neavînd mijloace a ne ridica dintr-această cădere, desmeticindu-ne dintr-această amăgire și a ne dobîndi ființa noastră ?" [256] (*subl. ns.*).

În celebra *Înștiințare* din 1818, Gh. Lazăr deschidea căi statornice școlii naționale românești, din care și-a făcut un ideal al scurtei sale vieți. În demonstrația privind necesitatea instituțiilor culturale autohtone („în limba maicii"), el se sprijinea pe argumentul descendenței nobile a poporului român. „...cu rușine vine unui popor și nèm, ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului... să nu aibă și el o școală mai de treabă, o Academie cu știință, chiar în limba maicii sale" [257].

---

255. Text reprodus de I. Lungu, *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samuil Micu*, în vol. *Din istoria filozofiei în România*, vol. II, București, Editura Academiei, 1957, p. 141.
256. Text reprodus de C. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900, p. 22.
257. Text reprodus de C. Bogdan-Duică, I. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 18.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru Gh. Asachi trecutul istoric devine un prilej de exemplificări și argumente în favoarea afirmării idealului regenerării unui „nou popor", așa cum reiese dintr-o strofă a poeziei *La patrie:* „O români, români ai Dacii, ce purtați un mîndru semn / De-origină, istoria acum fie-ni îndemn! / În vechime maica Roma, cea fost doamnă-n toată lume, / Ni-a lăsat legi și pămînturi, vorba sa și-naltul nume" [258].

Cînd Eufrosin Poteca se pronunța pentru „săvîrșire și fericire" la care trebuie să ajungă și poporul român în competiție cu „frații europeni", folosea, de asemenea, argumentul descendenței nobile a acestuia: „Oare noi românii, strănepoți slăviților acelora romani, trebuie să rămînem apururea departe de neamurile cele luminate, departe de frații noștri europeni?..." [259], se întreba el, relevînd prin aceasta necesitatea „sincronizării" cu cultura europeană înaintată.

Cu același ton de îmbărbătare se adresa semenilor săi și Al. Gravra în „Precognitele Ateneului" din 1835: „Române, tu odraslă a strălucitilor tăi strămoși, ce e aceasta de întru atîta te lăpădași de științe?... Învețe-te patimile de atîtea sute de ani cum că nu-ți va mai putea fi pre pămînt în alt chip scăpare decît prin învățături" [260].

Idealul roman pus în slujba regenerării apare pregnant și la Barbu Paris Mumuleanu, în multe din versurile sale, grupate în *Rost de poezii,* publicate în anul 1820. Dincolo de exprimarea stîngace și simplistă, aceste versuri și-au păstrat semnificația prin mesajul lor iluminist. În *Odă rîvnitoare spre învățături,* Mumuleanu se adresa „neamului cu schiptru", „fraților simpatrioți", acelor „romani strănepoți", îndemnîndu-i „a se trezi" pentru a reînvia gloria trecută — „Un veac de mult neuitat / Numărul ce-l strămoșesc" — și a „se deștepta"

258. Gh. Asachi, *Scrieri alese,* p. 31.
259. G. Dem. Teodorescu, *op. cit.,* p. 56.
260. Text reprodus de I. Pervain, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai" Philologica, fasc. 1, 1968, p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

folosind „științele“ pentru a da astfel „rod în lumină“ [261]. În lucrarea care a urmat, *Caracteruri,* el reafirma ideea, accentuînd din nou exemplul „strămoșilor“ : „...romanilor, strămoșilor noștri ; aceștia, prin simplitate, prin bărbăție și lucrarea pămîntului, să făcură biruitori lumii...“ [262], ale căror calități i-au situat în rîndul popoarelor de vază.

Înarmat cu temeinice cunoștințe istorice privind poporul român și cultura acestuia, înflăcăratul patriot Ștefan Moru (Zilot Românul) se angajează să dea o ripostă vehementă „streinilor“ care-i desconsiderau pe români. Pentru a situa pe „Români“ în rîndul popoarelor civilizate, el apelează, de asemenea, la gloria „Romanilor“, invitînd „toate neamurile luminate“ să ia aminte la o asemenea descendență nobilă, ilustrată de „...istoriia Romanilor strămoșilor noștri a cărora rămășiță ce poartă aceiași numire «Român» sîntem noi Românii dintr-aceste trei țări...“ [263].

Întîmpinarea curajoasă și documentată a tînărului Damaschin Bojinca — prin lucrarea *Animadversio in dissertationem Hallensen,* apărută la Pesta în 1827 — adresată lui Tököly, care contesta originea latină a românilor și a limbii române, precum și seria de articole dedicate „istoriei romanilor“, publicate în anii 1829—1830 în revista „Bibliotecă românească“, aveau semnificația unei depline adeziuni la ideea romanității.

Idealul redeșteptării naționale și culturale se încadra, în viziunea cărturarilor români iluminiști, în actualitate, căpăta *dimensiunea prezentului.* Astfel, în cuvîntul „Cătră cititor“ cu care-și prefața *Însemnarea,* Dinicu Golescu evoca momente importante ale istoriei culturii universale, în care „romanii“, „strămoșii noștri“ au jucat un rol important ca păstrători și transmițători de valori, pentru a investi „națiа“ română cu responsabi-

261. Barbu Paris Mumuleanu, *op. cit.*, p. 5-7.
262. *Ibid.*, p. 74.
263. Text reprodus de Gh. T. Kirileanu în „Revista istorică română“, nr. 11-12, 1941-1942, p. 306-307.

Scanned with OKEN Scanner

litatea înscrierii pe aceeași traiectorie ascendentă : „Vremea este a ne deștepta... adunînd binele... să-l împărtășim compatrioților noștri și să-l sădim în pămîntul nostru..." [264].

Pentru întărirea argumentelor în favoarea idealului redeșteptării naționale și culturale se apela nu numai la mîndria pe care o putea trezi evocarea unui trecut prestigios, ci și la mîndria și dreptul legitim de *participare la civilizația prezentului* și recîștigarea locului cuvenit în contextul culturii europene. La I. Budai-Deleanu apare evidentă concepția că, prin cultura sa tradițională, poporul român nu este cu nimic mai prejos de alte popoare. El este dotat cu „receptivitate la cultură", avînd posibilitatea să se ridice și să se apropie „de celelalte neamuri politicești ale Europei". Concepția lui socială înaintată, angajat fiind în lupta pentru drepturile românilor din Transilvania (se crede că el este autorul unui nou *Supplex* difuzat la începutul secolului al XIX-lea), îl conduce la idei care ating hotarele iluminismului democrat-revoluționar. El a ajuns să înțeleagă că un popor „asuprit" nu poate să-și exercite capacitățile creatoare, fiind astfel primul nostru gînditor la care descifrăm, încă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, *idealul libertății culturale*. „Cînd asuprirea își exercită acțiunea timp de secole — afirma Budai-Deleanu într-o notă polemică, răspunzînd susținerilor defăimătoare din *Notele istorico-critice* ale lui Eder — caracterul tuturor popoarelor devine același, indiferent cum s-ar numi ele : români, sîrbi, croați, polonezi sau ruși. Să se înlăture asuprirea, să se întemeieze școli pentru români, să li se dea preoți luminați, să li se asigure accesul la funcții înalte și să va vedea că puține națiuni sînt atît de receptive la cultură ca cea română" [265].

---

264. Dinicu Golescu, *op. cit.*, p. 16, 17.
265. I. Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 108.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea ridicării prin cultură a națiunii apărea tot atît de hotărît și la Petru Maior cînd propunea „ca românii, smulgîndu-se din grosul întuneric al urîtei neștiință, să se deștepte... și, lucrînd cu bunul său talent să se procopsească întru științe...“ [266].

Într-una din cuvîntările rostite în 1827, Eufrosin Poteca afirma și el ideea pregnantă a spiritualității românești din acea vreme cu privire la „deșteptarea nației“, situînd această idee în contextul frămîntărilor care cuprinseseră Europa. Cînd își întreba compatrioții „Dar în Valahia noastră pînă cînd să dormim ?“, își exprima și încrederea în posibilitățile culturale ale poporului român, posibilități prin care acesta se poate măsura cu „neamurile vecine“ : „A zecea parte din toți românii de am fi învățat știința legilor și a moralului, toate neamurile vecine, în loc de a ne cere ceva, ne-or cinsti, cerînd prieteșugul nostru“ [267].

În același context situa și Mumuleanu idealul „deșteptării“, folosind calea culturii. Constatînd în *Înainte cuvîntare* la *Rost de poezii*, publicată în anul 1820, „cum că toate neamurile Evropii sînt poleite cu învățăturile“, el întărește această idee în altă lucrare, *Caracteruri*, apărută cu cinci ani mai tîrziu, unde, pe un ton asemănător cu al celorlalți cugetători adresează îndemnul la „luminare“ : „Pînă cînd să dormim nedășteptîndu-ne ca să vedem slava celorlalte neamuri ? Privind la toate neamurile Evropii vedem că prin lumina învățăturii... au desăvîrșit atîtea și atîtea științe și au aflat mulțimi de meșteșuguri trebuincioase în soțietate...“ [268]. Mumuleanu chema la emulație culturală pentru „întrecerea la învățături cu celelalte neamuri“, socotind că poporul român deține capacitățile spirituale corespunzătoare... „Vie la noi iubirea de cinste, ca să fim priiatini

266. Text reprodus de Maria Protase, *Petru Maior*, București, Editura Minerva, 1973, p. 160-161.
267. G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 57.
268. Barbu Paris Mumuleanu, *op. cit.*, p. 84.

Scanned with OKEN Scanner

muzelor și întrecerea la învățături cu celelalte neamuri, căci acesta este numai lucru, ce este și va fi cu noi !“ [269], afirma el.

2. Idealul de cetățean cultivat

O dată cu primii noștri cărturari au apărut și primele reflecții privind condiția umană și *idealul de viață*. În sincretismul cugetărilor despre fenomenul uman se disting primele demonstrații cu privire la *cultivarea înțelepciunii și virtuții,* afirmate într-un alt context decît cel religios. Apărea astfel perspectiva unei probleme a *valorilor individuale* și în general a *personalității*.

În urmă cu patru secole și jumătate, Neagoe Basarab medita la un ideal de viață ce viza valori clasice : măsura, echilibrul, cumpătarea : „Mintea cea întreagă și curățiia să iubim, blînzi și răbdători și îngăduitori să fim tuturor în toată vremea“ [270] îi sfătuia el pe cititorii *Învățăturilor* sale. Fapta omului trebuie să aibă la bază înțelepciunea, „...cela ce va asculta de sfatul bătrînilor celor înțelepți, acela nu să va căi“ [271], continua Neagoe, iar profilul moral al domnitorului trebuie orientat spre aceleași valori, „...că domnul înțelept, toate cugetele și socotelile lui sîntu bune...“ [272]. Înțelepciunea nu-și poate afla însă desăvîrșirea, mai ales la un conducător de stat, decît cu condiția unei ancorări în realitățile sociale concrete : „...domnul care iaste înțelept și are minte... va chibzui ziua și noaptea ca să dobîndească numele lui cinste și pentru cinste și sîngele și-l va vărsa, că cinstea niciodată n-are odihnă“ [273]. Afirmînd credință în forța dreptății, condamnînd lașitatea, Neagoe Basarab a

269. *Ibid.*, p. 85.
270. *Op. cit.*, p. 134.
271. *Ibid.*, p. 158.
272. *Ibid.*, p. 296.
273. *Ibid.*, p. 277.

Scanned with OKEN Scanner

formulat un adevărat cod al vitejiei și demnității românești. *Învățăturile lui Neagoe Basarab* urmăreau formarea unui principe ideal, a unui *om ideal*, „desăvîrșit și întreg" care se conduce după „minte" (rațiune). Din carte străbat peste veacuri reflecții privind *condiția umană*, grija pentru om (de orice condiție socială), respect pentru „inima omului", despre care se pronunță folosind o imagine plastică : „căci inima omenească este ca și sticla, dacă se sfarmă sticla, nimeni nu poate s-o dreagă" [274].

Într-o scrisoare din 1530 adresată unui amic, umanistul de tip renascentist, Nicolaus Olahus pomenea de „literatura care dă sufletului cea mai mare desfătare", îndemnîndu-l pe acesta să-și „cultive mintea" [275].

Dacă în Prefața la *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, Nicolae Milescu enunța, numai, datoria omului de a deveni înțelept, căci „aceasta face pe om adevărat om", la Cantemir aflăm o *preocupare stabilă pentru condiția umană* și pentru *idealul de om* dirijat către cunoaștere și valorificare, conștient de posibilitățile sale spirituale. În serviciul unui astfel de ideal el punea dobîndirea *înțelepciunii* și a *virtuții*, (omul trebuie să fie „cuprins de înțelepciune și cu dînsa împodobit"), în care vedea elemente de primă valoare, căi principale care-i ajută omului să atingă desăvîrșirea morală. Înțelepciunea și virtutea, valori ce vor fi integrate mai tîrziu idealului cultural iluminist, se află într-o interdependență obligatorie : „Întîiași dată dară, la cuprinderea bunătăților (virtuților — *n.ns.*) trebuie înțelepciune, adică averea minții...", viața morală nu poate atinge deci desăvîrșirea dacă nu are drept călăuză rațiunea. Dobîndirea virtuților stă în puterea omului, în profunzimea cultivării sale : „către aceasta dară omul pre sine cunoscîndu-să, cunoștința nu numai a celui pe dinafară om, care iaste a sufletului" [276], reflecta Cantemir. Tema dominantă a

274. *Ibidem*
275. Vezi St. Bezdechi, *Nicolaus Olahus primul umanist de origine română*, Aninoasa, Editura Ram, fără an, p. 14, 15.
276. D. Cantemir, *Divanul*, p. 299.

Scanned with OKEN Scanner

Divanului este virtutea asociată concepției despre demnitatea umană. El își îndeamnă semenii să cugete la demnitate („vrednicie") și la lipsa de demnitate : „Omului, precum de vrednicie, așea de nevredniciia firii sale, de gîndit și de socotit iaste" [277]. Este o poziție evident umanistă, care aduce în gîndirea lui D. Cantemir tema constantă a autonomiei și libertății omului, a existenței sale ca ființă rațională.

În contextul problematicii umane pe care o întîlnim la primii noștri cărturari se situează și *problema valorilor individuale*. Ea transpare din meditațiile lui Neagoe Basarab, la care, dincolo de preceptele religioase, aflăm și convingeri impregnate de realism, privind importanța „împodobirii" minții. În acest sens, el se adresa urmașilor : „...că nici de un folos nu vă sînt hainele cele lucii du pre dinafară, ci cele denlăuntru, acelea sînt de folos și de treabă... trupul să ți-l îmbraci în haine slabe și proaste, iar mintea ți-o îmbracă în haine împărătești și o împodobește cu corună" [278].

Daniil Panoneanul, traducînd în limba română *Îndreptarea legii*, ce apărea la 1652, dovedea, înaintea lui D. Cantemir, în scrisoarea ce prefața cartea, convingerea că meritele omului stau în strădueințele personale („nevoința", „socotința și luare aminte"), în funcție de care i se cuvine prețuire (a fi „lăudat") ; „...*bunătatea nu vine* nice se trage *dă pre moșneni* și *dă pre strămoși*... Pentru că omul cît de-ară fi să se tragă de părinți și de rudă de oameni mari, vestiți și îmbunătățiți, iară *lucrurile lui să fie proaste*, și fără de ispravă dă nemica și grozave, *aceluia atîta de mult i se cuvine batjocorire* și urgisire. Și iarăși (împotrivă), cînd răsare o odraslă de bună rudă și creaște într-un sat prost și dă nemica de întru niște oameni oarecum și să se facă *cu nevoința lui și cu multa socotință și luare aminte*, minunat întru lucruri și întru îndepărtări și să *procopsească întru bunătăți, atunce mai vîrtos se cade unul*

277. *Ibid.*, p. 301.
278. *Op. cit.*, p. 195.

Scanned with OKEN Scanner

ca acela să fie lăudat dăstoinicește, cum se cade, de toți...“ [279] (*subl. ns.*).

Teza umaniștilor apuseni *de vera nobilitate* apare la D. Cantemir ancorată în precise semnificații sociale, valorile de tagmă trebuind a fi înlocuite cu cele individuale dacă acestea au la bază „mintea ispitită și ascuțită“, preferați trebuind să fie cei ce dau dovadă de cultură și înțelepciune, chiar dacă nu au un rang social înalt. Adevărata noblețe nu se moștenește, ci poate fi dobîndită de fiecare prin eforturi proprii. „Cine-i mai cu multe vrednicii, veri din fire, veri din ostenință, împodobit, acela mai mare cinste trebuie să aibă și mai tare de la toți să să iubească să cade“ [280]. Evident, astfel de reflecții nu aveau în vedere pe oamenii de rînd. Ele vizau boierimea, pe care Cantemir o dorea puternică, în stare să facă față problemelor politice ale timpului, cultura fiind un mijloc pentru realizarea acestui scop.

În gîndirea iluministă cultura („lumina“), devenită conceptul fundamental, constituie un *mijloc civilizator integral,* fiind transformată în idealul epocii.

Idei potrivit cărora cultura era evaluată ca soluție fundamentală pentru realizarea noilor aspirații de regenerare, ca o condiție indispensabilă a existenței statornice și demne a omului, se întîlnesc nu numai la cei mai reprezentativi cărturari iluminiști români. Ele încep a fi enunțate încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, sub influența iluminismului grecesc. Socotind învățătura drept „podoaba“ cea mai de preț pentru om, acea „făclie arzătoare și de lumină slobozitoare“, Teodor Callimachi, într-un hrisov din 25 iunie 1759, pleda îndelung pentru cultivarea omului, în care vedea unica valoare durabilă : „Podoaba cea mai mare a lumei este *omul,* iar a omului este *învățătura.* Că de vom zice putere și aceea este vremelnică ; bogăția ? dar e nestatornică ; cinste ? și aceea într-o clipeală curînd se răstoarnă... Iar învățătura nu numai la întunericul trecerii vieții aces-

279. *Îndreptarea legii,* București, Editura Academiei, 1962, p. 34.
280. D. Cantemir, *Istoria ieroglifică,* vol. I, p. 64.

teia ne este ca o făclie arzătoare și de *lumină* slobozitoare spre îndreptarea și nepodedirea noastră, ci și a sufletului și duhului nostru ajutor și folosință“ [281] (*subl. ns.*). Dintr-un alt hrisov din 1766, al lui Grigore Ghica, se desprinde ideea desăvîrșirii detașate de credință și care poate fi realizată cu ajutorul învățăturii, aceasta trebuind să devină o însușire activă a omului : „...*învățătura* și *știința* săvîrșesc deplin pe om și-l fac vrednic ca să aleagă binele de rău și adevărul de neadevăr... *îl luminează*...“ [282] (*subl. ns.*). În enumerarea de valori reprezentative pentru om pe care o propunea, la mijlocul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Eustatievici, se dădea întîietate „învățăturii“, după ce urmînd valorile morale și cele civice : „omenia și omenirea, orășenia (Sensul acestui termen echivala cu cel al noțiunii de civilizație ce avea să se încetățenească în limbajul nostru cu cîteva decenii mai tîrziu — *n. ns.*) și păzirea numelui celui bun și omului de cinste“.

Școala ardeleană, amplă mișcare culturală iluministă, era călăuzită și însuflețită, în primul rînd, de un ideal cultural fiind cultivarea omului și ridicarea prin cultură a poporului — socotite calea unică de realizare a obiectivelor de ordin social și național. Afirmîndu-și crezul iluminist (în puterea rațiunii), Samuil Micu evidenția funcția formatoare a „cultivării minții“. În *Legile firei* el se adresa semenilor săi, indiferent de poziția lor socială, cu imperativul : „Drept aceea nevoiaște-te ca să dobîndești cunoștință aleasă și adevărată de lucruri și de adevăruri, lăpădînd din suflet toată neștiința și cu toată nevoința fugi de ea“ [283]. În *Învățătura metafizică*, Samuil Micu afirma necesitatea culturii filosofice, în special pentru tineri : „...eu judec că nu trebuie a opri pre cei mai tineri de la desfătarea metafizicii, cu

---

281. *Uricariul*, vol. I, ed. a 2-a, p. 67-68.
282. Reprodus de Mircea Anghelescu, *Premise ale literaturii românești moderne*, în „Limbă și literatură“, nr. 16, 1968.
283. Text reprodus de Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, p. 133.

Scanned with OKEN Scanner

atîta cu cît mai mult folosește să ajungă ei ca să poată ales gîndi...", iar în *Învățătura politicească* marele cărturar punea cultura — pe care o considera „sufletul politicii" — la baza politicii, socotind-o pe aceasta din urmă înțelepciunea dobîndită prin cultivare [284]. Alți cărturari patrioți, răspîndiți în fiecare din cele trei țări române, aflați sub imediata influență a Școlii ardelene, vor relua astfel de idei. În 1809 un cugetător mai puțin cunoscut, Gheorghe Constantin Roja, selecta „avuțiile", dînd prioritate cultivării („polirii") minții prin imperativul : „să părtinim fiilor noștri cărora mai vîrtos creșterea bună și polirea minții fără de avuții, decît avuții fără creștere bună și fără de polirea minții să le lăsăm" [285]. Peste puțin timp Barbu Paris Mumuleanu deslușea „folosul învățăturii" numai dacă aceasta devine „izvorul înțelepciunii, duhul adevărului", idealul cultural îmbinîndu-se cu cel moral („învățătura este izvorul moralului"). El accentua pe finalitatea etică a cultivării : „...nimic nu este al omului, decît numai virtutea prin care împlinește fapta cea bună, pre care nu o putem dobîndi prin alt decît *prin învățătură* și prin *buna creștere, învățătura numai singură este și ne va fi îndreptarul* vieții noastre...", iar mai departe, întărește ideea afirmînd : „...filosofia și științele sînt mult mai trebuincioase și de lipsă în viața socială, dar, cînd moralul lipsește, Loghica și Metafizica nimic nu ne folosește... acesta este folosul învățăturii fără *moral*" [286] (*subl. ns.*).

Idealul cultivării intelectuale a omului, cu consecințe etice sesizabile, apare frecvent și la pleiada dascălilor patrioți, ctitori ai școlii naționale românești. Cînd Gh. Lazăr se stabilea în București pentru a întemeia prima școală națională, el era conștient că acei „credincioși patrioți" de care are nevoie „neamul" său nu pot fi

284. Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, p. 73.
285. Gh. Const. Roja, *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești*, Buda, 1809, p. 13.
286. Barbu Paris Mumuleanu, *Op. cit.*, p. 23, 34 și 85.

Scanned with OKEN Scanner

formați decît pe calea culturii. În „Procuvîntarea" scrisă la 1820 el afirma : „Fericit este Némul acela carele are credincioși patrioți și *oameni întru științe luminați*", această calitate „vine din... îndemnul cel fierbine către *sporirea luminării*", dacă se *„înmulțesc sciințele"* [287] *(subl. ns.)*.

Pentru un ideal cultural, avînd ca rezultat perfecționarea morală, se pronunța și Gh. Asachi, cînd concretiza „scoposul învățăturei" în „sporirea moralului". *Idealul cetățeanului cultivat,* întruchipat de „omul literat" însemna în concepția lui Asachi omul necesar societății românești din acele vremuri, capabil să-și formeze calități intelectuale și morale pe care să le pună în slujba oamenilor și mai ales în slujba „culturii neamului românesc". Ca și la Gh. Lazăr, în vederile lui Asachi omul de cultură trebuie să devină un *agent civilizator,* o figură centrală a societății românești înscrisă pe traiectoria renașterii sale culturale. În articolul *Omul literat* sînt enumerate „însușirile" la care trebuie să „țintească" cel ce-și ia drept pildă un asemenea om. Asachi se oprește mai întîi la acele însușiri care afectează valorile *intelectuale și morale* — „a cultiva a sa minte spre a putea spori cunoștința altora", „ambițios de a înmulți ideile sale...", „a iubi cu împătimire tot ce este frumos și adevărat" — caracteristici care-și capătă desăvîrșirea în planul *valorilor sociale,* printr-o *angajare* (care nu poate depăși, evident, limitele abstracte ale viziunii umaniste. iluministe) — „pentru de a încînta pe oameni a-i lumina și a li fi de folos" [288].

Dintr-o viziune angajantă, exprimată însă lapidar, era privit omul și de către Eufrosin Poteca. Afirmînd că „...nimenea nu e vrednic de hulă, fără numai aceea cari nu vor să facă nici bine nici rău, ci șed ca niște

287. Text reprodus în *Bibliografia românească veche,* vol. III, p. 500.
288. Gh. Asachi, *Omul literat,* „Albina românească", nr. 12, 1839, p. 45.

Scanned with OKEN Scanner

copaci neroditori“ [289], el adera și în acest caz la spiritul vremii, în ciuda funcției monahale pe care o deținea.

Situînd în centrul atenției sale „Omul“ („individual“ și „social“), I. Heliade Rădulescu medita activ la statornicirea dominației omului asupra naturii și la „perfecția omului“, deziderat ce nu poate fi atins fără forța unită a celor „trei fețe ale educației“. Cînd își lansa îndemnul : „...uniți la un loc și meșteșugurile și științele și morala... și cu dînsele faceți o unime în trei fețe ale educației...“ [290], Heliade exprima viziunea luministă a epocii, viziune prin care idealul cultural trebuia să solicite pe cel moral. Temelia civilizației o formează „omul individual“, cu condiția însă de a fi „întreit cultivat“ : „...perfecționînd în parte pe Omul individual și întreit, se va perfecționa în general și Omul soțial și, prin urmare, și instituțiile lui“, aceasta constituind calea sigură pentru obținerea „fericirii Omului“ [291].

Idealul omului moral sprijinit pe cultură este afirmat și de către alți gînditori ai epocii, cum ar fi C. Diaconovici—Loga, care propunea ca prototip moral omul virtuos, un rezultat al instrucției, înțeleasă nu ca o simplă acumulare de cunoștințe, ci ca o acțiune subordonată unui scop ce reunește „iluminarea minții“ cu „îmbunătățirea inimii“, urmărind ca „prin creșterea înțeleaptă, prin învățături și sfătuituri îndreptătoare, cultivîndu-se, tot la mai mare perfecție se aduc“ [292], sau Petrache Poenaru, care afirma că „...nu este destul a se pregăti oameni destoinici, ci mai înainte de toate trebuiește să se formeze oameni cinstiți și să se întărească printr-aceasta bazele societății“ [293]. Adresîndu-se tinerilor,

---

289. Text reprodus de D. Dobre, *Eufrosin Poteca Motrenul*, București, 1899, p. 24.
290. I. Heliade Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și linguistice*, p. 176.
291. I. Heliade Rădulescu, *Filosofia. Încheiere la cele zise*, „Curierul de ambe sexe“, 1842, p. 390.
292. C. Diaconovici-Loga, *Ortografia sau dreapta scrisoare*, p. 35.
293. Text dintr-o „Cuvîntare“ din 1837, reprodus după G. Potra, *Op. cit.*, p. 339.

Scanned with OKEN Scanner

Poenaru le îndrepta privirile către un ideal „intelectual şi moral", astfel că „tinerimea" trebuie să ştie „...că lumea care o aşteaptă are nobile răsplătiri pentru oricine ştie să le meriteze, şi că preţul intelectual şi moral este singurul mijloc de a dobîndi într-însa consideraţie şi influenţă" [294].

În acelaşi fel gîndea şi Costache Conachi, care aşeza „moralul" la temelia civilizaţiei româneşti. Întrebînd : „ce trebuie să fie la noi civilizaţia ?" el răspundea categoric : „Moralul, moralul şi iar moralul" [295].

În favoarea unei „culturi intelectuale şi morale" se pronunţa şi Gh. Săulescu atunci cînd se referea la posibilitatea „ridicării poporului român". Într-un articol el afirma : „Astăzi, unicul element prin carele poporul român din Principate se poate ridica cu timpul şi a se pune în paralelă cu popoarele staturilor Europei, ...este îmbunătăţirea sa fizică şi psihică, iar aceasta, nu se poate căpăta decît prin cultura intelectuală şi morală..." [296].

În *Prefaţie* la *Diregătoriul bunei creşcere* tipărit în 1830 la Buda, Damaschin Bojinca expunea, într-o logică programatică, efectele binefăcătoare pe care le poate avea cultura atît pentru individ, spre a deveni „om iscusit, luminat şi înţelept", cît mai ales pentru o „naţie" care poate ajunge „din întreg luminată sau cultivită". Acest cărturar, care-l urmase în Moldova pe Gh. Asachi pentru a consolida învăţămîntul naţional „pe româneşte", înţelegea, în spirit iluminist, că *progresul* nu poate fi atins decît *prin cultură* sau luminare. În demonstraţiile sale apare clară opţiunea pentru idealul „luminării minţii", omul cultivat constituind „cea dintîi causă şi fundamentul cel de căpetenie a unei norociri omeneşti..." [297]. Idealul la care aspira D. Bojinca avea ca bază dezideratele

294. Idem, p. 359.
295. *Op. cit.*, p. 303.
296. Text reprodus de N. C. Enescu, *op. cit.*, p. 152.
297. Text reprodus în *Bibliografie românească veche*, vol. III, p. 675.

spirituale ale societății românești ce pășea pe calea emancipării naționale și a modernizării structurilor sale, societate care avea nevoie, deopotrivă, de *oameni* cultivați și de *cetățeni* cultivați. Într-un spirit profund umanist, pornind de la „natura și adevăratul preț al omului", Bojinca proiecta *idealul de om* — „omul iscusit, luminat și înțelept" — și *idealul național* — „națiia cultivită". Rolul principal în realizarea acestora îl are omul însuși, el trebuind să fie pătruns de multiple responsabilități, respectiv de „dorințele către sine însuși, către stăpînirile sale și către soțietatea omenească" [298].

Concepînd un model de om, iluministul Bojinca opera cu concepte de mare încărcătură etică și culturală, omul pe deplin „luminat" trebuind să „știe întru *adevăr*, ce e *bine*, *formos*, *drept*..., cel ce e încredințat, cum că mintea și înțelegerea stăpînește preste aplicările și poftele noastre și cum că *voința* omului e silită a asculta de *minte*..." [299] *(subl. ns.)*.

Învestită cu funcții majore în societate, cultura devine *mijlocul exclusiv* prin care se poate ajunge la progres, sensul acesteia fiind descifrat în virtuțile sale civilizatoare, virtuți pe care Bojinca le sintetizează într-o *schiță-program* deosebit de valoroasă. Astfel, acțiunea și rezultatele („fructurile") culturii în sfera umanului trebuie să vizeze lărgirea orizontului intelectual, moral și social al omului, deoarece : „1. — *Cultura* îmbunătățește, înfrumusețează și mărește *sufletul* omului, crește și dă nutreț *înțeleagerii*, iară pre vîrtutea *judecării*, și a *minții* omenești, o ascute". „2. — *Științele*... numai *prin luminare* se aduc spre folosul omului și apoi luminarea acăsună (aduce — *n ns.*) *virtute*, *moralitate* și buna orînduială a circonstanțelor...". „3. — *Cultura desrădăcinează* dintre oameni *credința deșeartă* și *frica sclaviei* (robiei), descopere și înscrinează (înlătură — *n. ns.*) multe *rătăciri și amăgituri* și revarsă în fiștecarele *libertatea*

298. *Ibidem*
299. *Ibidem*

minții... Unde înflorește odată cultura, acolo *pere superstiția*...". „4. — Cultura ne învață, ca mai bine, ...să gustăm frumusețele și bunătățile cu care e înavuțit pământul nostru..." [300] *(subl. ns.)*.

Dar, „*fructurile cele de bine aducătoare ale culturii* se pot vedea mai limpede... — continuă Bojinca — la *nația* aceea, care e din întreg *luminată* sau *cultivită*", dacă sînt, deci, vizate *dimensiunile sociale ale culturii*, deoarece : „1. — Acolo sînt oamenii mai *prietănoși*... mai *voitori de bine* unul altuia... mai bucuroși de *a ajuta pre aproapele*...". „2. — Acolo, ...stăpînește totdeauna mai mare *băgare de seamă*, mai mare *luare aminte*, mai deplinită *înțelepciune* și mai tare statornicie". „3. — Acolo legile țerii... mai sfînt se cinstesc și se împlinesc" [301] *(subl. ns.)*.

Pentru Simeon Marcovici, un alt statornic gînditor iluminist, reprezentant al generației prerevoluționare, printre primii care a folosit la noi conceptul de civilizație, încercîndu-i o definiție în accepțiunea modernă, atingerea „fericirii omului", a idealului suprem al societății, nu era departe. În viziunea lui aceasta poate deveni realitate numai dacă este clădită pe dezvoltarea complexă a omului, prin antrenarea „puterilor omului" și dacă este vizat „binele tuturora". Numai în acest sens se poate vorbi de *civilizație*.

Cînd George Barițiu se pronunța, în plină manifestare a revoluției din 1848, asupra stringenței unei educații integrale, extensive și intensive — intelectuale, morale, sociale, politice, — ca o condiție a progresului în noua societate, el sintetiza aspirațiile unei întregi epoci pregătitoare a revoluției, epocă ale cărei semne înnoitoare se făcuseră simțite cu aproape un secol în urmă. Afirmînd inițial, în articolele scrise la începutul carierei sale *(Cultura,* în 1838 și *Omul,* în 1839), idealul cultural și moral numai la nivelul individual — din „puntul teoriei morale" în care era privită cultura — Barițiu indica pentru

300. *Ibidem*
301. *Ibid.*, p. 676.

aceasta datoria omului „de a se face om“ prin educație, „prin suma tuturor împregiurărilor care conlucră asupra sufletului și trupului omenesc“ [302]. În faza maturității sale, după cum recunoaște el însuși, Bariţiu ajunge să pătrundă sensul întregit al idealului unei societăți — adăugînd „puntul politicei“, investind cu „datorințe“ nu numai pe indivizi, ci și statul însuși, care „...nu numai are dreptul, ci și datorința de a-i păsa, de a îngriji pentru cultivarea supușilor...“ [303]. Idealurile unei etape spirituale ajunse la maturitate — ale iluminismului — erau așadar transferate unei etape superioare — romantismului revoluționar.

3. Ideea-program a culturalizării maselor

Primele idei despre necesitatea răspîndirii culturii au apărut cu mult înaintea iluminismului. Ele au fost exprimate însă spontan, fără a atinge profunzimea și amploarea unui curent și a unor acțiuni programatice, cum se va întîmpla în epoca iluministă. Angajarea unora dintre primii cărturari de frunte în direcția lărgirii sferei de cuprindere a culturii a prilejuit apariția la aceștia și a unor reflecții privind necesitatea răspîndirii culturii în rîndul păturilor largi ale poporului și în limba accesibilă lui, limba română.

În introducerea la *Octoihul românesc* din 1559, diacul Oprea afirma importanța accesibilității cărților prin traducerea lor în limba română : "cuvîntul lui Dumnezeu trebuiește să înțeleagă feciorii iar cum să înțeleagă dacă învață în limba străină, de nu înțelege nimea. În sîrbește (slavonă) și latinește să știe numai cine iaste un cărtulariu... iară mișelimea săracii — *n.ns.)* n-are lipsă (nevoie — *n. ns.)* de a știrea“ [304].

---

302. *Viața și ideile lui George Bariț*, p. 135.
303. *Ibid.*, p. 139.
304. Text reprodus de P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, Editura Minerva, 1971, p. 122.

Scanned with OKEN Scanner

Coresi era de asemenea conștient de necesitatea promovării unei culturi pe înțelesul oamenilor neinstruiți: „C-am fost cugetat și aceasta, ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii ceia proștii (simpli — *n. ns.*)..." [305].

În fruntea primei tipărituri moldovenești care apărea în 1643 la Iași, „de la limba Sloveniască pre limba Românească de Varlaam mitropolitul", este așezat un adevărat manifest către poporul român, *Predoslovia* lui Vasile Lupu privind necesitatea răspîndirii culturii: „...a semenția românească pretutindere ce se află pravoslovnici într-a ciasta liimbă cu toată inima cerem... dăruimu și noi acesta dăm limbii românești, carte pre limba românească...". În continuare, în *Cuvînt către cetitoriu*, mitropolitul Varlaam afirma cu aceeași convingere: „...cu mult mai vîrtos limba noastră românéască, ce n'are carte pre limba sa, cu nevoe iaste a înțelege carte altii limbi și pentru lipsa dascălilor ș-a învățăturii." [306]

Pătrunzînd spiritul românilor moldoveni la care aprecia „agerimea de minte", umanistul Johannes Sommerus, chemat în Moldova de Despot Heraclid, înțelegea care este rolul unui cîrmuitor în dezvoltarea culturală a unui popor. Din elogiile sale *(De Clade Moldavica)* îi aflăm adeziunea la programul cultural al lui Despot, concepția sa înaintată cu privire la cultură, care-l făcea să semnaleze efectele negative ale superstițiilor și să îndemne pe domnitor la răspîndirea culturii.

În *Înștiințare* la traducerea din Plutarh, efectuată în 1704, Antim Ivireanul făcea o adevărată profesiune de credință cînd se adresa „Prea iubitorilor de învățătură cititori": Zelul născut al iubirii de învățătură mă îndatorește... să fiu cu îngrijire și nelenevos la aflarea vre unei osteneli serioase pentru *răspîndirea cunoștinței* cei iubitoare de învățătură a voastră" *(subl. ns.)*. [307]

305. Coresi, *op. cit.*
306. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 139, 140.
307. Antim Ivireanul, *Opere*, p. 408.

Scanned with OKEN Scanner

Ideea importanței răspîndirii culturii în rîndul „nărodului" și în condiții accesibile se întîlnește și la alți oameni preocupați de cultură. Surprinzătoare prin clarviziunea sa este reflecția Mitropolitului Teodosie, care arăta în *Prefața* la *Liturghia* tipărită la București în 1680 : „Aciasta daru (cărți — *n.ns.)* văzîndu și la noi, că necum lipsește în limba noastră de-a fi *ca să înțelegă nărodulu...* și mai vîrtos aciasta și *den neînvățătură și den neînțelegere limbii* pogoară, care noao jalnic și plănguros lucru iaste într-atîta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumănesc, carele odată și elu numărat între puternicile nemuri și între tarii oameni să numără, *iară acumu* atăta de supusu și de ocărătu iaste, căt *nice învățătură, nice știință,* nice armă, nice legi... ca să pomenește astăzi rumăn, *nu iaste...* cer și să *imprumutează, și de carte și de limbă, și de învățătură...* găndescu și alte cărți a mai da în lumină căt voiu puté iar zicu *pentru folosul și adaosul lipsitului némului nostru*" [308] *(subl. ns.).*

Se cuvine, de altfel, o remarcă în ce privește rolul special pe care l-au îndeplinit *prefețele cărților românești,* realizate în diverse ipostase (înștiințare, predoslovie, introducere, cuvînt înainte), ca expresii ale celor mai autentice gînduri românești. Acestea au constituit un mijloc de comunicare cu „norodul", demonstrînd existența la cărturarii noștri a unei idei despre necesitatea largii audiențe a culturii scrise. Se încetățenea astfel procedeul dialogului cu cititorii — cei mulți, care nu aveau acces la slova scrisă, nefiind excluși, întrucît preoții aveau rolul de mediatori făcîndu-i s-o audă — cărora li se adresau cărțile, traduse sau originale, imprimîndu-se astfel, și pe această cale, un climat favorabil

308. Text reprodus în *Bibliografia românească veche,* vol. I, p. 234.

Scanned with OKEN Scanner

răspîndirii culturii, premisă importantă pentru crezul iluminist de mai tîrziu. [309]

O dată cu primii cărturari români moderni se instaurează în gîndirea românească și concepția despre *rolul activ* pe care-l deține cultura în societate, respectiv, în viața unei națiuni. Idealul iluminist de emancipare a omului este transmis în modalitățile variate de „luminare a norodului." Pornind de la acest aspect, iluminismului românesc i se aplică, poate cel mai bine, caracterizarea pe care Ernst Cassirer o făcea „spiritului secolului luminilor", distingîndu-l ca important nu atît prin „creații" cît prin „modul său de acțiune." [310] În pragul, dar mai ales în sprijinul emancipării naționale și, parțial, sociale (parțial pentru că limitele apartenenței de clasă a unora dintre gînditori îi împiedică să adopte poziții radicale), *culturalizarea* devine principalul „mod de acțiune." Este pentru prima dată cînd noțiunea de cultură capătă înțelesuri ample, prin *prepondereța sensului aplicativ*. Cu ajutorul rațiunii și al culturii, prin combaterea superstițiilor, cărturarii noștri iluminiști voiau ca omul din popor să ajungă la conștiința demnității lui umane și, de aici, la remedierea stării de înapoiere în care „vremile rele" îi aruncaseră pe români. Pentru prima oară în istoria gîndirii românești, se profila o teorie cu privire la răspîndirea culturii. Reflectînd asupra stării de înapoiere culturală și economică a poporului român, cărturarii iluminiști — în majoritate trăind în mijlocul păturilor formate din iobagi analfabeți dominați de superstiții — produc un fond aproape unitar de idei ce conduc și la o anumită unitate de acțiune.

Năzuința generală spre cultivare exprimată de iluminism scotea în relief un ideal de cultură amplificat

309. Vezi Al. Duțu, *Diversificarea preocupărilor cărturărești la umaniștii români*, în „Limbă și literatură" nr. 16, 1968, și A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, București, 1938.

310. Ernst Cassirer, *La philosophie des lumières*, Paris, Fayard, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

la scară națională. Starea de înapoiere culturală și economică a poporului român devine una din preocupările principale ale cărturarilor români iluminiști. Soluția acestei situații nu poate fi decît cea de factură iluministă — calea culturală, calea luminării întregului popor, concretizată într-un vast program de culturalizare. *Ridicarea poporului prin cultură* devine astfel unul din idealurile principale ale epocii.

Incapabili să sesizeze adevăratele cauze ale stării de înapoiere din țările române, stare pe care o constată cu toții, iluminiștii se opresc de fapt la una din consecințe — lipsa de cultură a românilor —, neputînd să găsească cale radicală de rezolvare a situației. Acțiunea lor se manifestă exclusiv în sfera culturii. Astfel, pentru Samuil Micu starea de înapoiere „pogoară", e cauzată de „neînvățătură", el oferind drept soluție unică răspîndirea culturii în popor. Într-o scrisoare din 1806, el se referea la îndatoririle „cărturarilor români" de a „duce la înțelepciune pe cei neînvățați și simpli", apelînd la ajutorul slovei vorbite sau scrise, astfel că „orice om de rînd" să „poată ceti, cetind începe încetinel a pricepe și a cunoaște." Pentru aceasta însă, trebuia îndeplinită o condiție elementară : propagarea culturii în limba română, „mai înainte de toate să se muncească ca toate învățăturile și știința în limba sa să le aibă, că atunci și mai lesne și mai mulți vor putea învăța..." [311].

Nicolae Horga-Popovici, un gînditor ce aparține curentului Școlii ardelene, angajat în acțiunea de ridicare a românilor în rîndurile națiunilor civilizate, aprecia eficiența culturalizării după modul de pătrundere în pături largi ale poporului, avînd la bază „dragostea și iubirea" de „neam", căci, „mare dragoste și iubire face și arată acela, care se nevoiaște neamului său a-i ridica oamenii pricepuți și prin a sa săvîrșitoare învățătură, țăranilor

311. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVII-lea*, vol. II, București, Editura Didactică, 1969, p. 409.

Scanned with OKEN Scanner

haznă, plugari buni, cărturari înțelepți, maistori pricepuți...“ [312].

În numărul său inaugural din 1821 prima revistă română, „Bibliotecă românească“, editată de Zaharia Carcalechi, lansa un apel general către toți „frații români“, afirmînd idealul de ridicare a poporului prin cultură. Îndemnul înflăcărat la „îmbogățirea minții cu cugete omenoase și cinstite“ sfîrșea într-o categorică și unică soluție : „Altă mijlocire nu este noaă lăsată de a ne smulge, fără învățătura, care din cărți să suge. [313].

Preocuparea pentru găsirea căilor practice de înfăptuire într-un timp scurt a unor astfel de țeluri a mobilizat forțe ce convergeau către soluții de ordin cultural. Căile la care se face apel pentru răspîndirea culturii în rîndul păturilor largi ale poporului se diversifică la începutul secolului al XIX-lea. La străduințele pentru înființarea primelor publicații în limba națională — „Bibliotecă românească“, „Curierul românesc“, „Albina românească — se adaugă propuneri pentru constituirea unor tovărășii cu preocupări editoriale — „Societatea bibliograficească“, „Ateneul românesc“ — precum și îndrumările practice pentru țărănime răspîndite de un I. Piuariu-Molnar sau Gh. Șincai.

Angajat în această acțiune, C. Diaconovici-Loga combătea conservatorismul celor ostili sau indiferenți față de cultură.“ „Omul e datorat nu numai trupul și ci sufletul să-l arănească — reflecta el — apoi mai departe nu numai pe sine, ci și pre altul, iar mai vîrtos neamul să-l ajute...“, mobilizînd pe toți semenii la înlăturarea impasului în care se aflau românii, pentru ca, după modelul „altor neamuri care astăzi strălucesc pe fața pămîntului“, să înfăptuiască „luminarea neamului.“ [314]

---

312. N. Horga-Popovici, *Op. cit.*, p. 155.
313 „Biblioteca românească“, nr. 1, Buda, 1821.
314. C. Diaconovici-Loga, *Chiemare la typărirea cărților românești*, Buda, 1821, p. 11.

Scanned with OKEN Scanner

În spiritul concepției iluministe care atribuia culturii puteri excepționale, ea constituind un factor decisiv care ar putea înlătura toate relele din societate, Sava Popovici, observînd gravitatea situației poporului său, căruia i se cuvenea altă soartă, găsea că această situație se datorează, exclusiv, unor *cauze de ordin cultural*, adică : „...nepriceperea, neînțelepciunea, nestrăduirea, lenevirea spre aflarea înțelepciunii cei adevărate“ ceea ce „aduce pe omul întru căi rătăcite, întru închipuiri înșelătoare, în stare cu ticăloșie, supus altuia...“ [315].

În pledoariile pe care D. Țichindeal le făcea pentru afirmarea unei culturi naționale, în limba poporului, el viza mai mulți factori. În concepția sa, la atribuțiile formative ale școlii trebuie adăugate și alte elemente, tot atît de importante în opera de culturalizare. Ridicîndu-se împotriva mentalității greșite ce reducea rolul școlii la funcții meschine sau împotriva inculturii fețelor bisericești, Țichindeal demonstra necesitatea formării de educatori cu „mintea luminată.“ În viziunea sa largă intrau nu numai formarea preoților și învățătorilor, ci și *formarea de oameni culți în general*. În legătură cu aceasta el pune și *problema răspîndirii culturii laice* și a *necesității înlăturării prejudecăților*. Astfel de idei însuflețesc aproape toate „învățăturile“ cu care însoțește *Filozoficești și politicești prin Fabule moralnice învățături...* prelucrate după D. Obradovici, tipărite la Buda în 1814. În „învățătura“ fabulei 5, Țichindeal se declară împotriva superstițiilor, a obiceiurilor („orbecăirilor“), încercînd o explicitare a cauzelor care fac posibil misticismul; iar la fabula 142 se declară împotriva absurdităților preoților care cereau oamenilor simpli îndeplinirea diferitelor canoane („metanii“) sau obiceiuri nefolositoare. La fabula 154, critică unele cărți bisericești, „mineele“ pe care le găsește inutile, ele trebuind a fi înlocuite cu scrieri laice, iar predica din biserică să nu se limiteze la propagarea dogmelor religiei : „Vedem

315. Text reprodus de I. Lupaș, *Cronicarii și istoricii români*, p. 84.

Scanned with OKEN Scanner

acuma la noi că nu prea merg oamenii să asculte cetania și cîntarea minealor. Mai cu bucurie și mai cu mare folos ar asculta ei o predică înțeleaptă... Prin predicația unui luminat preot, se înmulțesc și se luminează oamenii...".

În anul 1839, în articolul *Omul literat* și apoi, la mai puțin de un deceniu, în articolul *Un răspuns la prefacerile învățăturilor din Moldova*, trimis revistei lui G Barițiu, Gh. Asachi ridica, într-un surprinzător spirit democratic, problema unei largi cultivări prin care înțelegea un drept egal al tuturor cetățenilor. Accesul la cultură (la „făclia luminii") nu trebuie să privească numai o pătură restrînsă, cea a intelectualilor, ci pături largi („masa întreagă a poporului"), ceea ce constituia o garanție pentru afirmarea unei „culturi a neamului." „Nu numai judecători, avocați, și filozofi se cer ca să fie oameni învățați și cinstiți într-un stat, căci nu numai ei au dreptul de societate — scria Asachi — dar și masa întreagă a poporului și a cetățenimii trebuie să apuce făclia luminii, căci și negutătorul și meșterul și slujitorul cel de pe urmă au dreptul de a fi luminați, căci fiecare dintr-înșii slujesc patriei" [316].

Pentru idealul luminării naționale" se pronunțau și alți cărturari moldoveni, grupați, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în jurul lui Gh. Asachi. Înțelegînd importanța răspîndirii cunoștințelor științifice în rîndul poporului, mai ales în rîndurile „tinerimii", ei concep și editează revista de largă audiență „Icoana lumei", care, în primul său număr program, demonstra necesitatea cultivării întregului popor. „Mult se vorbește în zilele noastre despre *luminarea națională* a compatrioților — se afirma în preambulul „Cătră cinstitul public" —, dorința și buna plecare de a o vedea sporită, întratîta se făcu *obștească*, încît în asemîne împregiurare alte popoare cu greu ni s-ar putea asemăna ; cu toate aceste, mijloacele unei *practice luminări a poporului* și tineri-

316. „Foaie pentru minte, inimă și literatură", Brașov, nr. 24, 1847, p. 189-190.

Scanned with OKEN Scanner

mei, sînt la noi încă foarte nedeplinite... ne lipsește o foae periodică pentru tinerime și poporu... a căria scop de căpitenie este a înlesni afară de școală, *obștească luminare* a tinerimii și a poporului“ [317] *(subl. ns.)*. Pentru a se putea atinge acest țel, revista își propunea să abordeze teme științifice de largă audiență și la un nivel accesibil poporului : „...îndeletnicirea noastră va ținti mai cu samă asupra moralului, istoriei, cozmografiei, arheologia patriei, istoria naturală, tehnologia, industria și iconomia, care toate se vor lămuri prin un stil chear înțelegător.“ [318]. În coloanele sale revista a cuprins ample relatări din domenii multiple ale științelor (fizică, astronomie, psihologie, geografie, istorie, filologie, etnografie, morală), ale agriculturii, ale literaturii și artei. Titlurile articolelor sînt grăitoare în ce privește larga lor audiență și atingerea țelului propus : popularizarea de cunoștințe. Astfel, colecția din anul 1841 cuprindea articole ca : *Despre cunoștința oamenilor* (nr. 1), care-și propunea „a descoperi pricinile lucrurilor“, *Menirea omului pre pămînt* (nr. 15), în care se acredita ideea că omul, ca ființă superioară, este dator „a cultiva mintea“ și a se „îmbunătăți spre a fi în stare de a gîndi și a făptui după legile naturei“, sau *Fisica (cunoștința lucrurilor firei)*, din nr. 1. În numerele următoare se reia seria articolelor popularizatoare a diverselor cunoștințe, ca în cele intitulate *Fisica poporană și desfătătoare* sau *Astronomia poporană*, apărute în nr. 2/1845.

Pentru Ionică Tăutu idealul emancipării naționale, vizînd obiective civilizatoare largi, care nu se limitau numai la aspecte culturale, ci și la cîteva direcții economice („plugăria“ sau „iconomia cîmpască“) și sociale („opște“), nu putea fi viabil dacă nu avea la bază ridicarea țării, a poporului („împodobirea țării și a norodului“). „Noi avem *trebuință de învățături, de lumini*, fără care niciodată nu vom putea fi aceea ce ar trebui să fim ; avem trebuință de întocmirea și *împodobirea*

317. „Icoana lumei“, Iași, nr. 1, 1840.
318. *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

limbii, de sporirea cărturăriei, de *știință și meșteșuguri,* de îndrăzneala și desăvîrșirea plugăriei, de tot ce alcătuiește *iconomia cîmpască,* în parte și pe opște, într-un cuvînt. avem trebuință de întocmirea și *împodobirea țării* și a norodului *(subl. ns.),* [319] afirma el, relevînd prin aceasta jaloanele idealului iluminist.

Pronunțîndu-se pentru „împrăștierea luminilor", datorie ce trebuie să revină „adevăratului patriot", Petrache Poenaru își exprima convingerea că „învățătura este *trebuincioasă la toate clasele de oameni...*" [320] *(subl. ns.).* Angajat, ca și Poenaru, în acțiunea de culturalizare, Gh. Săulescu susținea, de asemenea, ideea răspîndirii culturii. În discursul rostit în anul 1841 despre *Importanța așezămintelor școlare înfăptuite pentru națiia moldo-română,* sesizînd „progresul genial al timpului" care „reprezentează caracterul epocii de față", el milita pentru „*progresul cultural* al Românilor", pentru „împărtășirea luminării *(subl. ns.).* Țelurile de culturalizare a maselor, spre care își îndreptau atenția Petrache Poenaru și Gh. Săulescu, erau în atenția și a confratelui ardelean G. Barițiu care-și propunea cam în aceeași perioadă. idealul „adevăratei culturi" și sarcina „educației poporului." Pentru aceasta trebuie mobilizați factorii cei mai importanți din societate — școala, părinții, statul. După el, un astfel de țel nu poate fi atins „pînă cînd plasele (păturile — *n. ns.)* cele de rînd a locuitorilor nu sînt scoase din neștiință și cruzime", susținîndu-și astfel ideea profund iluministă cu privire la cultivarea „mulțimii norodului", aceasta fiind „cea dintîi treabă a patrioților." „Renașterea unei națiii" e posibilă prin „lățirea științelor și a cunoștințelor, împărtășirea ideilor la toate plasele de oameni", scria el în nr. 1 pe 1838 al „Gazetei de Transilvania." [322]. Peste un an, în

319. Text reprodus de P. Cornea, *Originile romantismului românesc,* p. 235.
320. Petrache Poenaru, *Cuvîntare la sfîrșitul anului școlar 1835-1836,* în „Curierul românesc", nr. 43, 1836.
321. Vezi N. C. Enescu, *op. cit.,* p. 40.
322. G. Bariț, *Scrieri social-politice,* p. 47.

Scanned with OKEN Scanner

articolul *Creșterea*, publicat în „Foaie pentru minte, inimă și literatură" nr. 12, 1839, relua ideea, argumentînd-o temeinic „În zadar vrea o nație să-și lipească sieși slava de *adevărata cultură* — scria G. Barițiu — *pînă cînd plasele celor de rînd a locuitorilor nu sînt scoase din neștiință și cruzime*. Căci noi știm, cum că *mulțimea norodului* face nația... Așa dar *educația poporului* e cea dintîi treabă a patrioților... ca *datorie* a fiecăruia..." [323] *(subl. ns.)*.

O mențiune specială merită ideile lui Stephan Ludwig Roth, cel care a militat alături de cărturarii patrioți români și care și-a încheiat viața pe altarul revoluției din 1848. În numele unui „umanism consecvent", el s-a pronunțat pentru „dreptul la cultură", în care vedea un drept egal, indiferent de concepția socială sau națională a oamenilor. În *Umanism și instruirea oamenilor*, el declara răspicat că : „... din naștere avem același drept la cultură și educație, drept ce nu poate fi prescris. Acestea, și nu altceva sînt consecințele unui umanism cît mai consecvent..." [324]. Într-o scrisoare din 1819 adresată tatălui său, Roth dovedea că înțelege sensul „idealului uman", pe care-l adîncește, imprimîndu-i dominanta civilizatoare : „cultivarea poporului" El se declara împotriva unor teze așa-zis umaniste care refuzau poporului cultura, neglijînd „cea mai mare parte a omenirii" din sfera „umanității", prin ignorarea „satisfacerii cerințelor sale intelectuale", afirmînd că *„idealul uman"* nu poate fi altul decît *„luminarea poporului, cultivarea poporului"* care „are nevoie de forțe puține, dar de multă bunăvoință" *(subl. autorului)* [325]. Este de-a dreptul surprinzător nivelul înalt de înțelegere și de exprimare la care se ridica acest gînditor înaintat, cu trei decenii înainte de înfăptuirea revoluției din 1848, cu privire la idealul unei societăți. Raționamentul său clar conduce treptat, către concluzia de netăgăduit privind necesitatea „luminării poporului." Astfel, el pune mai întîi între-

323. *Viața și ideile lui G. Bariț*, p. 89.
324. St. Ludwig Roth, *op. cit.*, p. 121.
325. *Ibid.*, p. 144.

Scanned with OKEN Scanner

barea care conține și răspunsul afirmativ : *„este poporul destinat umanității și trebuie sau nu să fie îndrumat spre ea ?“ (subl. autorului).* Dacă e așa, pentru „a avea grijă de popor“ trebuie să-i aplici o instruire adecvată, cu o bază mult mai largă decît o oferea învățămîntul limitat doar „la studiile clasice.“ În acest sens, Roth continuă : Dacă e cazul să fie orientat (poporul — *n. ns.)* spre ea (spre umanitate — *n. ns.)* și dacă aceasta rezultă apriori la fel de bine ca aposteriori, că *prin studiile clasice numai partea cea mai mică din popor ajunge la umanitate,* atunci e evident că premisele umanismului sînt greșit concepute. Trebuie să acționezi *unilateral* dacă judeci unilateral, căci de îndată ce ai emis acest principiu, *nu mai ai grijă de popor,* nu-ți mai pasă de cea mai mare parte a omenirii și te-ai depărtat de ea și de *satisfacerea cerințelor sale intelectuale“ (subl. ns.).* În numele „idealului uman“, Roth respinge acest drum : „Nu astfel era însă idealul uman al aceluia care avea principiul : *nu cei tari au nevoie de medic, ci bolnavii...“* [326] *(subl. autorului).*

Acțiunea iluministă de ridicare a poporului prin cultură dirijează atenția cărturarilor către combaterea ignoranței, astfel că afirmările izolate și timide care se făcuseră simțite în această direcție și înainte prin cîțiva cărturari, capătă la iluminiști, începînd cu cei ai Școlii ardelene, dimensiuni programatice.

Un început de combatere a ignoranței poate fi constatat în gîndirea românească încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Astfel, în *Prefața* la o traducere ce se tipărea la 1691, Șerban și Radu Greceanu, menținîndu-se în limitele unor mentalități religioase, dădeau lămuriri asupra sensului și efectelor „neștiinței“ : „Ce lucru mai slăvit și mai lăudat în lume iaste decît *den neștiut a face știut* și a cîștiga pre cei ce n-au cu ce le lipsește ? Și ce lucru mai sfîntu și mai plăcut... iaste, decît *a povățui* neștine la lumină, *pre cei ce trăescu întru întunerecul necunoștinței și neștiinței ?* Căci cel ce iaste lipsit de cunoștința și știința lucrului, umblă

326. *Ibid.*, p. 122.

întru întunerecul greșălii... ce și cade mai de multe ori în mari vătămări și nespuse ale lui pagube... Aceia iaste mai mare ciață și *întunecarea minții* și sufletului și decît toate căderile ființei omenești mai ria iaste ne a avere știința și cunoștința adevărului..." [327] *(subl. ns.)*.

D. Cantemir încerca o explicație mai profundă a cauzelor ignoranței, pe care o asocia viciului, fiind preocupat de găsirea unor soluții eficace pentru înlăturarea lor. Cauzele constau în primul rînd în lipsa de instrucție și în iraționalitate : „Neștiința (lipsa de învățătură — *n. ns.)* și necunoștința (ignoranța — *n. ns.*) lucrurilor carile pre lesne sînt a să cunoaște, sau nesămăluirea (nesocotința, în sens de iraționalitate — *n. ns.)* și oamenilor negîndirea a multe răutăți pricină iaste (adecă) în părăsirile bunătăților (virtuților — *n. ns.)* și în agonisirea răutăților (viciilor — *n. ns.)* sau a păcatelor", precum și în superficialitate „neștiința dară mai vîrtos încă să află aceia carii multe a ști și a multe lucruri cunoscători și pricepători a fi li să pară." [328]. Soluția pe care o propunere nu viza pături largi ale poporului, ci privea calea rațională individuală. El recomanda semenilor de a pune rațiunea la baza cultivării : „Cade-să dară înainte vreo știință a purcede, ca de ciia a ascunsului inimii știință (conștiință — *n. ns.)* să nu lipsească." [329] Ideea e reluată în *Istoria ieroglifică*, unde, la polul opus inculturii și superstițiilor, este așezată filosofia..., „... că voroava frumoasă la cei cunăscători de n-ar sfîrși, încă mai plăcută ar fi, iară cei necunoscători mai tare dulceață în basnele băbești decît în sentențiile filosofești află." [330].

Cărturarii Școlii ardelene deschid calea afirmării idealului de cultivare a poporului prin răspîndirea în rîndurile lui a cunoștințelor și prin *combaterea superstițiilor*.

---

327. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. I, p. 316-317.
328. D. Cantemir, *Divanul*, p. 297 și următ.
329. *Ibidem*
330. D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. II, p. 108.

Scanned with OKEN Scanner

Activitatea practică pe care Gh. Șincai o depunea pentru luminarea poporului avea la bază ideea temeinică ce și-o formase cu privire la importanța apropierii de *elementele științei* și a combaterii superstițiilor. Dascăl al copiilor de țărani, în slujba cărora a acționat, înființînd nenumărate școli sătești pe pămîntul Transilvaniei, și, deopotrivă, al țăranilor vîrstnici, el se angajează să prelucreze și să adapteze pentru aceștia, cu multe contribuții originale, lucrarea lui J. Helmuth, de mare popularitate în aceea vreme, *Volks Naturlehrebuch Dämpfung des Aberglaubes*, dînd astfel, prima lucrare de proporții din cultura românească în care cunoștințele științifice sînt folosite („aplecate") în mod direct pentru combaterea superstițiilor. *Învățătura firească spre surparea superștiției norodului* nu este numai un manual educativ, o carte de popularizare a științei, ci și o afirmare a convingerii cu privire la *rolul civilizator al științei*. Șincai a făcut din instruirea țărănimii un ideal al vieții sale, înțelegînd să-i pună la îndemînă cunoștințe simple și precise — „învățături firești" — prin care s-o poată face pe aceasta să pătrundă tainele naturii, să înlăture ignoranța, sursa oricărei superstiții — „spre surparea superștiției norodului." Prin *Învățătura* sa, devenită cea dintîi carte de popularizare a științei scrisă pentru români, Gh. Șincai urmărea ca, pe baze raționale, să insufle „norodului" încrederea în știință și, prin cunoașterea legilor naturii, să se realizeze „mîntuirea oamenilor de toate rătăcirile lor." În capitolul I al cărții — „Despre învățătura firească în comun" —, el arăta importanța acestei „învățături", denumită și „știința fizicei", pentru instruirea oamenilor simpli, de diverse categorii și pentru înlăturarea superstițiilor („rătăcirilor"). Astfel, „Știința fizicei... mîntuite pe fieștecarele de frica cea fără de lipsă, în care din neștiință au căzut și-i dă deplinită învingere asupra rătăcirei ceii păguboasă prin care atîtea mii de oameni se țin în clește." [331].

331. Gh. Șincai, *Învățătură firească spre surparea superștiției norodului*, București, Editura științifică, 1964, p. 68

Scanned with OKEN Scanner

Ioan Budai-Deleanu, cel mai radical dintre iluminiștii noștri, care, prin concepția sa democrat revoluționară, depășește culmile iluminismului, întrevăzînd realizarea progresului prin ridicarea întregii societăți la bunăstare, se ridică, de pe poziții raționalist-critice, împotriva instituțiilor feudale și a monopolului instituit de biserică asupra rațiunii. Mentalitatea dogmatică și obscurantistă, ce constituie o piedică în calea progresului, devine ținta criticilor sale hotărîte din *Țiganiada*. În această mare creație originală, în care sînt demascate pentru prima dată racilele regimului feudal, se află versuri sugestive ca : „Înveți dogme, care nice o minte / Le cuprinde, obiceaiuri afară / De fire și crezămînturi sfinte, / Însă nici o știință adevărată, / Nice o precepere și sîmțire / Potrivită cu omeneasca fire / Tu înveți pe om ca el să nu vază / Cînd vede, să nu știe cînd știe / Iar cîndu-i de a crede, să nu crează, / Zicîndu-i că mintea-i nebunie, / Simțirea-i patimă rușinată, / Firea-i totdeauna necurată“,[332] adevărate creații satirice la adresa obscurantismului.

332. I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 298.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL VI

PRIMII CULTUROLOGI DIN ȚĂRILE ROMÂNE

Cei dintîi teoreticieni ai culturii și civilizației au apărut și s-au manifestat anterior perioadei de afirmare a culturii române moderne.

Dacă gînditorii umaniști renascentiști au schițat cîteva dintre ideile esențiale cu privire la sensul și rolul culturii în viața omului, o dată cu primii iluminiști a început a se stabiliza în gîndirea românească o preocupare aparte pentru fenomenul cultural. Prin încercările de teoretizare a observațiilor sale asupra diferitelor civilizații și a specificității naturii umane, Dimitrie Cantemir a inaugurat seria culturologilor români. La mai puțin de un secol, în epoca impunătoarelor afirmări ale culturii române ce-și schița configurația modernă, se disting cîteva teorii închegate despre cultură și civilizație, aparținînd unor cărturari de mare eficiență culturală și socială din perioada premergătoare și pregătitoare a evenimentelor revoluționare de la 1848, cum au fost Gh. Asachi, Damaschin Bojinca, Gh. Săulescu, St. Ludwig Roth, Simeon Marcovici, Al. Hasdeu. Chiar dacă majoritatea acestora au trăit și activat încă mulți ani după revoluție, contribuția lor în direcția culturologică a atins o maturitate în prima parte a secolului al XIX-lea și a rămas legată de această perioadă. Tot atunci au început a se afirma ca teoreticieni ai culturii și unii gînditori prepașoptiști și pașoptiști, cum ar fi I. Heliade Rădulescu sau G. Barițiu, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Simion Bărnuțiu, I. Ghica, gînditori care și-au

întregit însă ideile și s-au impus cu teorii închegate în această direcție în a doua parte a secolului trecut.*)

1. Prefigurări teoretice la umaniștii renascentiști

Interesul cu care întîii noștri cărturari de seamă au scrutat trecutul istoric a avut un prim efect notabil, acela de a furniza argumentele de ordin cultural pentru afirmarea și dovedirea legitimității existenței istorice a poporului român și de a deschide drum elementelor de conștiință națională. Cum cercetările nu se puteau limita numai la poporul român, ele vizînd o arie mai mare de cultură (în primul rînd a popoarelor vecine), s-a deschis calea unor observații mult mai largi și a unor încercări teoretice ce depășeau sfera strict istorică. Au apărut primele reflecții care încercau să estimeze valorile create de diferite popoare (începînd cu cele antice), să distingă destinul creator de civilizație al acestora, garanție a superiorității lor.

Cei dintîi gînditori umaniști români de pînă la Cantemir — Olahus, Milescu, Ureche, Miron Costin, stolnicul Cantacuzino — au deslușit sensul civilizator al faptelor istorice și universalitatea valorilor culturale.

Concepția istorică ce începea a se contura în gîndirea românească încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea privea *istoria* nu de pe poziții înguste, în limita descrierilor factologice, ci din *unghiul semnificației sale*

*) Întrucît tema lucrării noastre are ca obiectiv evidențierea contribuțiilor culturologice românești afirmate de la începuturi pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, ideile unor pașoptiști și pașoptiști au fost valorificate parțial în cuprinsul capitolelor anterioare (în care nu se fac însă referiri la N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, I. Ghica, S. Bărnuțiu, ale căror idei se încadrează hotărît în perioada de la și de după 1848). Avînd ca temă prezentarea succintă, integrală, a unor teorii culturologice, capitolul de față se limitează la cei mai reprezentativi culturologi de pînă la 1848, a căror concepție s-a format și desăvîrșit în această perioadă.

Scanned with OKEN Scanner

culturale. Cînd Olahus scria în 1536 *Hungaria*, era preocupat, în spiritul istoricilor umaniști ai vremii, să prezinte aspectele economice, politice, sociale, etnografice, culturale. Spătarul Milescu dovedea o concepție nouă despre istorie, considerînd-o nu o simplă enumerare și descriere a faptelor de arme, ci și înfățișarea „dezvoltării diplomației, bisericii, artei, științei, politicii...“ [333]

Grigore Ureche observa existența și superioritatea popoarelor „așăzate“, adică popoarele care s-au impus prin „lucruri mari“, prin „obicee bune“ și prin „învățătură“, care au atins deci un anumit nivel de civilizație. Purtătoare a unor astfel de virtuți, popoarele sînt demne de luat în seamă, solicitînd atenția cronicarilor chemați să le fixeze și în scris temeinicia și trăinicia existenței lor. În *Predosloviia dăscălicării a țării Moldovei dinceputul ei*, Ureche observa : „...putem cunoaște că poate fi mai adevăratu, că fiindu oameni așăzați mai de demultu și cronicarii lor neavîndu alte trebi, ce numai vă leatul păziia și niște lucruri mari ca acestea păziia și socotiia, să nu rămîie ceva neînsemnat pentru ca să nu le zică vecinii lor di prinprejur că au fost adormiți sau neînvățați și nestrăbătuți cu istoriia.“ [334]. Aceea „țară mișcătoare și neașăzată“, aflată la polul opus al civilizației, care „nu-i discălicată de oameni așăzați, așa nici legile, nici tocmeala țării pre obicea bune nu-s legate...“ [335], nu putea capta nici interesul scriitorilor. Popoarele despre care „scriitorii dentăi n-au aflat scrisori, ca de niște oameni neașăzați și nemernici (pribegi — *n. ns.)*, mai mult proști (neinstruiți — *n. ns.)* decît să știe carte“, [336] au fost incapabile să creeze valori.

În același sens reflecta și Miron Costin, sesizînd cîteva din determinările civilizației, pe care le identifica în „dăscăliie și învățătură“ și în „alte iscusite și trufașă meșteșuguri.“ Studiind obîrșia moldovenilor, el se

333. *Istoria Moldovei* (limba rusă), Chișinău, 1951, p. 251.
334. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 73.
335. *Ibid.*, p. 67.
336. *Ibid.*, p. 64.

Scanned with OKEN Scanner

oprește asupra țării descendente din strămoșii comuni, Italia, la care sesiza gradul de civilizație atins: „Aceia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia, și de alte iscusite și trufașe meșteșuguri.“ [337]. Ideea culturii ca bază a afirmării unui popor și a trăiniciei existenței sale apare și în *Istoria Țării Românești* a stolnicului Cantacuzino, care vorbea despre greci ca de un popor avansat numai atît timp cît acesta nu și-a pierdut atributul cultural („dăscălia“). Din momentul în care „dăscăliia au pierdut... și de toate cîte mai întîi au avut slave s-au dezbrăcat“, ei au încetat să mai fie purtători ai civilizației. El își exprimă admirația pentru civilizația elinilor, care „...mult mai mult și mai de laudă și de lucrurile și de faptele lor au fost...“, despre care „...toate istoriile... cîte de ei scriu și ale lor cîte sînt..., îi arată și-i dovedesc ce au fost și cît au fost știuți (învățați — *n. ns.)* și de mari...“ [338]

În scrierile lor istorice, primii noștri cărturari au acreditat și o altă idee culturologică relevabilă, aceea cu privire la *caracterul permanent al valorilor*, la importanța *continuității* lor. Această idee apărea încă la Gr. Ureche, care și-a dat seama că, aplecîndu-se asupra faptelor trecute, omul își descoperă în ele sensul existenței sale. Scrierea istorică, în cazul de față *Letopisețul*, are drept scop („ca să hie de pildă și de învățătură noao“) consemnarea unui adevăr, acela că popoarele („lumea“), străbătînd etapele unei existențe trecătoare (în care „nimica să nu fie stătătoare pre lume, ci toate de risipă și trecătoare“), rămîn în istorie prin valorile („lucruri bune“) pe care le creează („...că cunoaștem că nu avem nimic pre lume, fără numai lucruri bune“) [339].

Ideea se continuă și la Miron Costin, care își afirmă în *De neamul moldovenilor* convingerea despre „veșni-

337. Miron Costin, *Opere*, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 246.
338. *Cronicari munteni*, vol. 1, București, E.P.L., 1969, p. 41.
339. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 173.

Scanned with OKEN Scanner

cia" creațiilor scrise: „că scrisoarea (opera scrisă — *n. ns.)* ieste un lucru vecinicu".

În *Predoslovia* la *Istoria Țării Românești,* stolnicul Cantacuzino făcea o lucidă demonstrație, prima ca amploare și calitate, cu privire la caracterul necesar al continuității valorilor: „cu greu și cu strîmt *(anevoie — n. ns.)* iaste neștine *a da cap și începătură fieștecăruia lucru* mai vîrtos celuia cînd nici cum, nici de nici o parte ajutor iaste, nici *știință de la alții,* sau pomenire măcară să află, ca o *povață* făcîndu-se și ca o luminare arătîndu-se ca să se poată ajuta cel ce nu știe de la cel ce știe și *cele din întunerec să iasă la lumină.* Căci nici unul dîn lume nu iaste carele den sine numai să știe și nici unul nu a aflat nimic, pînă cînd n-au fost *de altul învățat.* Nici nimeni nu să poate domiri de nici un lucru, de nu *mai nainte,* au au văzut, au au auzit, sau au cetit..." [340] *(subl. ns.).* În concepția stolnicului începe a se contura *ideea umanistă despre civilizație.* Fără să ajungă să folosească noțiunea ca atare, el înțelegea că omul civilizat este acel om „supus și cuprins" în „legi și dreptăți", care trăiește după anumite norme ale „soțirii" (societății), care nu dă frîu liber instinctelor, ca „varvarul." Civilizația este deci un mod specific de viață, în care se respectă normele sociale.

Într-unul din *Mineiele* sale Chesarie de Rîmnic avansa ideea *permanenței istoriei și a culturii* (în speță, a celei românești), reafirmînd originea nobilă a „némului românesc": „... Prințipaturile Rumânești... urmează de la aducere și ale loru obiceiuri... ci ori dela Traianii sau dela marele Constantinii, de să tragu cu urmare aceste obiceiuri, însă eu dintru aceste descoperiu lucruri minunate, aflu liniia neamului rumânescu, dinu vechiu, trăgîndu-să dinu slăvitu nému alu Romanilor...". Într-o clarviziune ce amintește de teoria evoluției ciclice a lui Vico, Chesaire avansa ideea schimbării, a „prefacerii", pe care civilizația, ca de altfel întregul univers,

340. Text reprodus de Liviu Onu, *Cronicari munteni,* București, 1970, p. 169.

Scanned with OKEN Scanner

trebuie s-o înregistreze : „O vécuri, vécuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările ! Pravila veche dinu tîiu iaste dată în toată lume ca să nască și să moară, ca să ia începere și sfîrșitu toate lucrurile... Toate cîte vezi și te minunezi prinu *prefacere* au ca să ducu la *pierzare* sau la oareși care *schimbare*... Deci, cîndu aceste mari trupuri și vecinice careși cumu după vedere noastră sîntu orînduite spre prefacere și pierzare, ce socotești *pentru cetăți*, stăpîniri și împărății carele atîta sîntu de *muritoare* și stricăcioase, încîtu sîntu și aceia carii le-au întocmitu ? Și precumu la oameni sîntu tinerețe, urmează vîrsta bărbătească, bătrînețele și moarte, așa și aceste au *începere, creștere, stare, înălțare* și toate le are pentru aciasta *ca să și cază*“ [341] *(subl. ns.)*.

O dată cu primii noștri cărturari umaniști, apar și unele semnalări și reflecții sau aprecieri privind noblețea civilizației popoarelor antice precum și a altor popoare. Astfel, Miron Costin făcea referiri la „antichitatea cea plină de spirit și înțeleaptă în născocirile ei.“

Omul cu cea mai întinsă erudiție pînă la Cantemir, stolnicul Cantacuzino tratează problemele de bază ale istoriei noastre antice, apreciindu-i pe coloniștii romani pentru nivelul de civilizație atins : „prea mari oameni au fost și atîta întru învățătura cărților și științelor au fost și atîta întru vitejii au fost ispitiți, educați și aleși atîta întru înțelepciunea lumească de iscusiți, cît nice un neam, nice o limbă pe lume, niciodată ca ei n-au stătut.“ [342]

Spătarul Milescu a intrat în cultura europeană tocmai datorită informațiilor inedite pe care le-a furnizat cu privire la una din cele mai impresionante civilizații ale lumii, cea chineză.

O poziție surprinzătoare, de o notabilă valoare, întîlnim la Grigore Ureche. El își exprima considerația

341. Text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 234-235.
342. Text reprodus de Al. Piru, *Analize și sinteze critice*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1973, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

numai pentru acele popoare care se disting prin vitejie (vitejia căpătînd ea însăși un atribut civilizator) și prin prețuirea culturii („învățăturii"). Un astfel de exemplu i-l furnizau vecinii polonezi („leșii"), de la a căror cultură se adăpase și el în tinerețe. În *Letopisețul* său, Ureche avea cuvinte elogioase pentru acest popor, ce se distingea tocmai prin cultivarea unor astfel de virtuți: „Leșii sîntu oameni războinici, oameni *învățați de carte*, că pentru *învățătura și a cărții* și *a vitejii* nu lî-i preget, nici de trudă, nici de cheltuială, ce înconjură țările de învață, ca să deprinză tinerețile truda și la bătrînețe *înțelepciunea* de care au nevoință mai mare" [343] *(subl. ns.)*.

2. Dimitrie Cantemir, cel dintîi culturolog român

O dată cu Dimitrie Cantemir începe să prindă contur în gîndirea românească o concepție distinctă cu privire la cultură și civilizație. Chiar dacă ideile sale sînt departe de a constitui o veritabilă teorie culturologică sau o filosofie a culturii (acestea conturîndu-se ca discipline ale cunoașterii abia în epoca modernă), ele apar deosebit de importante pentru descifrarea (cu două secole mai devreme decît au făcut-o teoreticienii noștri moderni; Ibrăileanu, Lovinescu etc.), a unor încercări în direcția studierii și definirii culturii și civilizației. Astfel de preocupări transpar în întreaga operă a lui D. Cantemir, de la primele scrieri — *Istoria ieroglifică*, unde se întrevede o concepție despre cultură și diferitele sale valori, pînă la cele din urmă — ca de pildă Hronicul *vechimei a romano-moldo-vlahilor* sau *Interpretarea naturală a monarhiilor* — în care se dezvăluie cu claritate prețuirea pentru civilizația umană și rolul acesteia în istorie.

Meritelor de istoric, literat, filosof, logician, etician, muzicolog și pedagog ale lui Cantemir, merite pe care

343. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 123.

Scanned with OKEN Scanner

ochiul valorificator al posterității le-a consemnat deja cu grijă, se cuvin a fi adăugate și cele de *culturolog*. Enunțînd idei cu privire la prețuirea culturii ca valoare omenească supremă și definitorie, la dimensiunea morală și culturală a existenței umane, la înnobilarea omului prin cultură, prioritatea învățăturii pe scara valorilor sociale, la rolul civilizator al educației, la semnificația trecutului cultural, D. Cantemir a fost cel care a adus în prim planul reflecției, în modul cel mai pregnant în epoca umanismului și a preiluminismului românesc, *problemele majore ale culturii*. Nu este vorba firește, de o elaborare cu greutate teoretică în sensul modern al cuvîntului, ci de cîteva idei distincte despre cultură și civilizație, de o prefigurare conceptuală, contribuții care devin semnificative, însă, pentru relevarea elementelor de început ale culturologiei românești.

Concepînd lucrările consacrate istoriei și civilizației popoarelor musulmane *(Istoria creșterii și descreșterii curții otomane* și *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, sau pe cele despre poporul român *(Descrierea Moldovii, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor)*, elaborînd teoria cu privire la determinismul istoric *(Interpretarea naturală a monarhiilor)*, D. Cantemir pătrundea în știința europeană cu cîteva idei culturologice valoroase. Fără să fi folosit *conceptul de civilizație* ca atare (acesta apare pentru prima oară în cultura franceză, cu o jumătate de secol mai tîrziu), el determină *conținutul* acestui concept, lansîndu-l în echivalențe etimologice latine („cultus vitae", „cultus humanus", „civilitas"), pe care le întîlnim în textele operelor sale scrise în limba latină.

Dacă ținem seama de faptul că lucrările respective au fost concepute și publicate în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, putem afirma că începutul preocupărilor teoretice în direcția definirii unor concepte culturologice în cultura românească se sincronizează cu cele petrecute la nivel european.

În limba română — limbă care în vremea lui Cante-

Scanned with OKEN Scanner

mir nu-și fixase o terminologie științifică adecvată — înțelesul conceptului de civilizație concentra la marele cărturar două direcții axiologice: *valorile intelectuale* — exprimate prin „învățături" — și *valorile morale* — exprimate prin „vrednicii", „podoaba vieții", „bunătățile obiceinice", „cunoștința cinsti și nevoința spre dînsa." În *Istoria creșterii și descreșterii curții otomane*, D. Cantemir arăta că un popor poate fi socotit civilizat numai dacă „și-au însușit învățăturile și podoaba vieții." Ideea este reluată mai pe larg în *Hronic*: „de iaste vreun niam mai mult decît altele să să cinstească, sau de mai mare nume și preț să să țiă... spre agonisita acestui titlu mai trebuiesc bunătățile obiceinice, cunoștința cinstii și nevoința spre dînsa, învățăturile și vredniciile..." [344].

La o studiere atentă a operelor lui Cantemir, așa cum apar ele în diferite variante, ni se dezvăluie contribuțiile substanțiale ale marelui erudit în ce privește conturarea conceptului de civilizație. Sînt meritorii în această privință semnalările lui P. Vaida, făcute pe marginea textului latin al *Descrierii Moldovii*, precum și al altor opere, cu privire la *sensul polivalent* acordat de D. Cantemir civilizației unui popor, vizînd aspecte geografice, fizice și economice („folosul vieții omenești", „starea și pusul locului", „așezămîntul aerului", bișugul pămîntului" și altele carile spre folosul vieții omenești caută...) și aspecte politice și culturale. [345] De altfel, în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, operă mai cuprinzătoare decît se sugerează prin titlu, el alătură religiei (în speță cea musulmană) elemente laice ale culturii (obiceiuri, moravuri, științe, arte), construind astfel o imagine cuprinzătoare a culturii.

Studiind trecutul cultural al unor popoare, marele cărturar ajunge să sesizeze existența și succesiunea diferitelor civilizații. El avea convingerea că popoarele lumii

344. Text citat de P. P. Panaitescu, *D. Cantemir, Viața și opera*, București, Editura Academiei, 1958, p. 251.
345. P. Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, Editura Minerva, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

au creat mai multe culturi, luînd ca exemplu și prototip cultura grecilor și a romanilor, pe care-i socotește fondatori ai civilizației.

După ce în *Istoria ieroglifică* făcuse referiri la trăinicia culturii antice care a străbătut timpurile, „învățăturile sale fiind „legate" (turnate — *n. ns.)* sub slovele nemuririi, [346] în *Hronic*, Cantemir dezvoltă această idee. El se ocupă pe larg de civilizația antică pe care o exemplifică prin „elini", apreciați pentru „evghenia" (noblețea), pentru „slava numelui" (gloria), pentru „vrednice fapte și învățături", valori care le-au conferit „nemurirea." Aceștia, „după ce slava și cinstea în nume, în niam și în chipuri și persoane de toată lauda iroiască și vitejască, peste tot pămîntul s-au sămănat, sădit și întemeiat... vrednicile lor fapte și învățături pînă într-atîta i-au suit și i-au constit... ca pre niște dumnăzăi nemuritori..." [347].

Spiritul său pătrunzător și erudiția sa îi permit să constate *succesiunea istorică a culturilor* (cea slavă a urmat celei antice).

Cu același interes Cantemir studiază și alte civilizații, cum ar fi cea a lumii islamice, despre care se pronunță cu competență. În cele două lucrări consacrate civilizației popoarelor musulmane, se face o încercare de prezentare a sintezei complexului cultural al acestor popoare, specificul lor fiind pus în legătură cu diversele forme de manifestare — școala, creația literar-artistică, filosofică, juridică, religioasă —, componente ce se aflau deopotrivă în atenția lui D. Cantemir. În acest context apare și *ideea despre valoarea culturală a operelor literar-artistice*, socotite un bun al întregii omeniri. Semnificația acestei aprecieri nu se limitează la admirația pe care o cultură impunătoare o poate stîrni unui erudit. *Ideea permanenței civilizației umane*, care stăruia la D. Cantemir, îl face să depășească barierele etnice și reli-

346. D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. II, p. 99.
347. D. Cantemir, *Hronicul*, ediția citată, p. 88-89.

Scanned with OKEN Scanner

gioase ale timpului, apropiindu-se astfel de iluminismul timpuriu de la începutul secolului al XVIII-lea. [348]

Cu aceeași pricepere, Cantemir avea să se aplece spre sfîrșitul vieții, asupra culturii slave, la care evidențiază valențele umaniste. În *Loca obscura in catechisi,* el apără tradițiile vechii civilizații ortodoxe ruse și orientarea progresistă a școlii de la Kiev, fondată de Petru Movilă.

Într-o scrisoare din 1714 destinată lui Petru cel Mare, cunoscută sub titlul *Monarchiarum physica examinatis* (Interpretarea naturală a monarhiilor), Cantemir avansează idei remarcabile, care-l apropie de gînditori vestiți ai epocii, cu privire la evoluția istoriei și a civilizației omenești. Pornind de la explicarea pe cale naturală, rațională a istoriei, el elaborează o teorie deterministă avansată cu privire la *evoluția ciclică ascendentă* a lumii (prin tema ciclului celor patru „monarhii"). Deși nu sesizează adevăratele legi ale naturii și istoriei, Cantemir afirmă cu convingere existența acestor legi. Fără a exclude voința divină, el evidențiază manifestarea legilor naturii („lex naturae") și a unei ordini „naturale și necesare" („ordo naturalis et necesarius"), guvernată de „norma proprie a naturii" („juxta propriam naturae normam"). În spiritul acestei concepții „...monarhiile parcurg un fel de cerc natural și cu neputință de schimbat, încît și în ele se păstrează ordinea necesară a trecutului, a prezentului și a viitorului..." [349]. Astfel, „... *în chip natural* tot ce are un început trebuie să aibă pînă la urmă și un sfîrșit. Și,... toate cîte se numesc și sînt particulare apar și pier, *se schimbă și se transformă,* se nasc și mor... din descompunerea unuia urmează naș terea altuia, aceasta ne învață și rațiunea și experiența." [350] *(subl. ns.)*. Aceste idei se conturau așadar în

348. A se vedea capitolul despre D. Cantemir din *Istoria filozofiei românești,* vol. I, București, Editura Academiei, 1972, p. 58-102.
349. Text reprodus de I. Sulea-Firu în „Studii și cercetări de bibliologie", 1963, p. 274 după manuscrisul latin nr. 47, din Biblioteca Academiei R.S.R.
350. *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

gîndirea europeană, cu mai bine de zece ani înainte de apariția celebrei lucrări *Scienza nuova* a lui Giambattista Vico, publicată la Milano în 1725. Din această dezvoltare istorică este dedusă necesitatea celei de a patra monarhii, superioară celor anterioare, (identificată de Cantemir în monarhia rusească), condusă de un principe „înzestrat cu toate virtuțile", și „pe care nu-l întrece nimeni... în cultură și pietate" [351] (aluzie la Petru cel Mare). O astfel de idee nu era prea departe de ideea „monarhului luminat." Criteriile superiorității celei de-a patra monarhii sînt, după Cantemir, în afara mînuirii „științei războiului", cele care privesc nivelul ridicat de cultură spirituală.

Viziunea largă pe care D. Cantemir o avea asupra civilizației și culturii îl face să-și dea seama de *universalitatea civilizației umane,* de circulația în timp și spațiu a valorilor culturale, și de importanța transmiterii valorilor în decursul evoluției societății umane. Întreaga sa operă poate fi socotită o punte de legătură de la civilizațiile antice la cele apusene și post-bizantine, pînă la cele islamice și vest-europene, sprijinită pe confluența celor două civilizații pe care le-a cunoscut, cea europeană și cea orientală. Civilizația nu este, deci, creația unui singur popor, iar nivelul ei ridicat este asigurat nu numai de vechimea poporului care a creat-o, ci și de modul în care acesta participă la cultura universală.

3. Gheorghe Asachi și sistemul cultural-educativ

Cel mai de seamă om de cultură pe care l-a avut Moldova primei jumătăți a veacului al XIX-lea, spirit enciclopedic și dinamic, Asachi s-a angajat la așezarea temeliilor culturii noastre moderne în baza unei concepții solide pe care și-o formase cu privire la inevitabilitatea progresului social și la necesitatea ridicării „nației." Articolul său *Epoha de față* este o dovadă gră-

351 *Ibid.*, p. 275.

itoare că Asachi înțelegea direcția „de înaintare" către care se îndrepta societatea din acea vreme: „Din cercetarea firei se vede că toate înaintează, privind la a ei nemărginire nu se poate zice unde se începe nici unde se încheie", [352] scria el. În spiritul „epohei" Asachi elaborează un impresionant program iluminist în scopul înălțării neamului său la nivelul popoarelor civilizate, pentru „propășirea nației în cultura sa."

Programul cultural asachian instituia, prin elaborările teoretice, dar mai ales prin acțiunile practice, un sistem cultural-educativ care viza forțele reunite ale membrilor societății și ale instituțiilor culturale (particulare și de stat). Asachi avea în vedere cultivarea individuală, înțelegînd însă că aceasta este insuficientă dacă nu se sprijină pe un *sistem cultural organizat* în cadrul căruia să ia ființă și să se dezvolte instituțiile moderne care asigură progresul unui popor și se constituie într-un *sistem cultural național*. În spiritul acestei concepții, Asachi a pus pietre trainice la temelia unui șir de „așezăminturi" cultural-științifice, concretizate în școli, presă, teatru, conservator de muzică, biblioteci, societăți culturale, editură.

Idealul moral și cultural în numele căruia a gîndit și a acționat Asachi se înscria perfect pe traiectoria iluministă a epocii. În centrul viziunii asupra vieții el situa un sistem etic unitar axat, sub influența culturii clasice în spiritul căreia se formase, pe ideea de virtute, idee la care Asachi revine în multe ocazii. Etosul cultural-patriotic al timpului său favorizează manifestarea multilaterală a aspectului funcțional al virtuții care presupunea, în sens iluminist, abnegație, dăruire, sacrificarea pe altarul culturii. De aceea, idealul de om pentru care a militat Asachi, în spiritul căruia el însuși a acționat și pe care l-a propagat în binecunoscutul său articol *Omul literat*, avea în vedere, după cum am arătat într-un capitol anterior, „a-i lumina" pe oameni „și a li fi de folos", „a putea spori cunoștințele altora", „a în-

352. „Albina românească", nr. 3, 1841.

Scanned with OKEN Scanner

avuți limba și ideile compatrioților". Acest ideal era pus în slujba culturii românești — „Doritori de a vedea așăzată cultura neamului românesc pe trainice temeiuri..." — după cum se explica însuși Asachi [353].

Sistemul cultural-educativ conceput de Asachi pentru „cultura neamului", ce avea să corespundă „scopului dorit a civilizației", prevedea în principal: a) revigorarea elementelor de tradiție culturală, b) cultivarea limbii naționale și investirea ei cu funcțiile culturale firești, c) înființarea și susținerea organizată a unui *sistem de instituții culturale*, sistem ce poate fi identificat în terminologia folosită de Asachi în „ramurile instituțiilor". Aceasta din urmă constituia, în viziunea iluministă a marelui cărturar, calea cea mai eficientă pentru propășirea țării — să se „disvolte toate prințipiile și sciințele în folosul naționalității și a fericirei publice" [354] — și pentru participare la cultura europeană — „...să ne putem face... mădulări folositoare ale familiei Evropiene..." [355].

Noua cultură pentru care milita Asachi trebuia să aibă ca exemplu *tradiția culturală*. „Moldova n-a fost lipsită de epohe strălucite...", afirma el într-un articol, [356] idee ce va fi curînd amplificată de M. Kogălniceanu.

Perfecționarea limbii române, posesoare a resurselor culturale stimulatoare ale dezvoltării unui popor intra, în aceeași măsură, în vederile lui Asachi. Considerînd că „...astă limbă au dat probe a puterei sale de traiu...", el ridică interesul pentru cultivarea limbii la nivel național: „Nici un lucru nu interesează îndeobște o nație ca limba..." [357], scria el. În mai multe articole Asachi a dezvoltat această idee, ca în cel intitulat *Cîteva observații filologice*, unde afirmă că „sentimentul naționali-

353. „Albina românească", nr. 12, 1839.
354. Gh. Asachi, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, Iași, 1859, p. 22.
355. „Albina românească", nr. 1, 1829.
356. „Albina românească", nr. 6, 1829.
357. Gh. Asachi, *Scrieri alese*, p. 263.

Scanned with OKEN Scanner

tății române, în zborul care au luat, au atras și limba, cel mai puternic al ei factor și care cere nu mai puțină cultură“ [358], sau în articolul *Lexicografie,* în care pledează pentru „înavuțirea limbii prin toate mijloacele“, situîndu-se, prin soluțiile raționale pe care le indică — „introducînd cuvintele clasice ce s-au păstrat în gura poporului român, renoind acele ce se descopăr prin cărți și documente vechi și adaptînd acele care se cer spre lămurirea ideilor nouă pentru români“ [359] — pe poziții înaintate în această direcție, deasupra unor exagerări latiniste frecvente în acea perioadă. „Limba națională“ este investită de Asachi cu o „înaltă chemare“, aceea de a „civiliza un popor“, și pentru aceasta se cere ca ea să fie „mai nainte cultivită într-un gradu cuvenit...“ [360].

În sistemul cultural-educativ elaborat de Gh. Asachi, locul cel mai important îl ocupă școala ca instituție etatizată, pe care o pomenește frecvent în scrierile sale sub denumirea de „învățătură publică“ sau „instrucție publică“. Astfel, „...între ramurile instituțiilor..., spunea Asachi, nu se află altul mai însămnătoru, care cere o reorganizație atît de radicală, decît acel al școlilor, spre a pune temeiuri solide instrucții publice...“ [361]. Aceasta „contribuiază“ la „înaintirea în cultură“, („...școalele naționale, necontenit contribuiază cătră lucrările care întipăresc patriei un caracter de înaintire în cultuă“ [362], îndeplinește cel mai pronunat rol civilizator („civilizează un popor“, este „chemată a lumina“) și formează „baza culturei poporului“.

Ideile ample ale lui Asachi privind sensul formativ al culturii aveau în vedere, într-un profund spirit ilu-

358. *Ibid.*, p. 230.
359. „Albina românească“, nr. 11, 1840.
360. Gh. Asachi, *Cvestiea învățăturei publice în Principatul Moldovei*, p. 4.
361. *Ibid.*, p. 3.
362. Gh. Asachi, *Eksposiția stării învățăturilor publice în Moldova*, p. 15.

Scanned with OKEN Scanner

minist, „masa întreagă a poporului și a cetățenimii" care, după cum mărturisea înflăcăratul patriot, „trebuie să apuce făclia luminii".

4. Conceptul de cultură la Damaschin Bojinca

La sfîrșitul celui de-al treilea deceniu al secolului trecut, unul din discipolii Școlii ardelene, devenit, prin conlucrarea cu Zaharia Carcalechi, cel dintîi redactor al primei reviste românești, Damaschin Bojinca afirma o teorie închegată despre cultură și educație. *Diregătoriul bunei creșcere,* apărut la Buda în 1830, nu constituie doar o expunere a problemelor educației în familie și în școală, ci o sinteză a crezului iluminist român, exprimat în elogiul adus omului și în afirmarea încrederii în capacitatea rațiunii, prin demonstrarea virtuților formative ale culturii și prin subordonarea întregii acțiuni iluministe idealului de propășire culturală a „nației românești".

Bojinca nu se oprește la simplul elogiu adus culturii, ci face din acesta scop și mijloc civilizator. Cugetînd asupra stringenței momentului istoric ce impunea ridicarea la cultură a poporului român, cărturarul patriot se oprea îndelung asupra mijloacelor care trebuiesc folosite în acest scop. În „Cuvîntul adresat cititorului", Bojinca răspundea unei finalități precise : „...spre cea mai mare mîngîiere și folosul nației..." și unor probleme concrete ale timpului : „...cum și prin ce mijlociri s'ar scăpa Nația românească din labirintul întunecimei și s'ar putea aduce la asemenea treaptă a culturii..." [363].

Termenul de cultură apare frecvent în limbajul lui Bojinca, termen pe care și-l va fi însușit poate prin filiera Școlii ardelene — I. Budai-Deleanu îl folosise cu cîteva decenii înainte —, sau poate cu ocazia îndelungilor studii efectuate asupra „istoriei Romanilor", în

363. Damaschin Bojinca, *Op. cit.*, p. IV.

care a aflat „multe învățături" și despre care începuse să scrie în revista „Bibliotecă românească".

Făcînd repetate referiri la „cultură", sau la „luminare", termenii fiind echivalenți la el, Bojinca nu zăbovește asupra conținutului teoretic al acestora pentru a elabora ample definiții și determinări. Interesul autorului este îndreptat, îndeosebi, către descoperirea și recomandarea *modalităților practice* pentru atingerea *unui grad ridicat de cultură*, atît la nivel individual („luminarea minții"), cît mai ales la nivel social („nația cultivită"). Reflecțiile sale pe tema „cultivării" conțin însă și o sumară *definiție a culturii* pe care o putem identifica în propoziția : „fundamentul norocirei noastre ceii adevărate" sau, într-o exprimare echivalentă, „cea dintîi causă și fundamentul cel de căpătenie a bunei-norociri omenești..." [364]. Cultura constituie, după D. Bojinca, modalitatea esențială de exprimare a condiției umane și de realizare a unui nivel superior de existență.

Spiritul profund umanist în care era conceput omul de către Bojinca, drept „făptura cea mai nobilă, mai înaltă și mai de căpetenie între toate ființele..." [365], este întregit de crezul iluminist, care fixează și un *ideal al omului* exprimat în „omul iscusit, luminat și înțelept". Conținutul acestui ideal de cultură dezvolat de Bojinca constituie de fapt *sensul conceptului de cultură* în accepțiunea celui ce avea să devină peste puțin timp, unul din profesorii de bază ai Academiei Mihăilene din Iași. Astfel, „cultura" sau „luminarea" înglobează, în concepția lui Bojinca, pe lîngă virtuțile instructive („păsirea și sporiul între științe"), o serie de aspecte educativ-formative : cunoașterea și prețuirea omului („cel ce cunoaște natura și adevăratul preț al omului"), recunoașterea datoriilor morale și cetățenești („datorințele către sine însuși, către stăpînirile sale și către soțietatea omenească"), aplicarea preceptelor etice și estetice pozitive („cel ce știe întru adevăr, ce e bine, formos, drept")

364. *Idem*, *Prefație.*
365. Ibid., p. 17.

Scanned with OKEN Scanner

acordarea priorității activității raționale și folosirea autoeducației („cel ce e încredințat, cum că mintea și înțelegerea stăpînește preste aplecările și poftele noastre și cum că voința omului e silită a asculta de minte") [366].

Angajat în acțiunea iluministă de ridicare grabnică a românilor din starea de înapoiere culturală, Bojinca se oprește, ca de altfel toți cărturarii vremii, asupra demonstrației privind efectele culturii, cu scopul vădit de a convinge cu privire la importanța cultivării și de a angaja toate forțele în realizarea unui astfel de țel. În *Prefația* cărții sale el sistematizează programatic *direcțiile civilizatoare* ale culturii („fructurile culturii sau a luminării"). Astfel, cultura exercită mai întîi *asupra omului*, a indivizilor influențe „mari cu adevărat", influențe concretizate de Bojinca în cîteva direcții esențiale: superioritate morală („îmbunătățește, înfrumusețează și mărește sufletul omului"), dezvoltarea capacității intelectuale („pre vîrtutea judecării și a minții omenești o ascute"), însușirea de cunoștințe științifice („științele, care... se aduc spre folosul omului..."), înlăturarea ignoranței și eliberarea spiritului („desrădăcinează dintre oameni credința deșeartă și frica sclaviei... revarsă în fiștecarele libertatea minții... Unde înflorește odată cultura, acolo pere superstiția..."), lărgirea orizontului de cunoaștere („ne învață... să gustăm frumusețele și bunătățile cu care e înavuțit pămîntul nostru...") [367].

Efectele culturii apar mult mai semnificative pentru Bojinca („se pot vedea mai limpede"), atunci cînd este luat în considerație *planul social*, („la nația aceea, carea e din întreg luminată, sau cultivită"). Prin „cultivarea" întregii „națiii", se realizează relații sociale de înaltă ținută etică („sînt oamenii mai prietănoși... mai voitori de bine unul altuia.. mai bucuroși de a ajuta pe aproapele..."), se obține o stabilitate a ordinii sociale („...stăpînește... mai mare băgare de seamă... mai deplinită în-

366. Text reprodus în *Bibliografie românească veche*, vol. III, p. 675.
367. *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

țelepciune și mai tare statornicie"), se realizează un climat de legalitate („...legile țerii... mai sfînt se cinstesc și se împlinesc..." [368]). Aparținînd iluminismului reformist, specific aproape tuturor cărturarilor români, Bojinca își dezvăluie aici spiritul iosefinist de care fuseseră puternic influențați gînditorii ardeleni.

Mijlocul cel mai important prin care se poate realiza „cultivarea" îl constituie „creșcerea" sau „învățătura", adică *instrucția și educația*. Bojinca încearcă și o definiție a acestora : „Prin acest cuvînt creșcere se înțelege și învățătura, adecă predarea ideilor, a sciințelor și a volniciei" [369], la care adaugă, fără a se opri mai pe larg, și un alt mijloc „de căpetenie", și anume „cetirea cărților".

5. Conceptul de civilizație la Simeon Marcovici

Reprezentant al generației prerevoluționare, profesor la Sf. Sava în generația ce a urmat lui Gh. Lazăr, S. Marcovici și-a îndreptat atenția, ca toți cărturarii vremii, asupra culturii reflectînd asupra valorilor, a mijloacelor culturale și a evoluției acesteia în timp. Preocupat îndeosebi de creația literară, în *Cursul de retorică* fixează acesteia unele principii și idei directoare, stăruind asupra rolului muncii în procesul de creație. În diferite scrieri el evidențiază rolul școlilor și al cărților ca mijloace principale „ca să se lumineze un neam" și pentru „a grăbi... civilizația Rumâniei".

Cea mai importantă scriere a sa a constituit-o însă amplul articol *Civilizația* publicat în anul 1837 la București, în „Muzeul național" — „gazetă literară și industrială", al cărui membru fondator a fost. Articolul apare în perioada cînd neologismul „civilizație" începe a se încetățeni în terminologia românească, el marcînd prima încercare de prezentare sistematică a civilizației și fiind

368. *Ibid.*, p. 676.
369. *Ibid.*, p. 677.

Scanned with OKEN Scanner

în același timp una dintre cele mai substanțiale scrieri din cultura noastră premodernă pe această temă.

Articolul debutează cu o expunere istorică în care se încearcă sistematizarea „perioadelor" sau a „elementelor" civilizației. După ce amintește de „barbarie" ca o etapă în afara civilizației, Simeon Marcovici fixează în „cuvînt", care „a venit într-ajutorul omului desnădăjduit", acel *„dintîiu element de civilizație"*. Necunoscînd originea socială a vorbirii, Marcovici fixa în mod artificial, la nivel individual, cînd omul „s-a chibzuit în sine-și a afla mijloacele de îmbunătățire" [370], un început de civilizație.

Cel de *al doilea element de civilizație* l-a constituit, după Marcovici, „limba grăită", prin care „omul a putut să se apropie de om... a avut mijloc de a se înțelege... a putut să-și împărtășească ideile și să se chibzuiască asupra trebuințelor" [371]. Întîlnim aici unele idei pline de substanță și anume: Caracterul necesar al civilizației, („că civilizația este firească la om"), baza obiectivă pe care aceasta se întemeiază („trebuințele vieții"), superioritatea omului în natură, obținută prin rațiune și limbaj („puterile lui cele trupești sînt mărginite, dar puterea geniului său este mai presus de ori ce împiedicare") [372].

Al treilea element „și foarte însemnător", cînd „să înceapă mai cu denadinsul civilizația omenirei", îl constituie „firească întocmire a vieții plugărești". Abia din această fază încep a se întrevedea posibilitățile de manifestare ale culturii spirituale și se pregătește un alt element al civilizației. Simeon Marcovici se referă aici și la cultura orală, întreținută și transmisă de înțelepți („bătrînii"), care concentrau „toată învățătura, toată sciința", astfel „ca să poată cineva să se adape din ideile celor de mai nainte și să se folosească de experiența

370. „Muzeu național", nr. 4, 1837, p. 32.
371. *Ibidem*
372. *Ibid.*, p. 3 3.

Scanned with OKEN Scanner

lor“ [373]. În această perioadă descoperă Marcovci și unele antagonisme (cînd „oamenii se socoteau vrăjmași“), care au influențat negativ civilizația, dirijînd cultura — în accepția autorului aceasta însemnînd cînd „idei“, cînd „experiență“, cînd „destoinicie morală și înțelegătoare“ — pe calea „dogmatizării“ și transformînd-o într-un apanaj al „unui mic număr de... privilegiați“, care „ținea (ideile) ascunse de public“, sau minimalizînd-o („era supusă uitării“). Dar, deasupra acestor „pedice la civilizație“ s-a ridicat din nou „trebuința“, care a impus permanentizarea valorilor — „a se vecinici aceste suveniruri cum și faptele contemporanilor printr-un mijloc statornic... de care toți urmașii să se poată folosi“ [374]. A apărut, astfel, al patrulea element al civilizației, “adecă limba scrisă“, care a adus „omenirei“ neprețuite „folosuri“. Scrierea a contribuit la lărgirea orizontului spiritual („ideile s-au adăuogat“) și la îmbogățirea patrimoniului cultural („Prin trînsa... veșnicindu-se din generație în generație gîndurile înțelepților și faptele contemporanilor“). În această perioadă a apărut și posibilitatea afirmării unor elemente stabile ale civilizației, adică a instituțiilor și a legilor (a „oblăduirilor“, a „așezămînturilor“, a „regulilor sau pravilelor scrise“).

Evoluția „civilizației omenirei“ prin cele patru „perioade“ ale sale a însemnat un progres, fiecare dintre acestea reprezentînd „o trăsură luminoasă“ și „însemnate faceri de bine“. O dată ajunsă aci, „omenirea“ s-a divizat „în popoare și națiii“ care s-au dezvoltat diferit, în funcție de condițiile specifice („mai mult sau mai puțin înaintate în civilizație după cum fie care a fost ajutat de împrejurări“). Ideea este susținută prin exemplele diferitelor civilizații antice pe care autorul le caracterizează pe scurt, de la cea egipteană, pînă la cea a grecilor, în care recunoaște cea mai mare contribuție („înaintînd civilizația cu pasuri gigantice“). De aci începe *al cincilea element („period“) al civilizației*: „De

373. *Ibid.*, p. 34.
374. *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

la greci începe al cincilea period al civilizației cei adevărate, întemeiate pe dreptul cuvînt și sprijinită de monumenturi luminoase“ [375]. Civilizației grecești i-a urmat civilizația romanilor („această nație colosală“), căreia i se aduc, de asemenea, elogii. Decăderea diferitelor civilizații a însemnat, în concepția lui Simeon Marcovici, o evoluție firească. Înregistrînd dezvoltarea ciclică a acestora, el nu se oprea asupra consecințelor fataliste și pesimiste ale unei altfel de dezvoltări, așa cum făceau unii teoreticieni ai vremii, ci își exprima încrederea în viitorul omenirei, cînd, după înlăturarea „relelor“, „omenirea va înainta... spre desăvîrșire“ [376]. În cea de-a cincea perioadă a sa, susținută de greci și romani, civilizația a atins „punctul indestul de înalt“, cînd se manifestau „ideile cele sănătoase“, cînd „bărbații cei luminați voiau să conlucreze spre înbunătățirea soartei omului“ [377].

A urmat un moment de decădere (probabil perioada migrațiilor la care, însă, autorul nu face o referire directă), cînd civilizația a stagnat, dar ea a fost reînviată „prin aflarea tipografiei, care săvîrșește *al șaselea* și cel mai însemnător *period al civilizații*“. O dată cu cartea tipărită s-a lărgit și mai mult orizontul cultural al „omenirei“, astfel că „lumina ce sta concentrată în puține biblioteci s-a revărsat și asupra părții cei mai mari și cei mai nedreptățite a omenirei“ [378].

Expunerea istorică a civilizației îl conduce pe Marcovici la sesizarea de noi factori care influențează evoluția civilizației în timpurile premoderne și moderne. Învingînd una din piedicile ivite în calea civilizației — inchiziția, „fiică a întunericului“, potrivnică „la întinderea luminilor“ — „națiile cele mai noi din Europa, contină Marcovici, îmbogățite cu științele Grecilor și ale Roma-

375. *Ibid.*, p. 35.
376. *Ibid.*, p. 36.
377. *Ibidem*
378. *Ibidem*

nilor,... pe temeiul acestei prețioase moșteniri... înlesniră busola... și prin urmare comunicația..." [379]. Printr-o surprinzătoare clarviziune Marcovici ajunge să sesizeze schimbarea din societate, „prefacerea" și să înțeleagă cîțiva dintre principalii factori ai progresului: „Prin deosebite prefaceri... prin cultura științelor și a filosofii, prin dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului, prin întinderea învățăturii, înaintară... foarte mult civilizația" [380].

Această expunere amplă a istoriei civilizației se încheie cu un accent asupra finalității, asupra „folosurilor civilizației". Umanistul iluminist Simeon Marcovici identifică aceste „folosuri" cu rezultatul în care „omenirea e fericită" și continuă cu o explicație ce conține notabile elemente democratice, limitate însă de poziția conservatoare a autorului. Astfel, după ce arătase înainte că una din cuceririle civilizației o constituie și instituirea într-un cadru social larg, a legilor („Regule sau pravile scrise asupra datoriilor atît a supușilor către stăpînitor, cît și a stăpînitorilor către supuși" [381]). Marcovici revine cu o explicație amplă asupra modului în care concepea el adevărata civilizație: „cînd se vor chezășui fără părtinire și pe temeiuri neclintite siguranța persoanelor, a proprietarilor (el accepta „prefacerea", dar nu putea să accepte dispariția „proprietarilor" — *n. ns.*), slobozenia industrii, a opinii conștiinții și cînd... fiecare cu o muncă cinstită și potrivită cu puterea omului să poate a-și agonisi mijloacele de o viețuire plăcută" [382]. La capătul acestei lungi dezbateri Marcovici dă *o definiție a civilizației:* „Cea mai mare prin puțină dezvoltare a puterilor omului pentru binele tuturora de obște și numai printr-această dezvoltare, de care omenirea se pare a nu fi departe, se va putea dobîndi acel rezultat,

379. *Ibid.*, p. 37.
380. Ibidem.
381. *Ibid.*, p. 34.
382. *Ibid.*, p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

adică fericirea omului“ [383]. Este cuprins aci un emoționant crez umanist : încrederea în capacitatea umană de dezvoltare, în viitorul luminos și fericit al omului. Definiția este completată cu ideea iluministă privind mijlocul eficace prin care se poate realiza civilizația, Marcovici oprindu-se pentru aceasta asupra școlii și, „învățăturii“, și conchide că învățătura este „mijlocul cel mai puternic de fericire“.

Scrutînd la dimensiuni impresionante istoria culturii materiale și spirituale, Simeon Marcovici ajunge să sesizeze unele elemente de certă valoare, situîndu-se astfel printre primii noștri teoreticieni ai civilizației și culturii. În concepția sa descifrăm că *civilizația este o creație a oamenilor* și-i însoțește în permanență („este firească la om“), că ea a apărut ca o *manifestare necesară* a existenței acestora (din „trebuințele vieții“), s-a dezvoltat *progresiv*, parcurgînd șase etape, fiecare dintre ele reprezentînd un progres („o trăsură luminoasă“ și o „facere de bine“) și *exprimă superioritatea omului* în natură, posibilitatea perfecționării lui („perfectibilitatea omenirei“). În evoluția sa civilizația a produs numeroase valori culturale, pe care le-a permanentizat și transmis generațiilor ca pe o „prețioasă moștenire“. Acestea începa se face simțite într-o epocă tîrzie (în cel de al treilea „period al civilizațeii“), se afirmă mai statornic o dată cu civilizația greacă și romană, se întregesc în epoca modernă și se vor desăvîrși în viitor, cînd se va realiza „fericirea omenirei“, adică adevărata civilizație. La aceste valori spirituale și materiale produse de oameni și care ar putea fi identificate cu *cultura*, Simeon Marcovici face numeroase referiri, pulverizate însă în contextul preocupărilor pentru descrierea și definirea civilizației, fără a se opri în mod special asupra lor. În textul articolului său întîlnim termeni cu certă încărcătură culturologică și anume : „idei“, „gînduri“, „suveniruri“, „fapte“, „experiența dobîndită de oameni“, „destoinicia morală și înțelegătoare“, „știința“, „regule“,

383. *Ibidem*

Scanned with OKEN Scanner

„monumenturi luminoase", „cartea tipărită", „cultura științelor și a filosofii", „meșteșuguri", „comerț", „învățătură".

Posibilitățile de cunoaștere și de apreciere la care putea să apeleze un gînditor din vremea lui Simeon Marcovici nu-i îngăduiau sesizarea științifică a raporturilor dintre fenomene. Această amplă teorie asupra civilizației și culturii cuprinde de fapt o intervertire a raporturilor lor logico-istorice. După Marcovici omenirea a creat întîi civilizația și apoi elementele de cultură. Or, este știut că fără un minim de fapte și elemente culturale, o civilizație nu se poate afirma și consolida.

6. Stephan Ludwig Roth și sensul umanist al culturii

Iluministul revoluționar sas care a militat pentru drepturile celor oprimați și a susținut drepturile politice și naționale ale poporului român a afirmat și cîteva idei valoroase cu privire la specificul și forța „naturii umane", la sensul formativ al culturii, idei pe care le subsumează unui spirit director caracteristic întregii sale concepții, cel umanist militant.

Roth scrutează cultura trecută (pe cea „a anticilor"), în care descoperă un model folositor epocii prezente. Pornind de la „grandoarea antichității", exprimată printr-un umanism desăvîrșit ce a ridicat „natura urmană" pe culmile cele mai înalte spre a fi „aptă pentru grandoare, frumusețe și sublim", el găsește că aceasta trebuie „contemplată" spre a se trage învățăminte „pentru dobîndirea *propriei* noastre măreții și *propriului* nostru umanism..." *(subl. autorului)*. El își exprimă încrederea în permanența „forței naturii umane" care, prin trăsăturile sale esențiale — „fondul tuturor virtuților cetățenești" — străbate peste veacuri și „nu poate fi subordonată timpului" [384].

384. St. Ludwig Roth, *op. cit.*, p. 116.

Dintr-o viziune dialectică surprinzătoare Roth îmbină cultura celor vechi cu „noua cultură" într-un proces al continuității experienței cîștigate care indică așezarea culturii noi pe temeiuri reale, așa cum se întîmpla în antichitate, pentru „a purcede de la natură însăși și de la oameni", pentru a lua naștere „de la natură, de la forțele primare ale spiritului, din viața însăși" [385].

Afirmarea și cultivarea virtuților intelectuale ale omului trebuie să pornească de la „dezvoltarea mai deplin și mai armonios" a aptitudinilor. Aci se află „vechile izvoare ale adevăratei umanități" spre care trebuie îndreptată instruirea, dar numai cu aceasta nu se poate realiza o „îndrumare" multilaterală". Roth se declara împotriva unei „orientări unilaterale" a instrucției (el avea în vedere învățămîntul restrîns, bazat pe „studiile clasice" la care poporul nu avea acces), deoarece aceasta are ca efect „neglijarea cele mai mari părți a omenirii", adică a poporului. În numele adevăratului umanism, a „unui umanism cît mai consecvent", Roth, pleda pentru o bază democratică a culturii, pentru accesul tuturor oamenilor la instrucție și educație, pronunțîndu-se pentru nevoile unui „popor destinat umanității", pentru „cultivarea", „luminarea", „educarea poporului" [386]. El considera că în sprijinul îndeplinirii acestui țel trebuie să vină măsurile de ordin cultural, în primul rînd „existența instruirii" maselor largi, „ridicarea școlilor țărănești", „însufleţirea învățămîntului și a educației". Pentru aceasta școala era considerată principalul element de civilizație: „școlile sînt solul și rădăcina vieții unui popor...". Alături de școală, limba națională reprezintă un element esențial de cultură, căci ea dă posibilitatea pătrunderii în „veșnica istorie a omului și a evoluării lui", a descifrării semnificației culturale a trecutului și al sensului său educativ. În limbă se oglindesc „trep-

385. *Ibid.*, p. 119.
386. *Ibid.*, p. 144.

Scanned with OKEN Scanner

tele de dezvoltare a culturii sale (a omului — *n.ns.*) și a cunoștințelor lui privitoare la natură și spirit [387], scria St. Ludwig Roth.

7. Gheorghe Săulescu și progresul civilizației

Încadrat alături de Gh. Asachi în vasta acțiune culturală ce a cuprins Moldova primelor decenii ale secolului trecut, Gh. Săulescu, profesor la Academia Mihăileană, a înțeles care este importanța culturii de-a lungul întregii existențe a societății, dar mai ales într-un moment de renaștere, cum era cazul societății românești din acea vreme.

În cea mai de seamă lucrare a sa — *Hronologhie și istorie universală* — o ingenioasă prelucrare, prima de acest gen apărută în Moldova, terminată în 1831 și publicată la Iași în 1837, Gh. Săulescu s-a ocupat pe larg de istoria omenirii concepută într-o viziune culturologică ce-i permitea să privească societatea în evoluție progresivă („modul creșcerii"), al cărui sens este imprimat de faptele omenești semnificative („vrednice de însămnat"), între care cele culturale, care au un rol deosebit.

Încă de la începutul lucrării este enunțată o concepție înaintată cu privire la *caracterul științific* („științelnică spunere") pe care trebuie să-l aibă scrierea istorică, ea urmînd să se bazeze pe expunerea sistematică a faptelor („sistimatică înfățoșare"), pe dezvăluirea cauzelor acestora („cercetînd cauzile și efecturile faptelor"), furnizînd învățăminte pentru prezent „ca si ne învățăm după înțălapta sentențiе"). Astfel, în „Introducerea" la primul volum se spune: *„Istoria universală este o științelnică spunere* de lucrările ominesci și întîmplările trecute *vrednice de însămnat*... prin a cărora *sistimatică* înfățoșare arătînd traiul politic din lăuntru și dinafară

387. *Ibid.*, p. 15.

al soțietăților ominirei și cercetînd *cauzile și efecturile* faptelor politice, să cunoaşcem cauza și modul *creşcerei* sau a înapoerei staturilor, folosul vieţuirei virtuoasă și stricăciunea celei înrăutăţite, ca *si ne învăţăm după înţăleapta sentenţie* din părţile altora a ne îndrepta pre noi însii" (*subl. ns.*) [388].

După ce arată cum trebuie să fie istoria, încercînd să folosească argumente științifice pentru a explica evoluția vieții și a societății omenești (descoperirea focului, a metalelor, a armelor, succesiunea treptelor de civilizație etc.), Săulescu se oprește la *obiectul istoriei* format din „fapte slobode ominesci", adică faptele semnificative, sau, cum am spune azi, *fapte de civilizaţie*, în care se cuprind, alături de înfăptuirile politice și religioase, cele culturale: „Istoria Omenirei se întinde asupra tuturor întîmplărilor și a faptelor omineşci, precum asupra releghiei, a făptuirilor politice, a constituţiilor, a măestrielor, a sciinţelor ș.a." [389].

În cel de-al doilea volum al lucrării este reluată această idee prin precizarea pe care autorul o aduce cu privire la caracterul și obiectul „istoriei pragmatice", după cum denumește el „Istoria Omenirei", deosebită de „Istoria naturală" care se ocupă cu „făptuiri ale naturei". Capitolul de început, intitulat „De tratație pragmatică a istoriei. Definiție", fixează sensul „rațional" al „istorisirii" faptelor pe baza unei analize temeinice („a i se deţiudeca temeiurile", „cauza și scoposul"), critice („critică istorisire") și multilaterale a compartimentelor vieții sociale, inclusiv a culturii („arătînd încît se atîrnă existența popoarălor de cultura, constituția, administrația, relighia și moralitatea lor"). „Narația (povestirea) istorică poate fi de două feluri — arăta Gh. Săulescu — simplă, spunînd numai singură fapta fără a i se *deţiudeca temeiurile*, au este *raţionată cînd cercetăm*

388. Gh. Săulescu, *Hronologhie și istorie universală*, Iași, 1837, vol. 1, p. 1.
389. *Ibid.*, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

cauza și scoposul ei... neapărata legătură a întîmplărilor cu lucrurile ce se făcură una altia pricină, *modul și mijlocul* cum sau săvîrșit și *rezultatul urmat din faptă ca un efect din a ei cauză*. Prin aseminea *critică istorisire* trăgînd dovezi faptice, să putem face închiere asupra adevărurilor moralului... Astfel de tratație se numește *istorie pragmatică*... istoricul rezemîndu-se pe asemine tratație arată traiul din lăuntru sau dinafară a unui stat... arătînd *încît se atîrnă existența popoarălor de cultura*, constituția, administrația, relighia și moralitatea lor..." *(subl. ns.)* [390].

Cărturarul moldovean aducea în discuție, înainte de Bălcescu și Kogălniceanu, problema unei „științe istorice", pe care încerca s-o clasifice : „Fundamentale științe istorice sînt două : istoria universală ca un ghen (gen — *n. ns.*) și statistica ca o spiță" (specie — *n.ns.*) [391]. Istoria universală oferă posibilitatea cunoașterii societății în întregime, *a întregii civilizații* omenești — „cuprinde șirul faptelor omineșci slobode... a celor mai vrednice de însămnat și interesante... ca din acestea să putem cunoașce în totul ce este soțietate omineașcă..." — iar statistica înlesnește cunoașterea unor părți din societate, a unor *etape ale civilizației* („starea politică a staturilor") privite în relațiile lor interne („în sfera celei din lăutru viețuirii") și în cele externe („în cele dinafară"). Această din urmă știință trebuie să cerceteze condițiile interne și externe („după neapăratele condiții ale viețuirei din lăuntru și din afară"). În analiza acestor condiții Săulescu se oprește asupra *gradului de cultură* al poporului respectiv, distingînd, chiar, *cultura materială* și *cultura spirituală*. În acest sens, el face o enumerare sistematică a valorilor unei societăți ; „în sfera celei dinlăuntru viețuiri a unui stat trebue să cercetăm : 1) Poziția lui gheografică... 2) *gradul culturei* lăcuitorilor în privire către lucrarea pămîntului, industria,

390. *Ibid.*, vol. II, p. 3.
391. *Ibid.*, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

comerțul, literatura, sciințele și moralitatea 3) haractirul național și haractirul statului privit după analoghia *culturei* sale..." *(subl. ns.)*.[392] În raport cu aceste valori pot fi apreciate locul și rolul unei națiuni pe scara întregii civilizații : „Din condițiile traiului din lăuntru al unui stat se poate deținudeca și viețuirea lui politică încele dinafară, precum di se poate *numera între cele cultevite*, industrioase sau de contra..." [393] *(subl. ns.)*.

Înarmat cu o asemenea concepție, cărturarul român se apleacă asupra „istoriei pragmatice" a diferitelor popoare, la care relevă progresul în relație strînsă cu înaintarea pe calea culturii, cum face, de pildă, în capitolul „Tratație pragmatică asupra istoriei grecilor." Aceștia „au strălucit între națiile globului pămîntescu" grație „culturii", prin „multe șciințe folositoare", prin „păsirea lor în civilizație", fără de care ar fi rămas un popor „ne'nsămnat", după cum a fost la începuturile sale. În „Introducirea" capitolului se face remarca : „...mic și ne'nsemnat au fost începutul ființei și a traiului lor politic, pînă atunce pînă cînd *prin cultură*, vîrtute și direțiri folositoare... mic și ne'nsămnat au fost începutul grecilor, și de bună samă ar fi rămas de apururi de nar fi *îmbrățoșat cultura* prin care ajunsă a se face a lor istorie obiect vrednic de istoria universală și una din cele mai interesante lecții pentru omenire" *(subl. ns.)* [394]. După aceleași criterii sînt evidențiate alte state care au ajuns a se situa la un nivel ridicat de civilizație, remarcîndu-se prin „starea măiestriilor și a șciințelor", ca spre exemplu Italia, care „simțitoare de frumusețea și bunurile culturei", „curînd înfățoșă minunate probe în feliurite facultăți ale măiestriilor și ale șciinților", sau „Franția" al cărui trecut istoric oferă numeroase exemple de „ramuri în carile făcură frințezii vrednice de laude progresuri" [395] etc.

---

392. *Ibidem*
393. *Ibid.*, p. 5.
394. *Ibid.*, p. 7.
395. *Ibid.*, p. 399.

Scanned with OKEN Scanner

La Gh. Săulescu întîlnim pentru prima dată elementele unei *autonomizări științifice a culturii* și o încercare de *clasificare a științei culturii*. Astfel, el distinge în corpusul istoriei universale „istoria culturei ominesci", căreia îi fixează un obiect aparte: „Asemine sup sfera istoriei universale stă *istoria culturei ominesci*, acăria scopos este a arăta dezvăluirea facultăților sufletești păsind omul către desăvîrșiră sa, și să dispărțesce *întrei ramuri* a) în cultura intelectuală, b) în estetica și c) în morală"[396] *(subl. ns.)*. În continuare, sînt înserate cele „trei ramuri" ale „Istoriei culturei", denumite, fiecare în parte, „conțeptul culturei", care cuprind doar o sumară caracterizare: „I De *conțeptul culturei intelectuale* să atîrnă spețiala istoriei a literaturei înfățoșetoare sporiului minței omineșci păsind în descoperirea adevărului și a frumosului spre lățirea cunoșcințelor sale. II De *conțeptul culturei eistetice* să atîrnă istoria spațială a măiestrielor. III De *conțeptul culturei morale* să atîrnă 1) istoria moralului 2) a relighiei 3) și a legiuirilor"[397] *(subl. ns.)*.

8. Alexandru Hasdeu despre „posibilitatea" și „realitatea culturii"

Tatăl lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, doctor în filosofie în 1832 al Universității din München, Al. Hasdeu a fost preocupat de filosofia istoriei, în cadrul căreia a dezvoltat, în anii 1835—1842, o amplă teorie cu privire la fenomenul cultural.

Oprindu-se asupra societății omenești, denumită de el „comunitate" sau „totalitate rațional-umană", care formează obiectul de cercetare al „științei istorice", teoreticianul român înțelegea *realitatea istorică a culturii* și rolul acesteia în societate și în realizarea progresului.

396. *Ibid.*, p. 5.
397. *Ibid.*, p. 6.

Scanned with OKEN Scanner

Problema istoriei, dar mai ales a epocii în care trăia Al. Hasdeu (unul din studiile sale este semnificativ intitulat *Problema timpului nostru)* este „problema culturei ca o problemă a posibilității, a realității și a necesității.“ [398] El arăta că „fiecare epocă își are ideile sale ; ea are prin urmare și faptele sale“, iar aceste fapte și idei constituie cultura. Ele sînt „elemente“ de „vieți istorice“, elemente care formează o unitate concretă, ca posibilitate și realitate“ [399] În acest context este pusă *problema dublului caracter al culturii* : universal („umanitar“), prin care ea există ca posibilitate și „național“, prin care se manifestă ca realitate („...orice cultură trebuie să fie în același timp și umanitară și națională.“ [400]) După Al. Hasdeu, „posibilitatea culturii este condiționată de *umanitate (subl. autorului)* și numai cu această condiție evoluează și poate evolua cultura în mod deosebit.“ [401] Dar, aceasta este numai una din ipostazele culturii căci, după cum își continuă demonstrația Al. Hasdeu, *„ca realitate, cultura se manifestă prin neam (subl. autorului)* adică printr-o astfel de masă național-morală de oameni în care cultura se desvoltă prin cuvînt, după ce s-a desvoltat în primul rînd ca libertate.“ [402] Individualitatea culturii, șansa sa de realizare se manifestă, în mod necesar, prin intermediul „fiecărui popor“, prin „neam“ sau „naționalitate“ (ceea ce avea să însemne mai tîrziu, națiune) respectiv, pe cale națională. „Cultura fiecărui popor, sublinia Al. Hasdeu, are, în basa necesității, propria sa *distincțiune apanajul și comunitatea* sa. Acestea *îl deosebesc* de celelalte popoare... Gradul de determinare al unei atari individualități se manifestă în fiecare popor prin independența și *înfățișarea tipică* a spiritului său...“ [403]

398. Al. Hasdeu, *Problema timpului nostru*, București, 1938, p. 33.
399. *Ibid.*, p. 7-8.
400. *Ibid.*, p. 27.
401. *Ibid.*, p. 28.
402. *Ibid.*, p. 29.
403. *Ibid.*, p. 29, 31.

Scanned with OKEN Scanner

(subl. ns.). Dar, în același timp, printr-o astfel de manifestare substanțială, popoarele își afirmă personalitatea, devin participante la istorie, („își pot rezerva cu adevărat dreptul la un loc în Istorie", după cum arăta Al. Hasdeu), astfel că, există o unitate dialectică între „realitatea culturii" și „realitatea naționalității." Nu ar fi deloc exagerat să deslușim aci o privire dialectică, atîta vreme cît însuși autorul acestor considerații făcea apel la dialectică, pe care a limitat-o însă la o simplă „comparație între analiză și sinteză."

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CAPITOLUL VII

PRIMELE ELEMENTE CONCEPTUALE DE FACTURĂ CULTUROLOGICĂ ÎN GINDIREA ROMÂNEASCĂ

Reflectînd asupra fenomenului cultural în general, dar mai cu seamă asupra celui ce s-a profilat secole de-a rîndul în contextul existenței ascendente a societății românești, primii cărturari români au schițat și cîteva elemente conceptuale de specificitate culturologică. Acestea au constituit premisele indispensabile dezvoltării ideilor și teoriilor care începeau a se contura cu privire la cultură și civilizație.

Profunzimea, originalitatea, dar mai ales *permanența* le conferă acestor reflecții atributul de remarcabil *fond teoretic* apt să contureze *începutul unei autonomizări a problematicii culturologice în gîndirea românească.*

Unei culturi aflate în plin proces de formare, conținînd elemente preluate și integrate (mai ales în prima etapă — secolele XV-XVI) îi corespunde, incontestabil, o *armătură teoretică elaborată de elementele autohtone,* pe terenul realităților românești, bazată pe o *terminologie specifică,* proprie fenomenului cultural românesc.

Drumul parcurs pe calea stabilizării unui *limbaj noțional culturologic* a fost însoțit de căutări, impreciziuni și unilateralități, așa cum s-a întîmplat, de altfel, cu întregul sistem de cunoștințe elaborat de umanitate. A fost, oricum, un drum propriu al gîndirii noastre, pe care ostenitorii în ale culturii l-au parcurs, conștient

sau inconștient, și adesea chiar în condiții sociale vitrege.

Aceste străduințe s-au soldat cu profilarea timpurie a unui *minim conceptual de factură culturologică* care a fost vehiculat pe plan spiritual, iar atunci cînd nu s-a atins un nivel de abstractizare și de determinare noțională, ele au avut meritul de a fi canalizat atenția spre o individualizare a problematicii culturii.

Astfel de contribuții încep a se distinge încă din secolul al XVI-lea, în plină „epocă slavonă." Transcriind manuscrisele slave, copiștii români le adnotau cu gînduri proprii privitor la cultură, ajutîndu-se de noțiuni absolut necesare ca: *învățătură, învățător, a învăța, carte, cărturar, știință, neștiință.* Concepîndu-și *Învățăturile,* Neagoe Basarab folosea unele concepte ce îmbinau sensul etic-social cu cel cultural, ca: *mintea* — plasată în contextul „altor bunătăți" (virtuți), denumite precis: *judecata, dreptatea, cinstea* — sau *cugetul sufletescu, cugete și socotele, înțelepciunea.*

În prima etapă de manifestare a culturii scrise românești (sec. XVI-XVII), ca o reflectare a realității culturale, s-au conturat și stabilizat cîțiva *termeni de bază,* atestați de diverse scrieri ce ni s-au păstrat. Cei mai importanți și frecvent întîlniți în textele românești sînt: *învățătură, școală, cărturar, carte, cetire, iscusință, meșteșug.*

În condițiile în care cultura se dezvolta cu precădere pe făgașul funcției sale educativ-instructive, activitatea de reflectare a acestei modalități culturale produce și termenul adecvat, *învățătură,* care, cu sensuri și în variante diferite, a dominat activitatea teoretică în această direcție timp de cîteva secole și a constituit *cea mai frecventă noțiune culturologică* ce a precedat pe cele de cultură și civilizație adoptate de limbajul nostru abia în epoca premodernă. Bănuită, enunțată sau dezvoltată în diversele sale accepții, această noțiune a depășit înțelesul etimologic (pe care i-l atribuim astăzi), semnificînd pentru o bună perioadă, *cultura,* a cărei

Scanned with OKEN Scanner

denumire expresă se va impune abia la începutul epocii moderne. Pînă atunci, conceptul de cultură a circulat în mai multe accepţii.

Îmbrăcat la început în haina mentalităţii religioase termenul învăţătură semnifică, înainte de orice, *necesitatea cultivării* omului. „Învăţătura" de care pomenesc adnotările din manuscrisele slave (dobîndită îndeosebi pe calea cărţii), trebuie să predomine în activitatea omului. În ajutorul acestui nobil ţel trebuie să vină „învăţătorul", omul instruit, care, cunoscînd „bine cărţile" şi „pe sine", să poată „şi pe ceilalţi a-i învăţa" (evident, dogmele creştine).* Depăşind oarecum cadrul îngust al spiritului religios, cei ce reflectau pe marginea unei astfel de activităţi atribuiau rolul de „învăţător" nu numai clericilor, ci şi altor cărturari, adică „oricare altul care ocupă demnitatea de învăţător." *Aspectul instituţional* al culturii, realizat printr-o şcolarizare stabilă, este cuprins în ceea ce unii înţelegeau prin „învăţătură de carte", ca, de exemplu, Matei al Mirelor ori Al. Lăpuşneanu.

Sensul mult mai larg, de educaţie, *indiferent de vîrste sau de generaţii,* este întîlnit în chiar titlurile unor cărţi denumite semnificativ „carte de învăţătură", în cuprinsul cărora erau reunite textele cele mai importante şi mai utile pentru societatea românească a acelor vremuri. Acelaşi înţeles atribuiau şi cronicarul Ureche scrierilor sale, dînd argumente că ele trebuie „să fie de învăţătură" şi Stolnicul Cantacuzino, cînd demonstra că orice om trebuie să fie „de altul învăţat."

Termenul „învăţat" este folosit de Nicolae Milescu cu semnificaţii de vădită factură culturală „cel mai nobil este acela care este cel mai învăţat." Sensul larg atribuit „învăţăturii" se întîlneşte şi la Miron Costin, care vorbea de acea „plecare spre învăţătură" a româ-

*) Noţiunile şi citatele folosite în acest capitol nu vor mai purta trimiteri, întrucît textele în care ele sînt cuprinse au fost citate în capitolele anterioare.

Scanned with OKEN Scanner

nilor, afirmînd astfel vocația culturală proprie unui popor, iar cînd Antim Ivireanul se adresa „iubitorilor de învățătură", el îi subînțelegea pe toți cei preocupați de cultură. Tot Miron Costin făcea distincție între „dăscălii" și „învățături", vrînd parcă să sublinieze sensul limitativ al primei noțiuni și, implicit, sensul mai larg, depășind cadrul instituțional, pe care-l sugera conceptul de „învățătură."

Cu D. Cantemir se face încă un pas pe calea abstractizării, el înțelegînd prin „învățătură" acele *cunoștințe generale („scientias")* pe care omul trebuie să le dobîndească. El subsumează individul unui cadru superior, *cadrul de civilizație*. În gîndirea lui Cantemir apar *contururile conceptului de civilizație*. Neputînd ajunge a-l denumi în mod expres, negăsindu-i echivalentul etimologic în limba română, acest concept apare direcționat către două componente: una ce viza universul interior al omului, *componenta individuală*, „podoaba vieții", fiind sinonimă cu omul capabil de purtări alese, instruit, cu moravuri rafinate (simbolizînd „omul civilizat", așa cum avea să-l conceapă iluminismul francez de mai tîrziu) și alta ce cuprindea un sens general, *componenta socială*, afirmată, în concepția lui Cantemir, la nivelul unui popor (cel român, de pildă), care se dovedește a fi civilizat numai dacă posedă „bunătățile obiceinice, cunoștința cinstii și nevoința spre dînsa, învățăturile și vredniciile".

O dată cu iluminiștii sensul „învățăturii" se apropie și mai mult de cel al culturii. Samuil Micu vorbea de o *cultură intelectuală* prin intermediul noțiunii „învățătura minții" și arăta că „prin învățătură să cîștigă înțelepciune" și deci „fericire". După părerea lui T. Callimachi sau Al. Ipsilanti, învățătura investește pe om cu atribute determinante, este „podoaba omului" sau „singura podoabă" care „săvîrșește deplin pe om", după cum E. Poteca nu putea concepe omul decît într-o organică legătură cu învățătura: „omul" e „făcut spre a

Scanned with OKEN Scanner

să învăţa". Dinicu Golescu era convins că pe această cale se dobîndeşte „luminare şi deşteptare". La Barbu Paris Mumuleanu apar şi mai clare sensurile multiple pe care „lumina învăţăturii" le are în viaţa omului. Ea este : „izvorul înţelepciunii", „îndreptarul vieţii", „lumină a fericirii omeneşti" şi „izvorul moralului". O concepţie asemănătoare avea şi Gh. Asachi, el afirmînd că „scoposul învăţăturei" este „creşterea morală". Al. Gavra o investea şi cu atributul perpetuării tradiţiei culturale, cînd scria că învăţătura este „zestrea ... de la moşi ... rămasă".

Alţi termeni culturali atestaţi în scrierile româneşti de început — *şcoală, carte, cărturar, a ceti* — au la bază unele dintre cele mai vechi şi mai răspîndite activităţi culturale de la noi. În orice ocazie în care erau folosite, aceste noţiuni aveau sensul unei *finalităţi civilizatoare*. Într-una din însemnările la manuscrisele slave se afirma rolul cărţilor de a „lumina întunericul neştiinţei".

Numeroase sînt în cultura scrisă românească referirile la „cetire", „citanie", „cetind", toate accetuînd pe un ton imperativ asupra sensului educativ-formativ : „le cetiţi ... a afla mare vistiariu sufletesc", se spunea la 1582 în *Palia de la Orăştie*, omul să se aplece „către cetit cu folos şi cu îndemnătură", socotea Coresi, şi „cu cetitul cărţilor a face iscusită zăbavă", recomanda Miron Costin, iar Dosoftei îndemna ca „cu dragoste şi cu osrădie cetiţi", accentuînd asupra virtuţilor cărţii care „trage hiria omului către cetitul ei".

„Cărturarul" sau „cărtulariul" semnifica pe acel „om învăţat" care, în cele mai multe cazuri, trebuia să îndeplinească o misie educativă în societate. Pentru diacul Oprea, această funcţie revenea, deopotrivă, mai multor categorii de „cărtularii", „oare preut, oare dascăl, oare diac", după cum afirma în *Epilogul* la *Octoihul românesc*. Tot în textele rămase de la diacul Oprea întîlnim pentru prima oară termenul „şcoală" folosit în sens educativ şi instituţional. Cu acelaşi sens îl va folosi peste

Scanned with OKEN Scanner

cîteva decenii și Matei al Mirelor.

„Meșteșugul" sau „meșterșugul" și „iscusința" reflectau, de asemenea, unele preocupări de natură spirituală ale românilor, legate în special de aptitudinile lor creatoare.

Conceptul de cultură a avut o evoluție îndelungată în cultura spirituală românească. Prefigurînd o dată cu primele afirmări creatoare din secolele XVI—XVII-lea, el a fost folosit pentru prima oară în limba română ca termen individualizat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după cum atestă documentele noastre cunoscute pînă în prezent și s-a fixat ca un concept stabil la începutul secolului al XIX-lea. *Primul text în care se găsește termenul de cultură* folosit ca atare în scrierile românești poartă ca dată anul 1785. Este vorba de *Prefața* românească la *Carte trebuincioasă pentru dascăli,* tipărită în românește și nemțește la Viena, reprodusă de I. Bianu și Nerva Hodoș în *Bibliografia românească veche* (vol. II, p. 302), unde se arăta : „Dar încă cu atît mai puțin poate fi de folos statului și părinților *cultura* sau buna creștere a tinerilor cîndu să să încredințeze unui învățătoriu nedestoinic...". Raportat la contribuțiile anterioare, textul în sine nu prezintă o importanță prea mare pentru afirmarea unor sensuri culturologice, căci înțelesul său este restrîns la „buna creștere a tinerilor". Trebuie însă reținută *importanța documentară* a acestui text, care consemnează, cu mult înainte de apariția unor teoreticieni consacrați, folosirea noțiunii de bază din teoriile moderne despre cultură.

Primul cărturar român la care întîlnim termenul de cultură este Ioan Budai-Deleanu, care, imediat după 1791, în „Combaterea notelor publicate la Cluj cu privire la petiția națiunii române" (vezi *Scrieri inedite,* 1970) a făcut referire la receptivitatea „la cultură" a românilor. Deși nu a dat acestei noțiuni o definiție, el a folosit-o ca pe ceva de la sine înțeles. În „Prefață" la *Lexiconul românesc-nemțesc* din 1818 termenul apare din nou. „Pus-am temeiul *culturii*"..., se explica el, la

Scanned with OKEN Scanner

capătul unei munci de 35 de ani, soldată cu cea mai izbutită lucrare lingvistică ce s-a tipărit la începutul secolului al XIX-lea la noi. Într-un alt text, un memoriu scris în limba germană, descoperit de Bogdan-Duică, Budai-Deleanu vorbea de posibilitățile limbii române de a „deveni cu timpul o limbă egală în *cultură* cu cea italiană...".

De notat deci că termenul de cultură a fost introdus în țările române în anii 1785 și 1791 și nu în 1836, prin *Poeziile* lui Asachi, cum credea Ibrăileanu, care vedea în marele ctitor un „introducător al culturii" la noi [404]. În același timp cu I. Budai-Deleanu, un alt cărturar, Paul Iorgovici, adopta termenul respectiv. Scriind în 1799 *Observații la limba românească*, el făcea referiri la „națiile cele *culte*", pe care le dădea ca exemplu pentru „nația românească" chemată să-și „deschidă ochii minții".

Alți corifei ai Școlii ardelene au folosit în textele lor termenul de cultură. Scriind *Lexiconul de la Buda* din 1805, Samuil Micu îl prefața cu mărturisirea : „Să scriu această carte m-a îndemnat numai iubirea pentru *cultura* și știința neamului meu", iar într-o scrisoare din 1806, vorbind despre calitățile pe care ar fi dorit să le aibă noul episcop de la Oradea, de a fi „un om... care să sprijine *cultura* și știința în neamul nostru, el folosea din nou acest termen. În *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, apărută în anul 1812, Petru Maior, referindu-se la importanța emulației culturale între națiuni, ca mijloc „spre înaintarea culturii", nota că : „...o nație să alerge cu ajutoriu alteia spre *înaintarea culturii* de la care derează fericirea de comun...", schițând astfel și una din caracteristicile acestei noțiuni.

În 1808 D. Țichindeal își prefața traducerea denumită *Adunare de lucruri moralicești* prin imperativul : „Cu puteri comune să se aducă poporul cest neglect în calea *culturii* mai departe...".

404. Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 60.

Scanned with OKEN Scanner

În memoriul din 1814, I. Piuariu-Molnar afirma că școala este „piatra de temelie a unei *culturi* mai bune", iar în 1822 Gh. Lazăr se referea la „*o cultură* bine potrivită omenirei..".

Cu aceeași frecvență a circulat și termenul *cultivare* sau cultivire. În anul 1818 postelnicul Al. Mavrocordat adresa, într-unul din *Discursuri,* următorul îndemn : „să ne *cultivăm* și să ajungem la treptele la care sînt popoarele luminate ale Europei ". În același an C. Diaconovici-Loga scria în *Ortografia sau dreapta scrisoare* despre o „*cultivare* a omului" prin „creștere". B. P. Mumuleanu încerca în anexă la *Caracteruri,* o definiție a „cultivirii" în care vedea o „lucrare, căutare cu silința a unui lucru". Chiar dacă nu putem identifica în aceasta o definiție amplă a ceea ce înțelegem astăzi prin procesul de cultivare, nu putem ignora accepțiunea corectă pe care Mumuleanu i-a dat-o cu un secol și jumătate în urmă.

Pînă în deceniul patru al secolului al XIX-lea, cînd au apărut cei dintîi teoreticieni ai culturii care aveau a se opri îndelung asupra acestui fenomen, schițîndu-i unele *determinații teoretice* și *sensuri polivalente,* așa cum au făcut Damaschin Bojinca, Gh. Asachi, St. Ludwig Roth, G. Barițiu, I. Heliade Rădulescu, Al. Hasdeu, termenul de cultură a circulat frecvent, timp de cîteva decenii, în scrierile românești premoderne. Referirile directe la cultură pe care le-au făcut mulți dintre gînditorii iluminiști, îndeosebi I. Budai-Deleanu, Paul Iorgovici, Samuil Micu, D. Țichindeal, Petru Maior, I. Piuariu-Molnar, T. Racoce, Z. Carcalechi, Gh. Lazăr, Al. Grava, erau spontane. Ei au adoptat cu ușurință termenul ca pe multe alte neologisme, care-și găseau locul în limba română aflată, ca întreaga societate românească, în plin proces de modernizare.

Primele contribuții în direcția stabilizării în gîndirea românească a *conceptului de cultură* aparțin celor dintîi teoreticieni moderni ai culturii și civilizației. Reflec-

Scanned with OKEN Scanner

tînd asupra caracteristicilor și efectelor culturii, în „Prefația" la *Diregătoriul bunei creșcere* din 1830, Damaschin Bojinca dădea și o *definiție* a ei, ca determinantă a condiției umane („fundamentul norocirii noastre ceii adevărate"). După ce a făcut unele referiri generale la cultură ca în „Înainte cuvîntare" la volumul de *Poezii* din 1836, unde vorbea de „raza culturii", care „au început a ni lumina", sau într-un articol din 1837, în care pomenea de „cultura literaturei românești", Gh. Asachi s-a ocupat îndeosebi de „cultura neamului românesc", căreia îi stabilește cîteva dintre coordonatele iluministe caracteristice epocii, așa cum face în articolul *Omul literat* publicat în anul 1839. Asachi revine apoi, în repetate rînduri, la noțiunea de cultură, pe care o folosește în accepțiunea de tradiție culturală („aducerea aminte a strămoșilor"), paralel cu accepțiunea de progres al unei națiuni („înaintire în cultură" sau „propășirea nației în cultura sa").

La St. Ludwig Roth întîlnim frecvent și în mai multe accepțiuni termenul de cultură: „cultura umană", „cultura străbunilor", „noua cultură", „trepte de dezvoltare a culturii", fiecare dintre acestea însemnînd de fapt un fragment definitoriu al conceptului de cultură.

În perioada sa de afirmare prepașoptistă, Gh. Barițiu își formează și o concepție despre cultură pe care o identifică în *Luminare,* după cum și-a intitulat unul din articolele publicate în anul 1838. Articolul cuprinde și o *definiție a culturii* — „prețuirea lucrurilor după temeiurile minței cei sănătoase", de fapt, o primă definiție dată de Barițiu, la care avea să revină peste zece ani completînd-o cu „puntul politicei". El făcea dese referiri la „cultura omenească" în general, pe care o considera o condiție esențială a unei existențe demne („fără cultură omenească nu este nici o fericire pentru popoară") și un proces istoric („cultura omenească numai cu încetul și treptat se coace, despre aceasta mărturisește istoria cea mai veche a oamenilor — arăta el

în articolul *Omul* din 1839), sau la „cultura duhului", prin care înțelegea „cultura intelectuală", absolut indispensabilă realizării unei vieți fericite pentru om („Fericirea cea mai înaltă a omului e împreunată cu mai marea desvoltare a minței sale. Cu cît stă mai înalt cultura duhului său, cu atîta mai viu își simte el nobilitatea sa" — arăta Barițiu în același articol). La George Barițiu întîlnim și alte accepțiuni ale cuturii : „cultura școlastică", „cultura poporului" ori „cultura unei nații", dovedind astfel, o largă înțelegere a conceptului respectiv.

O încercare originală de definire a culturii o face în 1837 Gh. Săulescu în volumul doi al *Hronologhiei și istoriei universale*, unde întîlnim, textual, „conceptul culturei" cu o triplă semnificație. „Conceptul culturei intelectuale" se referă la activitatea umană de îmbogățire a cunoștințelor, fiind deci sinonim cu procesul de instruire, însemnînd, în accepția lui Săulescu, „sporiul minței omenești pășind în descoperirea adevărului și a frumosului spre lățirea cunoșcințelor", accepție mult apropiată de cea actuală. La aceasta Săulescu a adăugat „conceptul culturei estetice", a „măestrielor", care semnifica procesul creației și „conțeptul culturei morale".

Unele contribuții relevabile la definirea conceptului de cultură le-a adus, în 1842, și Al. Hasdeu care, pentru a determina sensul „culturii generale", se oprea asupra „faptelor" și „ideilor" din societate ; el producea totodată, o amplă demonstrație cu privire la „posibilitatea culturei" și la „realitatea" ei, reunite într-o „sistemă necesară de cultură". Aflăm așadar prin acești gînditori activi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, afirmarea în gîndirea omenească a unor *sensuri polivalente ale conceptului de cultură* și unele încercări de definire a acestuia.

Conceptul de civilizație a apărut în limbajul românesc mai tîrziu decît cel de cultură. El a fost folosit pentru prima dată textual, ca termen, în 1826 de către

Scanned with OKEN Scanner

Dinicu Golescu în *Însemnare a călătorii mele...* („...luminarea singură poate *civiliza* tineretul...") și apoi, în 1832, de către I Heliade Rădulescu în articolul *Pentru poezie* („poezia e vecinică ca și *civilizația*", „cele mai însemnate *civilizații* toate sînt datoare poeților...") și de către Petrache Poenaru, în *Cuvîntare la Colegiul Sf. Sava* din 1832, unde vorbea de „...înaintarea neamului românesc în *civilizație*...". A urmat după un an referirea lui Asachi la „dificultățile" care se opun *civilizației* unui popor...", cuprinsă într-o petiție adresată generalului Kiseleff.

În 1838 Heliade Rădulescu făcea referiri la „civilizația europeană", cu care trebuia, în mod firesc, să se sincronizeze și națiunea română. Civilizația este după Heliade o „cale" prin care o națiune prosperă. Conținutul conceptului de civilizație reflecta durabilitatea acesteia. Civilizația constă în realizarea unor obiective esențiale : înmulțirea faptelor de cultură („nație ce posede mai multe și mai bune cărți ce înalță sufletul"), receptivitate la nevoile sociale (a „deslega problemele cele mai dificile ale umanității, ce preîntîmpină nevoile societății"), eliberarea spirituală și materială a omului (a „libera pe om de sclavia ignoranței, de sclavia sărăciei materiale și spirituale").

Termenul de civilizație ca atare a fost folosit mai frecvent în scrierile românești începînd cu anul 1837, cînd Costache Conachi încerca să-și răspundă la întrebarea „ce trebuie să fie la noi *civilizația ?*", cînd Aaron Florian se referea la Mihai Viteazul care „a înlesnit înaintările *civilizației*" și a făcut din „Dacia veche... o nație... în stare de a *se civiliza*", cînd Gh. Săulescu se ocupa de popoarele care au „păsit în civilizație", dar mai ales cînd Simeon Marcovici a publicat articolul *Civilizația*, dînd astfel la iveală cea mai întinsă expunere istorică cu privire la civilizație de pînă la teoreticienii pașoptiști, precum și o definiție remarcabilă pentru acea vreme.

Termenul a fost folosit și de G. Barițiu. În *Înștiințare de cărți* din 1838, el considera civilizația „ca un

Scanned with OKEN Scanner

fenomen neașteptat“ care „prinde rădăcini“ pe pămîntul românesc prin „sporiul în literatură“.

În 1839 Asachi făcea referiri la „scopul dorit *al civilizației*“, care poate fi atins numai prin formarea de oameni luminați, iar mai tîrziu el avea să dezvolte ideea cu privire la rolul civilizator („spre a putea *civiliza* un popor“) al instrucției și educației.

*
* *

Principalele concepte cu care operează culturologia — cultura și civilizația — care au parcurs, de-a lungul istoriei gîndirii omenești, numeroase etape pînă să capete semnificațiile întregite de astăzi, aflate încă în faza unor clarificări, au fost purtate, în accepțiuni modeste la început, și de gîndirea românească. Pe scheletul noțional adoptat în contactul cu gindirea europeană cărturarii români au zidit materia conceptuală de factură autohtonă, care a stabilizat în cultura română, în urmă cu un secol și jumătate, cele două concepte culturologice esențiale ce aveau să capteze atenția marilor noștri teoreticieni.

Scanned with OKEN Scanner

CONCLUZII

Dezvoltarea contemporană a culturii, devenită un *domeniu distinct al practicii sociale,* reclamă o preocupare amplă și diferențiată pentru cunoașterea, cercetarea și proiectarea pe căi interne și multidisciplinare a fenomenului cultural.

Ca realitate social-umană relativ autonomă, individualizată prin *manifestări și legități proprii,* exprimînd un aspect fundamental al modului de existență a omului, cultura constituie ea însăși un *mod existențial,* care se dezvăluie în noi dimensiuni, trăsături, ipostaze, conexiuni structurale și funcționale, cunoașterii polivalente contemporane.

Largul constructivism teoretic, ce cuprinde în cîmpul său *mijloace diferite* de pătrundere a fenomenelor și solicită *unghiuri diferite de vedere,* facilitează apariția și dezvoltarea rapidă, în consonanță cu *modalitatea filosofică* de abordare a culturii și civilizației, a diferitelor *modalități științifice* care-și impun legitimitatea *ca un alt tip de activitate spirituală.*

În sistemul general actual al cunoștințelor umane se profilează *grupul disciplinelor culturii* — filosofice și științifice — corespunzător unor fenomene deosebit de complexe, cum sînt cultura și civilizația. Gradul de diferențiere al cunoașterii științifice actuale a creat posibilitatea afirmării unui *sistem al științelor culturii,* compus din cîteva științe (particulare și de graniță) deja consacrate — sociologia culturii, etnologia, antropologia socială și culturală etc. — și deschis unor noi științe pe

Scanned with OKEN Scanner

cale de afirmare, cum este cazul *culturologiei*, știința generală fundamentală a culturii și civilizației.

Autonomia gnoseologică și, în perspectivă, praxiologică a culturologiei este impusă de obiectivele teoretice majore generate de fenomenul cultural contemporan, care aduce în prim planul reflecției nu numai punctul de vedere filosofic, sociologic sau antropologic, ci și pe cel culturologic, prin abordarea culturii și civilizației cu ajutorul unui *edificiu științific propriu*, care dispune de un statut logico-metodologic, de un sistem conceptual și de metode caracteristice de cercetare și cunoaștere. Culturologia poate contribui cu mijloace specifice la elucidarea vastei problematici ridicate de cultura contemporană, poate realiza îmbinarea dialectică a funcției de cunoaștere și explicare a fenomenului cultural (sensul ontic și cognitiv al științei) cu funcția de transformare a realității sociale și culturale (sensul praxiologic al științei).

Procesul modern de constituire a acestei noi științe se află abia la început, întîile afirmări în această direcție aparținînd primelor decenii ale secolului nostru. Cum construcția unei discipline este posibilă pe baza unui material istoric, logicul trebuind să se întemeieze pe istoric, se impune o retrospecție asupra premiselor teoretice și a genezei culturologiei. Tendințele de *autonomizare științifică a problematicii culturii* s-au profilat cu pregnanță în cultura universală către sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cînd apar *precursorii culturologiei* (E. B. Tylor, Leo Frobenius, A. L. Kroeber, R. H. Lowie), precum și *fondatorii* acestei științe (W. Ostwald și L. A. White), dar *liniamentele culturologiei* aparțin unor epoci anterioare. Reflecția umană a generat unele gînduri și teorii cu privire la cultură și civilizație nu numai în terenul cugetării filosofice, ci și independent de aceasta, uneori precedînd-o sau secondînd-o, cum este cazul gîndirii umaniste și iluministe românești.

Scanned with OKEN Scanner

Preocupările teoretice românești pentru cultură nu sînt apanajul epocii moderne, ci sînt rodul timpuriu al spiritualității române și rezultatul procesului de cristalizare și afirmare în zona sud-est europeană a unei culturi autentice, cu un profil propriu. Prin ideile perene pe care cei dintîi cărturari români le-au enunțat cu privire la unele componente esențiale ale vieții sociale, inclusiv cultura, aceștia au depășit de mult granițele unei spiritualități revolute în care critica necruțătoare a prezentului ar fi putut să-i situeze.

Ideile despre cultură ca atribut existențial al omului despre educabilitate și posibilitățile civilizatoare ale culturii, despre ridicarea poporului prin cultură, despre idealul cultural, despre tradiția în cultură, s-au constituit ca elemente ale unui *sistem de valori spirituale* care au stat la baza cristalizării profilului spiritual al unei noi națiuni, cea română. Acestea au fost preluate de cultura modernă și amplificate apoi, pe temeiul revoluției culturale socialiste, ca o valoroasă tradiție ce trebuie așezată în rîndul componentelor conștiinței culturale actuale.

Exemplul genezei culturologiei românești poate constitui o încercare de *aplicare istorică a culturologiei.*

Faptele de istorie culturală, valorile culturale statornicite pe teritoriul locuit de români într-o îndelungată epocă, din momentul afirmării conștiinței de sine la nivel cultural și pînă în prag de conturare a culturii moderne, au constituit *premisele existențial-istorice* pentru apariția și dezvoltarea reflecțiilor despre cultură și civilizație. În răstimpul primelor patru secole de manifestare culturală (secolele XV-XVIII) s-au cristalizat, alături de primele forme ale culturii — cultura limbii și cultura populară —, principalele direcții de activitate culturală — scrisul, educația, arta — și cele dintîi manifestări creatoare, un teren obiectiv, favorabil unei valoroase ideații culturologice.

Scanned with OKEN Scanner

În epoci ale umanismului de tip renascentist și iluminismului, prezente în toate cele trei țări române, s-au conturat, într-un proces specific de sinteză și originalitate, o *problematică a culturii* și un *cadru conceptual culturologic*, pe temeiul cărora au fost posibile afirmările teoretice moderne de mai tîrziu. În reflecțiile pe care cărturarii români le-au emis pe marginea fenomenului cultural și a acțiunilor de ardin cultural pot fi descifrate cîteva *dominante*, unele prefigurate în concepția umaniștilor, amplificate apoi și îmbogățite de iluminiști.

Rolul civilizator al culturii a fost intuit o dată cu primele reflecții asupra demnității omului ca ființă rațională și a superiorității pe care cultura o conferă condiției umane. Neagoe Basarab, Milescu, cronicarii și D. Cantemir au dat primele contribuții în direcția afirmării sensului educativ-formativ al culturii, idee ce a fost preluată și aplicată în ample dimensiuni de către toți iluminiștii noștri, care și-au îndreptat atenția, pentru prima dată în cultura românească, asupra dimensiunii sociale a culturii și au relevat polivalența formativă a culturii. S-au afirmat, totodată, importante idei despre educabilitatea ființei umane, concentrate, prin străduința ctitorilor de școală națională, într-un relevabil sistem de reflecții și teorii cu privire la rolul civilizator al instrucției și educației (al școlii, în special). Acest edificiu teoretic a dirijat atenția cărturarilor și către mijloacele practice prin care să se poată realiza rosturile formative ale culturii. Elogiile aduse lecturii au fost întregite cu afirmări hotărîte — de la Macarie, Coresi, Miron Costin, Antim Ivireanul și Dimitrie Cantemir la învățații Școlii ardelene, la C. Diaconovici-Loga, Barbu Paris Mumuleanu, Eufrosin Poteca — despre rolul civilizator al cărții și apoi al „gazetelor", în slujba cărora s-au pus Zaharia Carcalachi, Gh. Asachi, I. Heliade Rădulescu, G. Barițiu.

Preocuparea pentru propria istorie și cultură, în care cărturarii au descoperit semnificații educative, a favo-

Scanned with OKEN Scanner

rizat o *atitudine culturală valorizatoare*, apariția unor idei și teorii cu privire la *cultura națională* și la *tradiția culturală*. Cronicarii și Cantemir au fost primii care au intuit *sensul civilizației românești* și *potențialul cultural* al românilor, idee fundamentată apoi prin Școala ardeleană și amplificată în unele încercări de teoretizare (Simeon Marcovici și Gh. Săulescu) a problemelor civilizației românești situate în contextul general al civilizației.

Iluminismul a promovat un puternic *curent cultural* ce viza principalele valori care puteau să contribuie la propășirea națională a poporului român. Apar teoretizările cu privire la necesitatea *cultivării limbii* și la instituirea unei *politici culturale*. Programele culturale consemnate de istoria noastră culturală cu mult înaintea epocii premoderne presupun existența unor idei bine conturate despre rolul culturii în viața statului și despre necesitatea sprijinirii ei de către puterea politică. Curentul *politicii școlare* a apărut în strînsă legătură cu afirmările în favoarea unui *învățămînt național*, pentru care au pledat și activat cărturarii Școlii ardelene și marii otitori ai învățămîntului nostru modern. Acestuia i s-au alăturat și *manifestele program* care urmăreau înființarea de societăți și instituții culturale, de asociații editoriale și inițierea unei mișcări ziaristice. Gh. Asachi și I. Heliade Rădulescu au fost aceia care au lansat ideea *instituționalizării culturii* ca mijloc prevalent de realizare a politicii culturale.

Momentul redeșteptării naționale care începuse pentru societatea românească încă din a doua parte a secolului al XVIII-lea a mobilizat spiritualitatea epocii la cristalizarea unui ideal social operant care devine, sub influența ideologiei iluministe, un *ideal cultural* în numele căruia cultura și personalitatea cultivată deveneau mijlocul civilizator integral și garanție în realizarea emancipării sociale, politice și naționale. Idealul cultural al societății românești premoderne era construit pe cîteva idei-forță ce au ocupat o poziție dominantă în

Scanned with OKEN Scanner

sfera valorilor spirituale ale epocii respective — primatul culturii în viața individuală și de stat, ridicarea poporului prin cultură, promovarea valorilor autohtone — idei ce s-au constituit într-un notabil edificiu culturologic. Obiectivul principal al iluminiștilor în direcția „luminării" poporului își găsea suportul teoretic în numeroasele fundamentări teoretice privind *culturalizarea* prin larga răspîndire în mase a cuvîntului scris sau rostit, prin „obștească" participare la procesul de învățămînt, prin combaterea ignoranței și a supertsițiilor.

Cei dintîi culturologi români au apărut anterior perioadei de afirmare a culturii moderne. Cărturarii umaniști renascentiști au schițat cîteva din ideile esențiale cu privire la sensul și rolul culturii și, ca o culme, D. Cantemir a deschis seria culturologilor noștri care aveau să se distingă în timpul iluminismului. După afirmările corifeilor Școlii ardelene, care au dat unele contribuții sporadice, *procesul de geneză a culturologiei românești* avea să păşească spre maturizare grație contribuțiilor teoretice substanțiale ale gînditorilor din primele decenii ale secolului al XIX-lea, — Gh. Asachi, Damaschin Bojinca, Gh. Săulescu, St. Ludwig Roth, Simeon Marcovici, Al. Hasdeu, G. Bariţiu și I. Heliade Rădulescu — proces ce a stat la baza închegării culturologiei noastre moderne.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

ENGELS, FR. — *Dialectica naturii*, Bucureşti, Editura politică, 1959.

— *Anti-Dühring*, Bucureşti, Editura politică, 1964.

LENIN, V. I. — *Despre cultură şi artă*, Bucureşti, Editura politică, 1957.

— *Opere complete*, Bucureşti, Editura politică, vol. 2, 23, 24, 36, 41.

MARX, K. — ENGELS, FR. — *Despre artă*, vol. I—II; Bucureşti, Editura politică.

— *Opere*, Bucureşti, Editura politică, vol. 1, 3, 4, 7, 21.

A. LUCRĂRI GENERALE DE FILOSOFIA CULTURII, CULTUROLOGIE, SOCIOLOGIA CULTURII ŞI ISTORIA CULTURII

ARZAKANIAN, Ţ. G. — *Kultura i ţivilizaţia : problemî teorii i istorii*, în „Vestnik istorii mirovoi kulturî", nr. 3, 1961.

BAGDASAR, N. — *Din problemele culturii europene*, Bucureşti, 1931.

— *Teoreticieni ai civilizaţiei*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969.

BLAGA, LUCIAN — *Trilogia culturii*, Bucureşti, E.L.U., 1969.

BOUILLOU, J., SORLIN, P., RUDEL, J. — *Le monde contemporaine. Histoire, civilisations*, Paris, 1966.

CASSIRER, ERNST — *La philosophie des lumières*, Paris, Fayard, 1970.

CHASSIOTIS, G. — *L'instruction publique chéz les grecs*, Paris, 1881.

CHESTERTON, G. K. — *L'homme éternel*. Paris, Plon, 1928.

COMOROVSCHI, CORNELIA — *Literatura Umanismului şi Renaşterii*, 3 vol., Bucureşti, Editura Albatros, 1973.

DIMA, AL. — *Aspecte naționale ale curentelor literare internaționale*, București, Editura Cartea Românească, 1973.

DUMITRESCU BUȘULENGA, ZOE — *Renașterea, Umanismul și dialogul artelor*, București, Editura Albatros, 1971.

Ethos, Revistă de teorie a culturii, Iași, 1944-1947.

FLORIAN, MIRCEA — *Rostul și utilitatea filosofiei*, București, Editura Socec, fără an.

— *Filosofie și naționalitate*, în „Convorbiri literare", iunie 1933.

GOLDMANN, LUCIEN — *La philosophie des lumières*, Paris, Anthropos, 1970.

GULIAN, C. I. — *Introducere în sociologia culturii*, București, Editura de stat, 1947.

— *Originile umanismului și ale culturii*, București, Editura Academiei, 1967.

— *Istoria, omul, cultura*, București, Editura politică, 1970.

HAZARD, PAUL — *La pensée européenne ou XVIII—e siècle*, Paris, Fayard, 1963.

— *Iluminismul* — antologie, 3 vol., București, Editura Albatros, 1971.

IORGA, N. — *Bizanț după Bizanț*, București, Editura Enciclopedică, 1972.

LINTON, RALF — *Fundamentul cultural al personalității*, București, Editura științifică, 1968.

OȚETEA, ANDREI — *Renașterea și Reforma*, București, Editura științifică, 1968.

PELLETIER, ANTOINE, GOBLOT, JEAN, JAQUES — *Materialismul istoric și istoria civilizațiilor*, București, Editura politică, 1973.

PESIC-GOLUBOVIC, Ž. — *Kulturologia i marksizam*, în Lesii Vajt, *Nauka o culturi*, Beograd, Kultura, 1970.

RALEA, M. — *Cultura în criză*, în „Viața Românească", nr. 7, 1934.

— *Explicarea omului* în *Scrieri*, vol. 1, Editura Minerva, 1972.

RÉAU, LOUIS — *L'Europe française ou siècle des lumières*, Paris, Albin Michel, 1938.

Scanned with OKEN Scanner

SOROKIN, P. A. — *Comment la civilisation se transforme*, Paris, 1966.

SPENGLER, O. — *Le Déclin de l'Occident*, Paris, Gallimard, vol. I, 1933, vol. II, 1948.

STRAUSS-LÉVI, CLAUDE — *Gîndirea sălbatică*, București, Editura științifică, 1970.

TANASE, AL. — *Introducere în filozofia culturii*, București, Editura științifică, 1968.

— *Cultură și religie*, București, Editura politică, 1973.

TSOURKAS, CLÉOBULE — *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans*, București, 1948.

VIANU, T. — *Concepția rațională și istorică a culturii*, București, 1929.

— *Introducere în teoria valorilor*, București, 1942.

— *Filosofia culturii*, București, 1944.

WALD, HENRI — *Homo significans*, București, Editura enciclopedică, 1970.

WHITE, L. A. — *The Science of Culture. A Study of Man and Civilization*, New-York, Ferrar, Straus and Giroux, 1969.

— *The Concept of culture*, în „American Anthropologist", vol. 61, 1959, p. 227-251.

WHITE, L, A. With, DILLINGHAM, BETH — *The Concept of culture*, Burges Publishing Company, Minneapolis, Minnesota, 1973.

B. OPERE. TEXTE DIN CULTURA ROMÂNEASCĂ

AARON, FLORIAN — *Idee repede de Istoria Principatului Țării Românești*, tom. II, București, 1837.

ASACHI, GH. — *Omul literat*, în „Albina românească", nr. 12, 1839.

— *Ecsposiția stării învățăturilor publice în Moldova de la a lor restatornicire pînă la anul 1843*, Iași, 1845.

— *Cvestiea învățăturei publice în Principatul Moldovei*, Iași, 1858.

— *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie*, Iași 1859.

— *Scrieri alese*, București, 1961.

Scanned with OKEN Scanner

GOLESCU, DINICU — *Însemnare a călătorii mele*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1971.

HASDEU, AL. — *Un filosof mistic*, Bucureşti, 1930.

— *Problema timpului nostru*, Bucureşti, 1938.

HELIADE RĂDULESCU, I. — *Gramatică românească*, Sibiu, 1828.

— *Opere*, tomul I, Bucureşti, 1939, tomul II, Bucureşti, 1943.

— *Scrieri politice, sociale şi linguistice*, Craiova, 1940.

— *Pagini alese*, Bucureşti, Editura tineretului, 1961.

— *Opere*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967.

— *Scrieri alese*, Bucureşti, Editura tineretului, 1969.

IORGOVICI, PAUL — *Observaţii la limba românească*, Buda, 1799.

ANTIM, IVIREANUL — *Predici*, Bucureşti, Editura Academiei, 1962.

— *Opere*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972.

Îndreptarea legii — 1652, Bucureşti, Editura Academiei, 1962.

Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, Bucureşti, Editura Minerva, 1970.

LAZĂR, GH. — *Cuvîntul... compus la 30 iulie 1822*, Bucureşti, 1822.

— *Cuvîntul... la înscăunarea mitropolitului Dionisie la 1819*, în „Curierul românesc", nr. 66, 1839.

Literatura română veche, vol. I-II, antologie, Bucureşti, Editura tineretului, 1969.

Liturghierul lui Coresi, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

Liturghierul lui Macarie, Bucureşti, Editura Academiei, 1961.

MAIOR, PETRU — *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Bucureşti, Editura Albatros, 1971.

MARCOVICI, SIMEON — *Civilizaţia. (Cuvîntul ce s-a zis de către S. Marcovici)*, în „Muzeu naţional", nr. 4, 1837, p. 31-38.

— *Datoriile omului creştin*, Bucureşti, 1839.

MILESCU, N. — *Jurnal de călătorie în China*, ed. a II-a, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958.

MICU, SAMUIL — *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

— *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, Editura enciclopedică, 1972.

ENESCU, N. C. — *Gh. Asachi organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, Editura didactică, 1962.

— *Gh. Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, Editura didactică, 1970.

ERBICEANU, C. — *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900.

GEORGESCU, TITU, BÂLDESCU, EMIL — *Ctitori de școală românească*, București, Editura didactică, 1971.

GEORGESCU, VLAD — *Ideile politice și iluminismul în Principatele române*, București, Editura Academiei, 1972.

GHEȚIE, I. — *Opera lingvistică a lui I. Budai-Deleanu*, București, Editura Academiei, 1966.

GHIȘE, D., TEODOR, POMPILIU — *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Editura Dacia, 1972.

GIOSU, ȘT. — *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, Editura științifică, 1973.

HASDEU, B. P. — *Zilot Românul. O privire sintetică asupra ultimei cronice române din epoca fanarioților*, în „Columna lui Traian", XI-XII, 1883.

HELIADE, RĂDULESCU, I. — *Biografia lui G. Lazaru*, în „Curierul românesc", nr. 66, 1839.

— *Notă despre G. Asachi*, în „Curierul românesc", nr. 11, 1840.

— *Georgiu Lazaru*, în „Binele public", 1880.

IBRĂILEANU, GARABET — *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, Editura Junimea, 1970.

ISAR, N. — *Concepția iluministă a lui Eufrosin Poteca*, în „Revista de filozofie", nr. 12, 1965.

— *Trăsături iluministe în gîndirea și activitatea lui Veniamin Costache*, în „Revista de filozofie", nr. 4, 1968.

— *Note despre concepția iluministă a lui Barbu Paris-Mumuleanu*, în „Revista de filozofie", nr. 9, 1970.

JOJA, ATH. — *Logos și ethos*, București, Editura politică, 1967.

KIRILEANU, GH. T. — *Dăslușire. O scriere inedită a lui Zilot Românul*, în „Revista istorică română", nr. 11-12, 1941-1942.

Scanned with OKEN Scanner

— *Introducerea ştiinţei în învăţământul românesc*, Bucureşti, 1919.
— *Istoria presei româneşti de la primele începuturi pînă la 1916*, Bucureşti, 1922.
— *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929.
— *Istoria românilor şi a civilizaţiei lor*, Bucureşti, 1929.
— *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, (1688-1821), vol. I-II, Bucureşti, Editura didactică, 1969.
— *Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, Editura didactică, 1971.

Istoria filozofiei româneşti, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1972.

Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România, Bucureşti, Editura Academiei, 1964.

Istoria învăţământului din România — Compendiu, Bucureşti, Editura didactică, 1971.

Istoria literaturii române, vol. I-II, Bucureşti, Editura Academiei, 1966, 1968.

Istoria României, vol. I-IV, Bucureşti, Editura Academiei, 1960-1964.

Istoria României. Compendiu, Bucureşti, Editura Academiei, 1970.

IVAŞCU, G. — *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969.

Ideologia generaţiei române de la 1848 din Transilvania, Bucureşti, Editura politică, 1968.

MARX, KARL — *Însemnări despre români* (manuscrise inedite), Bucureşti, Editura Academiei, 1964.

MASSOFF, I. — *Teatrul românesc. Privire istorică*, vol. I. De la obîrşie pînă la 1860, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961.

MIHĂILĂ, GH. — *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

ONU, LIVIU — *Cronicari munteni*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970.

OŢETEA, ANDREI — *Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Capitolul I

SCURTĂ INTRODUCERE ÎN CULTUROLOGIE

	Pag.
1. Importanța și locul culturologiei în sistemul științelor social-umanistice	5
2. Autonomizarea științifică a problematicii culturii	18
3. Necesitatea unei schițe istorice a culturologiei românești	43

Capitolul II

PREMISE EXISTENȚIAL-ISTORICE

1. Fenomenul cultural românesc (secolele XV-XVIII)	50
2. Momente semnificative ale culturii românești de început	55
3. Epoca „luminilor" — treaptă superioară a culturii românești	75
4. Vocația umanistă a culturii românești (sec. XIX) .	79

Capitolul III

IDEI CU PRIVIRE LA ROLUL CIVILIZATOR AL CULTURII

1. Condiția umană și sensul formativ al culturii .	87
2. Rolul civilizator al educației și instrucției . . .	98
3. Mijloace de „cultivare"	108

Scanned with OKEN Scanner

Capitolul IV

REFLECȚII ASUPRA SPECIFICULUI NAȚIONAL AL CULTURII

Pag.

1. Semnificația culturală a trecutului 122
2. Cultivarea limbii naționale 132
3. Descoperirea sensului civilizației românești . . . 138
4. Începuturi ale politicii culturale 145

Capitolul V

IDEALUL CULTURAL ILUMINIST

1. Idealul „regenerării" culturale 161
2. Idealul de cetățean cultivat 168
3. Ideea-program a culturalizării maselor 179

Capitolul VI

PRIMII CULTUROLOGI DIN ȚĂRILE ROMÂNE

1. Prefigurări teoretice la umaniștii renascentiști . 195
2. Dimitrie Cantemir, cel dintîi culturolog român . 200
3. Gheorghe Asachi și sistemul cultural-educativ . 205
4. Conceptul de cultură la Damaschin Bojinca . . 209
5. Conceptul de civilizație la Simeon Marcovici . 212
6. Stephan Ludwig Roth și sensul umanist al culturii 218
7. Gheorghe Săulescu și progresul civilizației . . . 220
8. Alexandru Hasdeu despre „posibilitatea" și „realitatea" culturii 224

Capitolul VII

PRIMELE ELEMENTE CONCEPTUALE DE FACTURĂ CULTUROLOGICĂ ÎN GÎNDIREA ROMÂNEASCĂ

CONCLUZII

Bibliografie selectivă 245
Indice de nume 261

Scanned with OKEN Scanner

Redactor : MIHAIL GRĂDINARU
Referent ştiinţific :
Prof. univ. dr. docent AL. TĂNASE
Tehnoredactor : MIHAI BUJDEI

Apărut 1974. Format 54×84/16. Coli tipo 17
Bun de tipar la 30.VII.1974. Tiraj 2.300.
EDITURA JUNIMEA — IAŞI —
ROMÂNIA

Tipărit la Întreprinderea poligrafică Bacău str. Eliberării nr. 63, sub c-da 2.404.

Scanned with OKEN Scanner